76
SANAYİ KONGRESİ

Türkiye Sanayiinin Yapısal Sorunları

Doç. Dr. YAKUP KEPENEK / NADİR AKGÜL / OKTAY VARLIER
TUNÇ TAYANÇ / ÖZCAN ERTUNA / KOREL GÖYMEN
YAVUZ BAYÜLKEN / ALPARSLAN ERTUĞ

TMMOB
MAKİNA
MÜHENDİSLERİ
ODASI

Makina Mühendisleri Odası Yayın No 106/4

Türkiye Sanayiinin Yapısal Sorunları

Doç. Dr. YAKUP KEPENEK / NADİR AKGÜL / OKTAY VARLIER
TUNÇ TAYANÇ / ÖZCAN ERTUNA / KOREL GÖYMEN
YAVUZ BAYÜLKEN / ALPARSLAN ERTUĞ

ANKARA/1977

Makina Mühendisleri Odası, 1976 SANAYİ KONGRESİ ile montajcı, tüketime yönelik ve dışa bağımlı Türkiye sanayiinin sorunlarının tarihsel bir gelişim süreci içinde tartışılmasını amaçladı.

Kongre, sanayinin tüm yapısal sorunlarının tartışılacağı bir forum olarak düşünüldü. Bunun için de demokratik kuruluşlara, bilim adamlarına, sendikalara, işveren kuruluşlarına, uzmanlara çağrı yapıldı. 23-27 Kasım tarihleri arasında yapılan kongreye sunulmak üzere birçok tebliğ gönderildi. Kongre Düzenleme Komisyonu bu tebliğlerden bazılarının kongre programı çerçevesi içinde değerlendirilmesini, diğerlerini ise bu kitaplar içinde yeralmasını planladı.

Bugün, 1976 SANAYİ KONGRESİ'nde sunulan tebliğlerden, yapılan panel ve tartışmalardan ve bunların yanısıra Kongre'nin kısıtlı çerçevesi nedeniyle Kongrede sunulamayan tebliğlerden oluşan 7 kitap hazırlanmış bulunuyor.

1976 SANAYİ KONGRESİ'nin ve hazırlanmış olan bu kitapların ülkemizin sanayileşme ve kalkınma sorunlarına ilişkin birçok bulguyu, yeni verileri tartışmayı ve değerli sonuçları kapsadığına inanıyoruz. Görülmektedir ki Türkiye emperyalist - kapitalist sistemin ilişkiler ağı dışına çıkmadıkca sanayinin yapısal sorunlarının üstesinden gelmek ve gerçek anlamıyla sanayileşmek olanaksızdır.

1976 SANAYİ KONGRESİ ile amaçlanan, başarıyla yapılmıştır. Kongre'nin düzenlenmesinde emeği geçenlere, kongremizde değerli tebliğlerini sunmuş, panel ve tartışmalarda yer almış olanlara, katkılarından ötürü teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İ. Rıza ÇEBİ
TMMOB Makina Mühendisleri
Odası Başkanı

İÇİNDEKİLER

- SANAYİİN ÜRETİM YAPISI
  Doç. Dr. Yakup Kepenek
- TARTIŞMALAR
- TÜRKİYE'DE MONTAJ SANAYİİ
  Nadir Akgül
- TARTIŞMALAR
- SANAYİLEŞME VE BÖLGESEL DENGESİZLİK
  Oktay Varlıer
- TARTIŞMALAR
- TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE
  Tunç Tayanç
- TARTIŞMALAR
- SANAYİLEŞME VE BÖLGESEL DENGESİZLİK
  Dr. Özcan Ertuna
- TÜRK KARMA EKONOMİSİNDE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİNİN DEĞİŞEN İŞLEVLERİ VE PAYLARI
  Prof. Dr. Korel Göymen
- SANAYİDE KAPASİTE SORUNU
  Yavuz Bayülken, Alparslan Ertuğ

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ KONGRESİ 1976

Sanayiin Üretim Yapısı

Doç. Dr. Yakup KEPENEK

I. GİRİŞ

Üretim yapısı incelemelerinde genel olarak iki yaklaşım vardır. Bunlardan biri, sektörlerin, üretim faktörleri ve üretimin kullanım alanına göre sınıflandırılmasını çözümlemede temel alır. Yaklaşım bir yandan firma ölçeğini, üretim faktörlerinin verimliliğini, işgücü ve sermaye yapısını içerir. Ek olarak da, üretimin, tüketim, yatırım ve ihracat olarak kullanımının ele alınması söz konusudur. Çoğu kez, bu değişkenler tarihsel gelişim süreçleri içinde ele alınır. (1)

Yapısal çözümlemelerde bir diğer yaklaşım, sektörlerarası mal akımına göre üretim yapısını ele almaktır. Burada hareket noktası sektörlerin «alıcı» ve «üretici» olarak birbirlerinin üretimine olan katkılarıdır. Belli bir yıl için ortaya çıkacak bu mal akımının incelenmesi zorunlu olarak bir «kesit» çözümleme niteliği taşır. Mal akımı tablosuna ayrıca işgücü de eklenebilir.

Bu çalışmada sanayiin üretim yapısı sektörlerarası mal akımı açısından ele alınacaktır. Ek olarak, sektör

(1) Bu konuda örneğin bknz. Bulutay, T. ve Ersel, H. «Türk İmalât Sanayiinin Yapısı ve Özellikleri Üzerine Bir Deneme» **SBF Dergisi**, 25, (1970), ss. 235 - 249; Serin, N. **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Ankara: SBF Yayını, No: 167 - 149, 1963; Yıldırım, N. **Neoklasik Yaklaşımın Teknolojik Gelişme Yaklaşımı**, Ankara: Kazgan, G. «Structural Change in Turkish Manufacturing Industry» Hiç, M. **et. al. Problems of Turkey's Ekonomic Development**, v. I, Istanbul: İktisat Fakültesi Yayını, No: 316, 1972, ss. 351 - 374.

düzeyinde bölüşüm ilişkileri incelenecektir. Amacımız bir yandan üretim teknolojisi ile ilgili sorunlara değinmek, diğer taraftan da üretim - bölüşüm ilişkilerini irdelemektir. Bu iki özel noktanın dışında, sanayiin üretim yapısına daha genel düzeyde de değinilecektir.

Çalışmada **sanayi**, madencilik, imalât ve enerji sektörlerinin bütünü olarak alınmaktadır. Yalnız imalât kesiminin alınması, nicelik ve nitelik yönünden yeterli sayılabilirse de, madencilik ve özellikle enerjinin sanayileşmede giderek artan önemi bütüncü yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Çalışmanın dayandığı başlıca **veriler** DİE tarafından yayınlanan 1968 ve 1973 girdi - çıktı tablolarıdır. Bilindiği gibi girdi - çıktı tabloları sektörlerarası mal akımını, «üretim» ve «kullanım» açılarından yansıtırlar. Bir bakıma üretimin «teknolojik» yapısını gösterirler. İncelemenin birinci yönü tablolardan doğrudan sağlanabilirse de bölüşüm sorununun çözümlenmesinde sektörel ücret ödemelerine gerek vardır. Bu nedenle, sektörel ücretler girdi - çıktı tabloları ile bütünleştirilmiştir.

Çalışmada, kuramsal çerçeve veri alınacak, bu konuda ayrıntılara girilmeyecektir. Açıktır ki bu veri alma, yaklaşımın kuramsız olduğu anlamına gelmez. Somut bulgu ve gözlemlerin kuramsal noktalarla bütünleştirilmesi kaçınılmazdır.

II. YAPISAL ÇÖZÜMLEME

A. Genel Olarak

Sanayiin üretim yapısını incelemeden önce, ekonomi içindeki konumu, daha doğrusu göreli önemi ele alınmalıdır.

Bu açıdan ele alındığında, sanayiin toplam üretim içindeki payı hızla artmaktadır. Öyle ki, 1963'de gayri safi millî hasılanın (GSMH) yüzde 16'sını oluşturan sınai üretim 1975'de yüzde 24'e yükselmiş ve tarımın payı ile eşit düzeye gelmiştir. GSMH içinde payı sürekli azalma gösteren sektör tarımdır. Aynı dönem (1963 - 1975) süresince hizmetlerin de toplam üretimdeki oranının arttığı ve toplam ulusal üretimin yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir (Tablo : 1).

Sanayi sektörü içinde, madencilik, imalât ve enerji alt sektörlerinin göreli büyüklüklerinde yıllara göre önemli bir farklılaşma görülmemektedir. Sınai üretimin ortalama yüzde altısı enerji, yüzde sekiz dolayında bir bölümü madencilik ve kalan yüzde 86 oranında bir kesimi de imalâttan oluşmaktadır. Planlı dönem süresince bu oranlar sabit kalmıştır denilebilir.

Aynı Tablo'da ayrıca sivil istihdamın sektörel dağılımı verilmiştir. Azalma eğilimine karşın, tarımın toplam istihdam içindeki payı 1970'li yıllarda yüzde 60'tan fazladır. Sanayide istihdam ise yüzde 13'e ulaşmaktadır. Toplam sivil istihdamın dörtte biri hizmetlerde çalışmaktadır.

Bu genel nicel gözlemlerden başlıca iki sonuç çıkarılabilir. Önce, çalışan başına gelir tarımda, diğer sektörlere göre, enaz, hizmetlerde ise ençok olacaktır. Gerçekten, toplam gelire katkısı tarıma eşit olan sanayide, istihdam tarımın beşte biri dolayındadır. Diğer yönden, gelirin yarısından çoğunun ortaya çıktığı hizmetlerde, istihdam oran olarak daha sınırlıdır.

TABLO : 1. ÜRETİM VE SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Üretim = 1968 fiyatlarile GSMH)

	1963		1968		1973		1975	
	Üretim	İstihdam	Üretim	İstihdam	Üretim	İstihdam	Üretim	İstihdam
Tarım	.38	.77	.31	.69	.24	.63	.24	.61
Sanayi	.16	.09	.20	.10	.23	.12	.24	.13
Madencilik	.09		.08		.07		.08	
İmalat	.85		.86		.87		.86	
Enerji	.06		.06		.06		.06	
Hizmetler	.46	.17	.49	.21	.53	.25	.52	.26
	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Kaynaklar :

(Üretim) DİE, Türkiye Milli Geliri 1962 - 1975, s. 7

(İstihdam) : (1963) DPT, Second Five Year Development Plan 1968 - 1972, s. 143.

(1968) DPT, 1971 Programı, s. 595.

(1973, 1975) DPT, 1975 Programı, s. 285.

İkinci önemli sonuç sanayide üretim ve işgücü artışlarındaki farklılaşmada görülür. Sınai üretim 1963 - 1975 döneminde sabit fiyatlarla yılda ortalama yüzde 10,5 dolayında artmıştır. Buna karşın, aynı dönemde sınai istihdamdaki artış yılda yüzde 4,3 dolayındadır. Buradan, diğer koşullar veri alınmak kaydı ile sınai üretim artışının yaklaşık yüzde 60'ının işgücü verimliliğindeki artıştan, kalan yüzde 40'ının da istihdam (miktar) artışından doğduğu söylenebilir.

Sanayiin ekonomi içindeki yerine değindikten sonra, genel anlamda üretim yapısı kavramını ele almadan, sınai üretimin bir sınıflandırma biçimi üzerinde durulacaktır. Bu sınıflandırma imalât sanayii üretimini tüketim, ara ve yatırım malları olarak gruplara ayırmadır ve daha sonra inceleyeceğimiz sektörlerarası mal akımı ile ilgili çözümlemelere açıklık kazandıracaktır (Tablo : 2).

İmalât sanayii üretiminin tüketim ara ve yatırım malları olarak sınıflandırılması, asıl ilgilenme alanımız olan ara kullanımdan sonra kalan kesiminin işlevsel olarak ayrılmasıdır. Bu nedenle sektörlerarası mal akımını doğrudan göstermemekle birlikte, son kullanım açısından ve bir ölçüde bu yönde bir gösterge olarak düşünülebilir.

Tablo'dan da anlaşılabileceği gibi imalât sanayii üretiminin yarıya yakın bir bölümünü tüketim malları oluşturmakta, ancak tüketim mallarının göreli payı giderek azalmaktadır. Buna karşın özellikle ara ve kısmen de yatırım mallarında giderek artan bir oran söz konusudur.

TABLO : 2. İMALÂT SANAYİİNİN ÜRETİM BİLEŞİMİ (*)

(Yüzde Olarak)

	1962	1967	1972
Tüketim Malları	62,3	52,9	46,6
Ara »	27,8	35,4	39,4
Yatırım »	9,9	11,7	14,0
	100,0	100,0	100,0

Kaynak : DPT. **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl 1973 - 1977**, Ankara: 1973, s. 13.

(*) İmalât sanayii alt sektörlerinden gıda, içki - tütün ve dokuma - giyim **tüketim**, orman ürünleri, kâğıt - basım, deri - kürk, lastik - plastik, kimya, petrol ürünleri, metal dışı ve metal ana **ara**, madenî eşya, makina, elektrik makinaları ve taşıt araçları da **yatırım** malları olarak nitelendirilmektedir.

Tüketim-ara-yatırım malları türü bir ayırım, özünde, yüzeysel bir genellemedir. Örneğin, ara malları kesiminde sayılan kâğıt, lastik, plastik v.b. nin ne ölçüde ara malı olduğu tartışılabilir.

Asıl önemli nokta yatırım mallarıdır. Bu kesimde yer alan alt sektörlerde üretim büyük ölçüde dayanıklı tüketimde kullanılmaktadır. Yatırım mallarına öncelik verilmesi youndaki görüşlerin yaygın olduğu bir ortamda bu nokta gözden uzak tutulmamalıdır.

İçeriği belirsiz olmakla birlikte sınai üretimin bu sınıflandırması ekonomik gelişmenin niteliklerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Tipik bir kapitalist gelişme izleyen ülkelerde, tüketim malları üretiminden başlaya-

rak ara ve yatırım mallarına, bu mallara olan talebin genişlemesi ile, geçildiği bilinmektedir. İthal ikamesi yolu ile ve dış rekabetten korunmuş bir ortamda, yurdumuzda da aynı sürecin izlendiği söylenebilir.

Sınai üretimin, tüketim, ara ve yatırım malları gibi nitelik yönünden sınıflandırılması, ekonominin planlanması açısından anlamlıdır. Ancak, bunun için ayırımın daha ayrıntılı olması gerekir. Açıktır ki böyle bir ayırım tek başına anlamlı bir planlama için yeterli olamaz.

Çalışmada izlenecek yol, bu kısmi çözümleme yerine bütünü ile üretimin elde edilmesini ve kullanılmasını açıklamayı amaçlamaktadır. Bu durumda, genel anlamda sanayiin üretim yapısından ne anlaşılır sorusuna kısaca karşılık verelim.

Önce, üretim yapısı teknik açıdan ele alınabilir. Üretim sürecinde, üretime katkısı olacak etmenlerin bir araya gelmesi, bütünleşmesi söz konusudur. Sektörler birbirlerinden mal ve hizmet alırlar ki bu miktarları belirleyen üretim teknolojisidir. Aynı yargı işgücü için de geçerlidir. Yapısal çözümleme üretim etmenlerinin nasıl bir araya geldiğini belirlemelidir.

Üretim yapısı kavramında ikinci temel öğe elde edilen üretim fazlasının nasıl bölüşüleceğidir. Açıktır ki bu sorunun karşılığı üretim teknolojisi ile belirlenemez. Bölüşüm sorunu, üretim araçları mülkiyeti, işgücünün örgütlenme derecesi v.b. gibi sosyo - politik etmenler tarafından çözümlenir.

Bu nedenlerle biz, önce sektörlerarası mal alımını ele alacak daha sonra da bölüşüm sorununu inceleyeceğiz.

B. Sektörlerarası Bağımlılık

1. Girdi Talebi

Sektörler arası bağımlılık, sektörlerin birbirine sağladıkları mal ve hizmetin akımı olarak tanımlanabilir. Bir sektörün üretimde bulunabilmesi için diğer sektörlerin üretimini kullanması gerekir. Bu arada sektör kendi üretiminin bir bölümünü de yeniden üretimde kullanabilir. **Birim üretim içinde** bu alımların payı **girdi gereksinmelerini** verir. Ekonomik çözümlemelerde **geriye doğru bağlantı etkisi** olarak adlandırılan bu oranlar Tablo 3'de verilmiştir. (2)

Herhangi bir sektörün diğer sektörlerden girdi olarak aldığı miktarın toplam üretim içindeki payı sektörün üretim teknolojisinin bir göstergesidir. Tabloda toplam olarak verilen oranlar alt sektör düzeyinde de gösterilebilir. Girdi talebinin yüksek olması durumunda, sektör üretiminin artışı girdi veren sektörlerdeki üretimi de hızlandıracaktır. Sözü geçen oranların geriye doğru bağlantı etkisi olarak nitelendirilmelerinin nedeni budur.

Tablo 3'de sektörel toplam girdi gereksinmeleri 1968 ve 1973 yılları için verilmiştir. Tablodan çıkarılabilecek ilk sonuç 1973 katsayılarının **genellikle** 1968 oranlarından fazla olduğudur. Gerçekten incelenen 17 sektörden yalnız üçünde (madencilik, içki - tütün ve taşıt araçları) girdi oranları azalmış diğerlerinde artmıştır. Girdi kulla-

---

(2) Tabloda verilen oranlar yalnız 1968 ve 1973 yılları içindir, diğer yıllar gösterilmemiştir. Bunun nedeni en ayrıntılı girdi - çıktı tablolarının bu yıllar için hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca 1963 ve 1967 yılları için girdi - çıktı tabloları varsa da bu çalışma için 1968 ve 1973 verilerinin yeterli olacağı kanısındayız.

nımını üretim teknolojisinin bir göstergesi saydığımıza göre, 1968 - 1973 döneminde sanayide **teknolojinin girdi kullanımını artırıcı** yönde geliştiği söylenebilir. Ancak bu sonucun her iki yıla ait verilerin eşit koşullarda hazırlandığı, girdi - ürün fiyat farklılaşmasının ortadan kaldırıldığı oranda geçerli olduğu belirtilmelidir. 1973 verileri ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yayınlanmadığı için burada bir değerlendirme yapma olanağı yoktur.

Geriye doğru bağlantı etkilerine göre incelediğimizde, gıda orman ürünleri ve dokuma gibi sektörlerin önde geldiği anlaşılmaktadır. Bunları metal ana, madeni eşya, lastik - plastik gibi sektörler izlemektedir. Bilindiği gibi özellikle gıda ve dokuma sektörleri üretim miktarı olarak imalat sanayiinin yarısına yakın bir bölümünü oluştururlar ve göreli olarak en çok gelişmiş olan sektörlerdir. Daha çok tüketim malı üreten bu sektörlerde girdi katsayılarının fazlalığı bu oluşuma bağlanabilir.

Girdi katsayıları en az olan sektörler madencilik ve enerjinin dışında petrol ürünleri, içki - tütün ve makine gibi sektörlerdir. Bu sektörlerin teknolojik niteliği başka sektörlerden girdi taleplerinin azlığının bir nedenidir.

Toplam girdi talepleri için yerli - ithal edilen ayırımı yapılmamıştır. Bu ayırım 1968 verileri ile yapılabilirse de 1973 için ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak her sektörün ithal - girdi talebi ithalatın niteliğine göre ilgili sektör toplamına alınmıştır.

TABLO 3 : BİRİM ÜRETİMİN DAĞILIMI 1968 - 1973
(Yıllar itibariyle sektörel yüzde olarak)

	Girdi		İşgücü ödemeler		Dolaylı vergiler (*)		Katma değer	
Sektörler	**1968**	**1973**	**1968**	**1973**	**1968**	**1973**	**1968**	**1973**
Madencilik	.30	.29	.38	.43	.029	.024	.32	.28
Gıda	.78	.83	.06	.05	.05	.04	.11	.08
İçki - tütün	.47	.46	.09	.09	.27	.21	.17	.24
Dokuma	.62	.68	.11	.11	.07	.08	.20	.13
Orman ürünleri	.68	.83	.06	.05	—	—	.26	.12
Kâğıt - Basım	.53	.58	.14	.15	.11	.06	.22	.21
Deri - Kürk	.48	.54	.04	.01	—	—	.48	.45
Lastik - Plastik	.58	.64	.07	.13	.03	.04	.32	.19

Kimya	.48	.51	.10	.10	.27	.21	.15	.18
Petrol ürünleri	.23	.43	.01	.01	.34	.39	.42	.17
Metal dışı	.48	.53	.17	.16	.12	.09	.23	.22
Metal ana	.58	.66	.21	.09	.16	.06	.05	.19
Madenî eşya	.61	.64	.10	.10	.04	.05	.25	.21
Makina	.41	.49	.05	.10	.28	.24	.26	.17
Elektrik makinaları	.51	.55	.05	.12	.18	.11	.26	.22
Taşıt araçları	.56	.52	.15	.13	.14	.14	.15	.21
Enerji	.37	.37	.09	.08	.12	.02	.42	.53

Kaynak : (a) **DİF. 1968, 1973 Girdi - Çıktı Tabloları.**
(b) **İşgücü ödemeleri için:** 1968 Küçük İmalât Sanayii ve Anket Sonuçları.
1973, DİF Yıllık İmalât Sanayii Anketi + Küçük Sanayide çalışanlar oranından hesaplandı.
(*) Üretimden alınan dolaylı vergiler + İthalât vergileri.

Sektörler düzeyinde, üretim için girdi talepleri toplamının önemi, tekrar edelim, bunların üretim tekniğinin bir göstergesi olmasından gelir. Üretimin neler kullanılarak sağlandığını gösterir. (3) Diğer taraftan her sektörün üretiminin hangi sektörlerde üretim için kullanıldığı akıma bir başka açıdan bakmaktır. Birim üretimde katma değerin dağılımı ile ilgili çözümlemeleri bir tarafa bırakacak ve sektörlerin üretimine ara talep yönünden değineceğiz.

2. Ara Malı Sağlanması

Herhangi bir sektörün üretimine yeniden üretim için olan talep toplam ara talebi verir. **Ara talep,** sektör üretimi içinde ilgili sektörün ve diğer sektörlerin talepleri toplamıdır. Herhangi bir sektörün üretimine olan ara talebin sektör üretimi içindeki payı **ileriye doğru bağlantı etkisi** olarak adlandırılır. İleriye doğru bağlantı etkisinin ekonomik açıdan önemi, sektörün üretimini girdi olarak kullanan sektörlerin gelişmesine olan katkısıdır. Bağlantının yüksek olması durumunda, sektörel üretim artışı, ekonominin diğer sektörlerine daha çok ara malı sağlayacaktır.

Toplam üretim ara talep farkı son kullanım için sektörün sağladığı miktarı gösterir. Son kullanım, tüketim, yatırımlar ve ihracat - ithalat farkından oluşur.

Tablo 4'de sektörel ara talep - üretim oranları gösterilmiştir. Önce, ara talebin 1968 - 1973 döneminde genellikle arttığı söylenebilirse de bu durum girdi alımında olduğu ölçüde belirgin değildir.

(3) Sektörler arası mal akımı bir matris'le gösterilir. Matrisin sütun elemanları ilgili sektörün üretimde bulunmak üzere diğer sektörlerin üretimine olan talebi verir. Sıra elemanları da ilgili sektörün diğer sektörlere sağladığı miktarlardır. Burada ele alınan birim, üretim içinde sütun toplamlarıdır.

Diğer taraftan, ileriye doğru bağlantı etkisi en kuvvetli sektörler, madencilik, metal ana, kimya ve petrol ürünleridir. (4) Madencilik dışında sözü geçen sektörlerin genellikle ara malı üreten sektörler olduklarını belirtelim.

Üretimine olan ara talebin göreli olarak az olduğu sektörler içki - tütün, makine, elektrik makineleri ve deri - kürk sektörleridir. Bunlardan içki - tütün ve deri - kürk sektörleri üretimlerinin niteliği gereği ara talebi az sektörlerdir. Buna karşın makine ve elektrik makineleri talebi ara talep yerine yatırım talebi olarak görülmektedir. Benzer bir durum taşıt araçları için söz konusudur.

3. Bireşim (Sentez)

İleri ve geri bağlantı etkilerini **birlikte** ele almadan bir noktaya değinelim. İleri ve geri bağlantı etkileri burada yapıldığı gibi salt katsayı düzeyinde - doğrudan doğruya ilişki olarak - ele alınabilecekleri gibi sektörlerarası mal akımı (katsayılar) matriksinin tersi alınarak, doğrudan ve dolaylı akımların toplamı olarak da incelenebilir. Çalışmada yalnız doğrudan ilişkileri ele almamızın nedeni, ayrıntılı çözümlemenin önemli farklılıklar ortaya çıkarmamasıdır. Açıktır ki burada katsayılar matriksinin sütun toplamları geriye, sıra toplamları da ileriye doğru bağlantı etkisini vermektedir. Ve ele aldığımız yalnız bu toplamlardır.

İleri ve geri bağlantı etkilerine göre sektörlerin sıralanması genellikle **ara** malları üreten sektörlerde her

(4) Ara talep sütunlarında madencilik (1973) ve metal ana sektörleri ile yatırım sütunlarında makine sektörü oranlarının birden çok olmasının nedeni, bu miktarların ithalâtı da içermesidir.

iki etkinin de kuvvetli olduğu görülür. Buna karşılık genellikle tüketim malları üreten sektörlerin ileriye doğru bağlantı etkisi zayıf, geriye doğru bağlantı etkileri kuvvetlidir. İkinci grup tarım ve madenciliğe dayalı sektörlerden oluşmaktadır. Daha çok hammadde işleyen ve genellikle ara malı üreten sektörler kuvvetli ileriye doğru bağlantı etkisi göstermektedirler.

Her iki etkinin de zayıf olduğu sektörler olarak makine, elektrik makineleri gibi genellikle yatırım malı üreten sektörlerle içki - tütün gibi tüketime dayalı sektörler görülebilir.

Bulgularımıza göre sektörler arası mal ve hizmet akımı yönünden her iki bağlantı etkisinin de kuvvetli olduğu, temel metaller, kimya, orman ürünleri ve kâğıt sektörleri **kilit sektör** niteliği göstermektedir.

Sektörler arası mal akımı açısından incelediğimizde kilit sektör yaklaşımı sanayiin niteliği konusunda bazı ip uçları verebilir. Önce, saptadığımız sektörler tümü ile «ara malları» üreten sektörlerdir. Başka bir deyimle, sermaye birikimi yönünden öncelik verilmesi gerekli sektörler kilit sektör niteliği göstermektedir. «Yatırım» taleplerini de göz önünde tutarsak makine sektörünü de bu gruba katabiliriz.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri üzerinde yapılan araştırmalar genellikle tarım, gıda, inşaat, hizmetler gibi sektörlerin kilit sektör niteliğinde olduğunu göstermektedir. (5) Açıktır ki bu sektörlerin girdi yapısı

(5) Bknz, Laumas, Prem S. «Key Sectors in Some Under - developed Countries», Kyklos, 28, (1975 Fasc. 1), ss. 62 - 79.
Son yıllarda hızlı teknolojik gelişme gösteren sektör ya da alt - sektörlerin «kilit» sayılması görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Burada sorunu yalnız mal akımındaki nicelik yönünden ele alıyoruz.

TABLO 4 SEKTÖREL ARA TALEP VE SON KULLANIM 1968 - 1973
(Yıllar itibariyle üretim miktarının yüzdesi olarak*)

Sektörler	Ara talep		Tüketim		Yatırım		İthalât		İhracat	
	1968	1973	1968	1973	1968	1973	1968	1973	1968	1973
Madencilik	.92	1.46	.15	.12	.03	.05	.16	.69	.06	.05
Gıda	.20	.28	.75	.62	.03	—	—	—	.02	.12
İçki - Tütün	.10	.13	.75	.69	.02	.05	—	—	.13	.05
Dokuma	.38	.28	.60	.54	.02	—	.02	.01	.03	.18
Orman Ürünleri	.67	.58	.25	.37	.08	.04	—	—	—	—
Kâğıt - Basım	.55	.61	.51	.46	—	—	.06	.08	—	—
Deri - Kürk	.27	.43	.73	.57	—	—	—	—	—	—
Lastik - Plastik	.48	.61	.55	.42	.02	.01	.03	.04	—	—
Kimya	.90	.88	.56	.65	.01	.03	.49	.57	.01	.02
Petrol Ürünleri	.65	.76	.38	.23	—	—	.03	.03	—	.05
Metal Dışı	.73	.59	.31	.41	—	—	.04	.04	—	.04
Metal Ana	1.08	1.17	.01	—	—	.06	.11	.08	.03	.02
Madenî Eşya	.44	.28	.50	.71	.10	.17	.04	.11	—	.02
Makina	.36	.21	.19	.39	1.17	1.18	.73	.80	—	—
Elektrik Makina.	.56	.28	.41	.67	.36	.52	.32	.47	—	—
Taşıt Araçları	.39	.53	.11	.27	.72	.46	.22	.27	—	—
Enerji	.68	.61	.32	.39	—	—	—	—	—	—

Kaynak : DİF, 1968, 1973 Girdi - Çıktı Tabloları.

(*) İthalât nedeniyle sektörel toplamlar 1'den fazla olabilir.

yerel olarak karşılanır ve üretim daha çok tarıma dayalıdır. Bilindiği gibi tarımı ya da inşaatı kalkınmada kilit sektör sayan görüşler bir hayli yaygındır. Ekonomik yönden «gelişmiş» sayılan ülkelerde ise demir - çelik, makina ve kimya sektörleri, bağlantı etkisi yönünden kilit sektör görünümündedirler. Bu açıdan, sektörlerarası mal akımı yönünden, ekonomimizin tipik bir gelişmekte olan ekonomi niteliği gösterdiği söylenebilir.

Burada ortaya çıkan bağımlılığın bir **nicelik** sorunu olduğu öne sürülebilir. Ancak buradaki sayısal bağımlılığın ilgili malın niteliğinin bir sonucu olduğu hatırlanmalıdır.

Buraya kadar sektörlerarası mal akımı üretici ve kullanıcı sektörler yönünden ele alındı. Ancak ilgili tablolardan da anlaşılabileceği gibi, üretim - girdi ödemeleri farkı, yani gayri safi katma değer ile üretimin ara talep dışında kalan bölümü ayrıca incelenmelidir. Bu alt bölümde, katma değer konusunu bölüşümle ilgili bir sonraki bölüme bırakacak ve son kullanım gruplarını inceleyeceğiz.

Bir sektörün üretiminden toplam ara kullanımlar çıktıktan sonra kalan bölüm tüketim ya da yatırım olarak ülke içinde kullanılır ya da ihraç edilir. Tablo : 4'te bunlara ek olarak ithalât değerleri de verilmiştir. Tablo'da belirtilen tüm değerler ilgili **harcamaların toplam üretime bölünmesi** ile elde edilmiştir. Bu nedenle genel toplam, ithalât oranında, birden fazladır.

Tüketim oranları, gıda, içki - tütün ve dokuma - giyim gibi klasik tüketim mallarında en yüksek düzeydedir. Ancak 1968 ve 1973 yıllarında tüketim/üretim oranları karşılaştırıldığında ilginç bir sonuç gözlenebilir. Bu son yılda, madeni eşya, elektrik makinaları ve hatta ma-

kina ve taşıt araçlarında tüketim/üretim oranı önemli artışlar kaydetmiştir. Buradan, **dayanıklı tüketim malları talebinin hızla arttığı** sonucuna varılabilir. Var olan piyasa ekonomisi koşullarında, tüketici talebinin dayanıklı tüketim alanına kayması, belli gelir grupları için söz konusu olabilir; yoksa gıda ve dokuma gibi temel tüketim alanlarında sağlıklı bir gelişmenin sonucu olarak değil. Benzer bir yargı, ilâç ve deterjan üretimini içeren kimya sektörü için de geçerlidir.

Sektörel üretim içinde yatırım talebi, makina, elektrik makinaları ve taşıt araçları sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Yatırım üretim oranı madeni eşya ve elektrik makinalarında artış, taşıt araçlarında azalma eğilimi göstermiş, makina sektöründe aynı kalmıştır. Yıllık ithalâtın ortalama yüzde 40 - 45'i yatırım mallarından (makina ve teçhizat) oluşmaktadır. Tablodan da anlaşılabileceği gibi ithalât - üretim oranı makina, elektrik makinaları, madeni eşya ve taşıt araçları gibi yatırım malı sayılan sektörlerde artmıştır. Benzer bir durum ara mallarından kimya ve farklı nitelikte olan madencilik sektörlerinde görülmektedir. Dolayısı ile 1968 - 73 döneminde, ekonomimizin girdi sağlanması açısından da dışa bağımlılığının arttığı söylenebilir.

Toplam üretimi içinde ihracatın payı yüzde on'dan fazla olan 1973'de iki sektör vardır : dokuma (yüzde 18) ve gıda (yüzde 12). Göreli olarak daha «eski» olan bu sektörler, büyük bir olasılıkla iç pazarda genişlemelerini tamamladıktan sonra ihracata yönelmişlerdir. Bu oluşum, **yalnız** ihracata dayalı sanayileşmenin, en azından var olan ekonomik koşullarda başarılı olamayacağı görüşünü destekler niteliktedir.

Son olarak bir noktayı vurgulayalım. Son kullanım gruplarının incelenmesi, daha önce sözünü ettiğimiz, tü-

ketim, ara ve yatırım malı alt sektörleri biçimi bir sınıflandırmanın geçerlilik (ya da geçersizlik) derecesini göstermesi açısından ilginçtir. Örneğin **ara** malları sektörü olarak işlem gören kimya, deri - kürk, ve kâğıt - basım sektörlerinde tüketim - üretim oranı, 1973'de sırası ile, yüzde 65, 57 ve 46 olmuştur. Benzer bir durum yatırım malları olarak sınıflandırılması, bu uygulama biçimi ile sağlıklı sayılamaz.

III. SANAYİDE İŞGÜCÜ VE BÖLÜŞÜM

Çalışmada izlenen yaklaşım açısından sanayiin alt sektörlerinde işgücü başlıca iki yönü ile ele alınabilir : (a) girdi - işgücü oranları; ya da daha geniş anlamda sermaye - işgücü bileşimi, (b) üretim sürecinde elde edilen katma değer içinde işgücünün payı, yani bölüşüm sorunu.

A. Girdi - İşgücü Bileşimi

Üretimde kullanılan girdilerin işgücüne oranı üretim yapısının temel göstergesidir. Gerçekten, üretim sürecinde sermayenin **aşınma payı** ve **girdiler** toplamının işgücüne oranı, Marks'ın **sermayenin organik bileşimi** kavramından başka birşey değildir (6). Sermaye işgücü oranı iki açıdan incelenebilir: Fizik birimlerin oranı olarak; ya da parasal değerlerin oranı olarak. Sermaye - işgüsü oranı salt maddî birimlerle alınırsa, üretim teknolojisinin bir göstergesi sayılabilir. Elimizde parasal değerler bulunduğu için, incelememiz ödemeler çerçevesinde kalacaktır. Açıktır ki, girdi fiyatları ve ücretlerde ortaya çıkacak farklılaşmalar sektörel karşılaştırmaların sınırlı kalmasına neden olacaktır.

---

(6) Marx, K. **Capital** c. I, Moscow: Progress Publishers, s. 612 v.d.

Diğer yönden 1968 girdi - çıktı tablosunda aşınma ve eskime verileri yoktur. Her iki yıl (1968 ve 1973) verilerinde karşılaştırma yapabilmek amacı ile, çözümlemelerimizi salt girdi - işgücü ödemeleri çerçevesinde tutacağız. Tablo 6'da verilen oranlar yalnız girdi - işgücü bileşimini gösterir.

Tablo 5'de ilk iki sütun sektörel **girdi - işgücü** bileşimlerini göstermektedir. Oranın büyüklüğü, üretim sürecinde girdilerin işgücüne göreli fazlalığının bir belirtisidir. Diğer koşullar veri alınmak koşulu ile bu oranın giderek artması beklenir. Nitekim incelediğimiz 1968 - 1973 döneminde lâstik - plastik, makina ve elektrik makinaları sektörleri dışında kalan tüm sektörlerde bu oran artmıştır. Aslında elimizdeki beş yıllık süre bu tür karşılaştırmalar için kısa sayılırsa da girdi - işgücü bileşiminin artışı, sermayenin organik bileşiminin ya da sermaye yoğunluğunun artışı anlamına gelir. Eğilim, kapitalist gelişmenin temel kurallarından biridir ve işgücü verimliliğini ve buradan artık değeri daha da artırma amacına yöneliktir.

Girdi organik bileşiminin petrol ürünleri, deri - kürk, gıda ve orman ürünleri sektörlerin diğer sektörlerden çok daha fazla olduğu; buna karşın, madencilik, metal dışı, taşıt araçları gibi sektörlerde ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Benzer bir durum, enerji ve kâğıt - basım sektörleri için geçerlidir.

Girdi - işgücü oranının az olduğu sektörler, emek - yoğun bir üretim yapısına sahiptirler. Bu durumda, yalnız işbulmayı amaçlayan bir gelişme stratejisinin bu noktayı dikkate alması gerekir.

Girdi - işgücü bileşiminin yüksek olduğu sektörlerde, genel olarak, katma değer - işgücü oranı da fazladır. Buradan, sermaye yoğunluğu ile işgücü verimliliği arasında-

ki yakın ilişkinin bir ölçüde ücretlere yansıdığı sonucuna varılabilir. Bu noktayı bölüşüm ilişkilerinde ayrıntılı olarak ele alacağız.

B. Bölüşüm

Toplam üretim değeri ile girdi ödemeleri arasındaki fark gayrî safî katma değeri verir. Yukarıda Tablo 3'de yıllara göre birim üretimin dağılımı incelenebilir.

Birim üretim içinde **işgücü ödemelerinin** payı yüzde beş ile yirmi arasında değişmektedir. Ayrıca 1968 - 1973 döneminde metal ana sektöründe işgücü payı azalmış, elektrik makinalarında kısmen artmıştır; bunun dışında önemli bir değişme görülmemektedir. Verilerin «yıllık» olduğu göz önünde tutulursa, ilgili yıla ait ücret - fiyat dalgalanmalarının oranlara yansıması doğaldır. Ücretlerin fiyatlara etkisini ayrıca ele alacağız.

Birim üretim içinde üçüncü grubu oluşturan **dolaylı vergiler** ithalâttan alınan vergilerle üretimden alınan dolaylı vergilerin toplamıdır. Dolaylı vergilerin, kimya, makina, petrol ürünleri elektrik makinaları ve taşıt araçları sektörlerinde göreli olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Daha önce, kilit sektör olduklarını belirttiğimiz bu sektörlerde dolaylı vergilerin yüksekliği ekonomik kalkınma açısından sakıncalı görülebilir. Ancak, bu sektörlerde de üretimin daha çok tüketime yönelik olduğu göz önünde tutulursa bu yargının pek de geçerli olmadığı söylenebilir.

Konumuz açısından asıl önemli olan ücret ve dolaylı vergiler dışında kalan **katma değer** oranlarıdır. Tablo 3'te gösterilen katma değer oranları, aşınma ve eskime payları ile faiz ve diğer vergi ödemelerini içerir. Bu nedenle tümü ile üretimden sağlanan «net artık» olarak alınamaz. Bununla birlikte, üretim araçlarına sahip olanların birim

üretimdeki payını genel anlamda gösterdikleri de açıktır. İlginç olan bu payların hemen tüm sektörlerde ücretlerden daha fazla oluşudur. Katma değer işgücü ödemeleri oranları Tablo 5'de (son iki sütun) verilmiştir. Bu noktaya biraz sonra döneceğiz.

Tablo 3'ten, ilgili dönemde sektörler itibariyle katma değer oranının genellikle azaldığı söylenebilir. Yalnız, içki - tütün, metal ana ve taşıt araçlarında aksi bir oluşum görülmektedir. Sonuç, içki - tütünde dolaylı vergi oranında azalmadan; metal ana sektöründe işgücü ödemelerinde göreli gerilemeden ve taşıt araçlarında da kısmen girdi ve kısmen de işgücü paylarındaki düşükten doğmaktadır.

Tablo 3'ten çıkarılabilecek asıl önemli sonuç, katma değer oranlarının sektörlere göre büyük farklılıklar göstermesidir. Kuramsal olarak rekabetçi bir piyasa ekonomisinde katma değer oranlarının sektörlerde eşitlenmesi beklenir. Farklılaşma, işgücü ödemeleri, ve dolaylı vergilerde farklılıklardan doğabilir. Bu arada belirtilmesi gerekli nokta, katma değer oranlarının ilgili sektörün piyasa yapısı ile ilişkisidir. Üretimde tekelleşme düzeyi, fiyat saptanması ve kârınençoklaştırılmasında önemli bir etmendir. Sözü geçen fiyat saptama olanakları, ayrıca hükümetin bu yetkisi ile de ilgilidir. Özellikle kamu kesiminde fiyatların, özel kesimi desteklemek amacı ile sürekli olarak düşük tutulduğu göz önünde tutulursa, katma değer oranının bundan etkileneceği ve sektörlere göre farklılaşacağı kolayca anlaşılabilir.

TABLO 5 : SEKTÖREL GİRDİ BİLEŞİMİ VE KATMA DEĞER - ÜCRET ORANLARI

Sektörler	Girdi - Ücret Oranı		Katma Değer - Ücret Oranı (*)	
	1968	1973	1968	1973
Madencilik	0,79	0,67	0,84	0,65
Gıda	13,0	16,6	1,8	1,6
İçki - Tütün	5,2	5,1	1,9	2,7
Dokuma - Giyim	5,6	6,2	1,8	1,2
Orman Ürünleri	11,3	16,6	4,3	2,4
Kâğıt - Basım	3,5	4,1	1,6	1,4
Deri - Kürk	12,0	27,0	12,0	22,5
Lâstik - Plastik	8,3	4,9	4,6	1,5
Kimya	4,8	5,1	1,5	1,8
Petrol Ürünleri	23,0	43,0	42,0	17,0
Metal Dışı	2,8	3,3	1,4	1,4
Metal Ana	2,8	7,3	0,24	2,1
Madenî Eşya	6,1	6,4	2,5	2,1
Makina	8,2	4,9	5,2	1,7
Elektrik Makina.	10,2	4,6	5,2	1,8
Taşıt Araçları	3,7	3,7	1,0	1,6
Enerji	4,1	4,0	4,7	6,6

Kaynak : Yukarıda Tablo 3.

(*) Buradaki **katma değer,** metin içinde sözü edilen dolaylı vergilerle ücretler çıktıktan sonra kalan katma değer miktarıdır.

Bölüşüm açısından temel sorun, tek başına katma değeri belirleyen etmenler değildir. Önemli olan birim üretimden, üretim için zorunlu masraflar - girdi ödemeleri, aşınma ve eskime v.b. - çıktıktan sonra kalan kısmın mülkiyet ilişkilerine göre bölüşülmesidir. Tablo 3'te birim üretim içindeki paylarına göre verilen işgücü ve katma değer miktarları Tablo 5'de oransal olarak gösterilmiştir.

Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde üretimden elde edilen «fazla»nın, işgücü ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar arasında bölüşülmesi, gerek kuramsal gerekse uygulama düzeyinde temel tartışma konularından biridir. Kapitalizmin tarihsel gelişim sürecine baktığımızda, katma değer - ücret oranının giderek azaldığı; ücretlerin birim üretimdeki payının genellikle arttığı söylenebilir. Belki yeniden belirtilmesi gerekli olan önemli nokta, bölüşümde sınıfların paylarını üretim teknolojisi belirlemediğidir. Elde ediliş biçimi ne olursa olsun, belli miktardaki artığın bölüşülmesidir söz konusu olan. Üretim teknolojisi, fazlanın mutlak anlamda azlığı ya da çokluğunu belirler; bölüşülmesini değil.

İncelediğimiz dönemde gerek katma değerin ve gerekse işgücü payının arttığı görülür. Ancak aynı dönemde, içki - tütün, deri - kürk, kimya, metal ana ve enerji sektörleri dışında kalan sektörlerde ücretlerin göreli payı katma değerden daha hızlı artmıştır ki, sonuçta katma değer - ücret oranlarında azalma görülmektedir. İlginç olan, bu olgunun, yani katma değer - ücret oranında azalmanın, girdi - işgücü oranında artış olduğu bir ortamda gerçekleşmesidir. Daha açık bir deyimle girdi organik bileşimindeki yükselme, artığın fazlalaşması olarak yansımamaktadır.

Bu oluşum yurdumuzda sanayileşmenin karşılaştığı temel bunalımlardan biridir ve genellikle kapitalizmin gelişme süreci ile benzerlik göstermektedir.

Diğer yandan katma değer - ücretler oranında zaman içinde meydana gelen azalma, bir taraftan kapitalistin fiyat saptama serbestisine, diğer açıdan da işgücünün örgütlenme düzeyine bağlıdır.

Yeniden bulgularımıza dönersek, önce, işgücü payındaki göreli artışın çok abartılmaması gerektiğini belirtmeliyiz. Sanayide, madencilik dışında kalan tüm sektörlerde, katma değer - ücret oranı **birden fazladır.** Buna karşın, hemen bütün ekonomik yönden «gelişmiş» sayılan ekonomilerde, katma değer - ücret oranı birden azdır; daha doğrusu ücretlerin payı, bizdekinin iki-üç katı dolayındadır. Bir başka deyişle, işgücü katma değerin bizde yüzde 20 - 30 dolayında bir bölümünü; daha gelişmiş kapitalist ekonomilerde, yüzde 60 - 70 dolayında bir bölümünü almaktadır. Burada sorun mutlak miktarın azlığı ya da çokluğu değildir; var olan fazlanın bölüşülmesi olayıdır.

Genel olarak, kapitalist gelişmenin ilk aşamalarında işgücünün katma değerden aldığı payın az olduğu, bunun giderek arttığı bilinmektedir.

Ücretlerin payı, işgücünün örgütlenme düzeyine, toplu sözleşme ve grev gibi hakların varlığına bağlıdır. Buna bağlı olarak, yurdumuzda, genel olarak özgürlüklerin, özelde de işçi haklarının yeni boyutlar kazanması ile işgücünün katma değerdeki payı artacaktır. Sorun özünde bir sınıflararası güç sorunudur.

İşgücünün üretimdeki payının artışına karşı başlıca iki görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan biri ücret artışlarının fiyat artışlarına (ve enflasyona) neden olduğu;

ikincisi de ücret artışları sonucu yatırılabilir kaynakların azaldığıdır.

Önce ücret artışlarının fiyatlara etkisini yakından inceleyelim. Birim üretim içinde işgücü ödemelerinin payı sektörlere göre yüzde 5 ile yüzde 20 arasında değişmektedir. Bu durumda, örneğin kimya sektöründe işçi ücretleri **yüzde yüz** artarsa bunun kimyasal üretim fiyatlarını **yüzde 10** artıracağı görülür. Diğer sektörlerde de işgücü paylarına göre benzer sonuçlara varılabilir.

Ücret artışları ile ilgili bir başka sorun, bunların dolaylı etkisidir. Örneğin kimya sektöründe ücret artışının bu sektörün üretimini kullanan sektörlerin üretim fiyatlarında neden olacağı artışı saptamak için girdi katsayıları matriksi ile ücret vektörünün çarpımı yeterlidir. Bu konuda yapılan bir çalışmada, bütün tarım dışı ücretlerin yüzde yüz artması durumunda bunun imalât sanayii ürünlerinde yüzde 10 - 35 dolayında bir artışa neden olacağı hesaplanmıştır (7)

Kaldı ki, tarımdaki destek alımları dışında, kamusal bir fiyat denetiminin bulunmaması, fiyatların serbestçe saptanmasına ve bilinen artışlara neden olmaktadır. Kısaca fiyat artışlarının nedeni ücret artışlarında değil başka alanlarda aranmalıdır.

Diğer karşı görüşe, yani ücret artışlarının yatırımları azaltacağı iddiasına gelince, bunun da sağlam bir dayanağı yoktur. Bildiğimiz kadarı ile, özel sektör yatırımlarının ne kadarının iç finansman, yani firma kârları ile karşılandığı; ne kadarının kredi, borçlanma v.b. dış kaynaklardan elde edildiğine dair veriler yoktur. Bun-

(7) Kepenek, Yakup. **Türkiye İmalât Sanayiinin Üretim Yapısı ve Değişimi, 1963 - 1972,** (Teksir), Ankara: 1975, ss. 107-108.

lar bilinmeden, ücret artışlarının yatırımları azaltacağı yolundaki görüşler en azından bilimsel sayılamaz.

IV. SONUÇ

Çalışmanın başlıca iki amacı vardı : (a) sektörlerarası mal akımına dayanarak sektörlerin üretim yapısını ortaya koymak, (b) işgücü kullanımı ve katma değer - ücret ilişkilerini incelemek.

Sektörlerarası mal akımından çıkarılacak en önemli sonuç hangi sektörlerin salt üretim açısından «kilit» nitelikte olduklarının belirlenmesidir. Sanayi alt sektörleri içinde kimya, temel metaller, orman ürünleri ve kâğıt sektörlerinin hem «alıcı» hem de «üretici» olarak «kilit» nitelikte oldukları ortaya çıkmaktadır. Alt sektörler bu açıdan olduğu gibi tüketim, yatırımlar, ve ihracat - ithalât açısından da göreli önemlerine göre sınıflandırılabilir.

İşgücünün üretimde kullanılan girdilerle bütünleşme düzeyi üretimin organik yapısının, teknolojisinin bir göstergesidir. Bu açıdan, madencilik, metal dışı, taşıt araçları gibi alt sektörlerin daha işgücü yoğun, buna karşın petrol ürünleri, deri - kürk, gıda ve orman ürünleri sektörlerinde girdi yoğun olduğu görülür.

Ücret ve vergi dışında kalan katma değerin ücretlere oranı gelir bölüşümünü verir. İncelediğimiz yıllarda, 1968'e göre 1973'de işgücünün göreli payı artmışsa da bu oran ekonomik yönden gelişmiş ülkelere göre çok azdır. Katma değer - ücretler oranı petrol ürünleri ve deri - kürk sektörlerinde ençok, madencilik sektöründe enaz düzeydedir. Diğer sektörlerde 1,5 - 3 arasında değişmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde bunun aksi bir durum söz konusudur ve ücretler katma değerin yüzde 60 - 70 dolayında bir bölümünü oluşturur.

Bulgularımıza göre, ayrıca, ücret artışlarının fiyat artışlarına neden olduğu söylenemez. Bu durumda, ücretlerin, fiyatları ve bir ölçüde yatırımları etkilemeden artırılması olanağı vardır.

BİBLİYOGRAFYA

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) **1968 ve 1973 Girdi - Çıktı Tabloları.**

Yıllık İmalât Sanayii Anket Sonuçları (Geçici) 1973, Ankara : 1974.

Türkiye Milli Geliri 1962 - 1975, (tarihsiz).

Sanayi ve İşyerleri Sayımı 1970 Küçük İmalât Sanayii, Ankara : 1973.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) **Second Five - Year Development Plan 1968 - 1972,** Ankara : 1969.

1971 Yılı Programı, Ankara : 1971.

Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973 - 1977, Ankara : 1973.

1975 Yılı Programı, Ankara : 1975.

Bulutay, Tuncer ve Ersel, Hasan. «Türk İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı ve Özellikleri Üzerine Bir Deneme» **SBF Dergisi,** 25, (1970), ss. 235 - 249.

Ekni, Sühendan. **1968 Sektörel Küçük İmalat Sanayii Tahmini,** Ankara : DİE, 1973.

Kazgan, Gülten. «**Structural Change in Turkish Manufacturing Industry**» Hiç, M. et al. **Problems of**

Turkey's Economic Development, v.I, İstanbul : İktisat Fakültesi Yayını, No : 316, 1972.

Kepenek, Yakup. **Türk İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı ve Değişimi** 1963 - 1972, Ankara : 1976 (teksir).

Laumas, Prem S. «Key Sectors in Some Underdeveloped Countries» **Kyklos,** 28, (1975, Fasc. 1), ss. 62 - 79.

Marx, Karl. **Capital,** v.I. Moscow : Progress Publishers, 1965.

Serin, Necdet. **Türkiye'nin Sanayileşmesi,** Ankara : SBF Yayını 1963.

Yıldırım, Nuri. **Neoklasik İktisadın Teknolojik Gelişme Yaklaşımı,** Ankara : SBF yayını.

tartışmalar

Mehmet BETİL :

Önce sayın Kepenek'e, aydınlatıcı ve kavratıcı bildirisinden dolayı teşekkür etmek isterim. Bildirisinde belirttiği bir noktaya değineceğim. Sayın Kepenek, Türkiye'de sanayideki üretimin yapısını incelerken, kamu ve özel sektör ayırımı yapılmasını, tüketim ve yatırım malları ayırımı yapılmasını, yanlış ve sağlıksz bulduğunu söyledi. Buna karşılık, «girdi - çıktı» yaklaşımının ya da sektörler arası mal ve hizmet akımını inceleyen bir yaklaşımın daha doğru olacağını belirtti. Bu görüşe, teknik yönden tamamen katılıyorum. Ancak sayın Kepenek, siyasal yönden soruna nasıl bakılması gerektiğine değinmedi.

Bugün Türkiye'de sınai üretimin yapısını incelerken, soruna siyasal yönden bakmanın uygun ve yararlı olacağı kanısındayım. Sorulması gereken soru şu : Sanayi ve sanayileşme Türkiye'de bugüne kadar esas olarak kime hizmet etmiştir? Bugün kime hizmet ediyor ve bugün izlenen politikalar sonucu bundan sonra kime hizmet edecektir? Bugün bütün siyasal partiler, bunların sözcüleri, Türkiye'de yatırım malları üretiminin geliştirilmesini istiyorlar. Sağdaki partiler de bunu istiyorlar. Sorunu onlar da bu yaklaşım içinde gördüklerine göre, bunun bu konuda belirleyici bir yanı yok. Sayın Kepenek'in bu konuya ilişkin görüşlerini öğrenmek istiyorum.

Doç. Dr. Yakup KEPENEK :

Sayın Betil'in sorusuna Türkiye'nin kapitalist gelişme süreci içindeki durumuna bakarak cevap vermeye ça-

lışayım. Tarihe bakmak durumundayız, çünkü sosyal bilimlerde başka laboratuvar yok. Gelişme süreci içinde kabaca bir yaklaşımla, önce tüketim malları üretiminin geliştiğini, bunu sonradan ara malları ve yatırım malları üretiminin izlediğini görebiliyoruz. Türkiye'de devletçi dönemden bu yana, tüketim malları üretiminin hızlı bir gelişme geçirdiği biliniyor. 1950 - 1960'larda, bu üretimin gereksinim duyduğu ara malları sanayilerinin de geliştiği görülebiliyor. Bugün Türkiye'de artık iç pazar 100 - 150 bin kapasiteli bir motor gereksinimi içinde ve bu yatırım malları üretilmesini de gerekli hale getiriyor. Bu gereksinimi karşılamak için iki yol var; ya dışarıdan getireceksiniz ya da ithal ikamesine yöneleceksiniz. Bizde sanayileşme politikasının özü ithal ikamesine dayanmaktadır. Gümrük duvarlarıyla sanayii korumak, yerli sanayide kâr oranını, «artık» oranını yüksek tutmak yoluna gidilmektedir.

Ancak burada bir olgu daha söz konusu. Türkiye'de alt sektörler itibariyle yeni üretim alanlarına gereksinim duyulduğu vakit, her zaman özel kesim bu işi kamuya yüklemiştir. 1930'larda tüketim malları konusunda, 1950 - 1960'larda ve daha sonraki dönemlerde ara malları konusunda, petro - kimya vb. alanlarda böyle olmuştur. Şimdi de yatırım malları konusunda böyle olmaktadır. Özel kesim, özellikle ara malları ve yatırım malları üretiminde ilk girişim riskini üzerinden atmak istemektedir. Ayrıca, kamu kesiminin fiyatlama politikası, ucuza girdi sağlama olanağını vermektedir. Dolayısıyla yatırım malları üretimine geçilmesi ve bunun mutlaka kamu eliyle yapılması yolundaki öneriler tüm politikacılar tarafından 1973 döneminde ve daha sonraki yıllarda öne sürülmüştür. Türkiye ekonomisinin yatırım malları üretimine doğru gelişmesi ve bunun da kamu kesimi tarafın-

dan yükümlenilerek özel kesimin daha rahat bir düzleme gelebilmesi istenmektedir.

Sorunu kabaca böyle belirledikten sonra, sanayileşmenin kime hizmet ettiği sorusuna dönelim. Kişisel görüşüm, bilebildiğim, öğrenebildiğim kadarıyla üretim güçlerinin gelişmesinde yarar vardır. Türkiye'de çok daha hızlı bir işçileşme olgusundan yanayım. Ve bu işçileşmenin sanayi kesiminde olması gerektiği görüşündeyim. «Kime hizmet ediliyor» sorusunu, somuta indirgeyip cevaplamak gerekiyor. Sanayileşme sonucunda bölüşümden kim ne kadar alıyor? Sanayiye ilişkin projelerin yapılmasından gerçekleştirilmesine kadar yabancı ve yerli çıkar çevreleri ne ölçüde yararlanıyorlar? Bu gibi ayrıntılara bakmakta yarar vardır. Bunun ötesinde sorun soyut kalıyor.

Sayın Betil'in sorusuna belki çok geniş bir cevap vermiyorum, ama şunu belirtmek isterim : Elbette kapitalistlerin, burjuva sınıfının gelişmesi, sanayileşmeye gereksinim duyması, sanayileşmenin kârlılığı, dış bağlantılar vb. olgular sözkonusudur. Ama bir başka yönden bu gelişmeler, Türkiye'deki eski üretim ilişkilerinin kırsal kesiminin çözülmesine, üretim ilişkilerinin daha çok işçileşme yönünde bir gelişmeye önayak oluyorsa, böyle bir gelişmeden yana olmakta kesin yarar vardır.

İsmet ÖZTUNALI :

Belirteceğim görüşler sanırım teknoloji transferiyle ilgili bildiriler sırasında da tartışılabilirdi. Ama burada da tartışmak mümkün. Türkiye için benimsenecek teknolojilerin emek ya da kapital yoğun teknolojiler olması konusu üzerinde durmak istiyorum. Özellikle girdi yoğun olarak kabul edilen orman ürünleri sanayiinde seçi-

lecek teknolojinin emek yoğun bir teknoloji olmasında yarar görülebilir. Orman bögelerinde yaratılan hammaddeler çoğunlukla orman alanları dışında işlenmekte ve bu nedenle de orman köylüsü için iş olanakları sınırlı kalmaktadır. Bu bakımdan orman köylüsünün işçileşme olgusu ortaya çıkmamaktadır. Bu olgunun güçlenebilmesi için orman alanlarında orman ürünleri sanayiinin kurulması ve geliştirilmesi düşünülebilir. Sayın Kepenek'in bildirisinde emek yoğun teknolojilerin seçilmesi konusunda bir görüş belirtilmiyor yanılmıyorsam. Hatta bildiriden, işgücü yoğun bir üretim yapısının önemsenmediği gibi bir izlenim edindim. Bu konuya açıklık getirmesini rica edeceğim sayın konuşmacıdan.

Üzerinde durulmasında yarar gördüğüm bir ikinci nokta da Sayın Aren'in bildirisinde değinilen, iş sürelerinin kısaltılması yoluyla yeni istihdam olanaklarının yaratılması görüşüne ilişkin olacak. Sayın Kepenek'in bildirisinden anladığım, ücretlerdeki değişiklikler gerek fiyatlara, gerekse diğer olgulara önemli değişiklikler getirmiyor. Öyleyse, iş sürelerini kısaltmak ve daha çok işçi çalıştırmak suretiyle acaba üretimi etkilemek mümkün olabilir mi?

Doç. Dr. Yakup KEPENEK :

Teknoloji seçiminde emek ya da sermaye yoğun bir teknolojiyi tercih etme konusunu kanımca abartmamak gerekir. Çünkü, teknolojinin gelişme düzeyi bugün kesin bir nokta halinde emek/sermaye oranını vermektedir. Bu oranı ya benimsersiniz ya da benimsemezsiniz. Kamu kesimi politik baskılarla zaten fazlasıyla emek yoğun hale getirilmiştir. Özel kesim için ise, teknoloji seçiminde bir sınırlama getirmenin olanağı yoktur. Daha doğrusu, tek-

nolojinin bugünkü niteliği ve gelişme düzeyi, fiziksel ya da değer olarak belirli bir emek/sermaye oranı vermektedir ve siz buna bağlı kalmak zorundasınız.

Orman ürünleri ya da üretimin başka alanlarında emek yoğun teknolojilerin getirilmesi olanağı var mıdır? Bir kez, tarihsel gelişimi içinde kapitalizme baktığımızda, kapitalistin yaşaması için yatırım yapılmasının gerekli olduğunu görürüz. Diğer kapitalistlerle rekabet edebilmek için sermaye/emek oranında teknik anlamda sürekli olarak bir artış izlenmektedir. Kâr oranları azalsa bile böyle bir artış söz konusudur. Kapitalist hele, işgücünün örgütlenmesi, sendikalaşma, grev haklarının elde edilmesi karşısında mümkün olduğu kadar az işçi çalıştırmayı yeğliyebiliyor. Bu, kapitalistin piyasa koşulları içinde kendinin doğal hakkı olarak gördüğü bir olgu. Sonuç olarak söylemek gerekirse; birincisi, teknolojinin niteliği açısından, ikincisi sınıfsal düzeyde işgücü ile sermayenin farklılaşması açısından, teknolojinin emek ya da sermaye yoğun olması konusunu fazlaca abartmamak gerekiyor.

Belirtilmesi gereken bir olgu daha var bu konuda. Üretim yapısı içinde genelde piyasa ekonomisi, yani kapitalist üretim ilişkileri geçerli olduğu sürece, emek yoğun teknolojilerin geliştirilmesi ancak kamu kesiminin bazı alanlarında yapılabilir. Bu da, özünde üretim güçlerinin gelişmesi açısından fazlaca bir anlam taşımaz. Sanayinin alt sektörleri itibariyle teknoloji seçiminde sermaye yoğunluğu olgusunu ekonominin genelinde düşünmekte, üretim ilişkilerinin bütünlüğü içinde ele almakta ve olaylara bu açıdan bakmakta yarar vardır.

Sayın Öztunalı'nın yönelttiği bir başka soru, iş sürelerinin kısaltılmasına ilişkindi. Sanırım sayın Aren de

iş sürelerinin kısaltılmasını, geçici bir tedbir olmanın ötesinde sürekli bir çözüm olarak belirtmedi. Kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel gelişimine baktığımızda, günlük 18-20 saat dolayındaki çalışma süresinin giderek azaldığını günde 8 saate, 6 saate indiğini görüyoruz. Ama bütün bunların kapitalist sistemin istihdam sorununa bir çözüm getirdiğini söylemiyoruz. Kapitalist sistemin özünde, işsizler ordusuna ihtiyaç duyuluyor. Dolayısıyla iş sürelerinin kısaltılması sonuçta iki şeyi sağlar. Birincisi, eğer verimlilik aynı kalacaksa iş sürelerini kısaltırsınız ve yerine başka işçi alırsınız. Ancak bu özünde gene çok fazla bir değişiklik getirmez. Bir başka sonuç da, verimliliğin artmasıyla kapitalistin üretimini arttırmak istemesi olabilir. Ancak böyle bir olgu da pek söz konusu değildir. Çünkü, kapitalistin üretim miktarını belirleyen salt kendi üretim kapasitesi değil, pazar sorunu, satış sorunudur. Türkiye'deki otomotiv sanayiini düşünün. Orada söz konusu olan, üretimin artırılması ya da artırılmaması değil, piyasadaki satış düzeyinde göreli bir darlık yaratarak daha fazla «artık» elde etmektir. Otomotiv sanayiindeki firmalar dağıtım şirketleri kurarak vb. yollarla kârlarını maksimum yapmağa uğraşıyorlar.

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ KONGRESİ 1976

Türkiye'de Montaj Sanayii

Nadir AKGÜL

GİRİŞ

Montajcılık uygulamaları, son, yıllarda üzerinde büyük tartışmaların sürdürüldüğü güncel bir konudur. Kuşkusuz bunun, Türkiye için özel nedenleri var. Türkiye'deki uygulamalar, genel anlamda olan montajcılık uygulamalarından çok değişik bir niteliğe sahip. Bu özellik, yalnız Türkiye için sözkonusu değil; aynı zamanda, günümüzde kapitalist yoldan sanayileşmek isteyen pek çok geri kalmış ülke için de geçerli.

Genel anlamda montaj sanayii, değişik birim ya da fabrikalarda üretilen belli parçaların, başka birim ya da fabrikada birleştirilmesi, bu parçaların birbirine monte edilmesi demek. Bu anlamda montaj sanayii, metalden mamul araç, gereç ve makinalara ait parçaların belli birim ya da fabrikalarda üretilip, başka bir birim ya da fabrikada birbirine monte edilerek sonsal (nihai) ürüne ulaşılması demek.

Ama çağımızda, montaj sanayii bu tanımla sınırlı tutulmuyor. Metalden başka ürünlerin üretiminde de, montajcılık sözkonusu olabiliyor. Üretici güçlerin ve buna dayalı olarak da teknolojinin günümüzde ulaştığı gelişmişlik düzeyi, metal dışı kimi önemli kesimlerde de montajcılığı gerekli kılıyor. Bu anlamda montajcılık, metal dışı kimi sanayii kesimlerinde üretilen çıktıların, başka bir birim ya da fabrikanın girdilerini oluşturması ve bu girdilerle sonsal ürüne ulaşılmasıdır. Bu tür montajcılık uygulamalarına örnek olarak, yapım sanayiinin ana kimya, otomobil lâstiği ve ilâç sanayii alt kesimleri gösterilebilir.

Bu açıdan, montaj sanayiine karşı çıkmanın hiç bir anlamı yok. Çünkü montaj sanayii, üretici güçlerin yüksek düzeyde gelişmişliğinin vazgeçilmez bir sonucu; ileri çağdaş sanayiinin temel işlevlerinden birisidir.

Türkiye'de montaj sanayiine bu açıdan karşı çıkışlar oldu; eskilerde montajcılık, belkide en çok bu noktadan eleştirildi. Başka birim ya da fabrikalarda üretilen değişik parçaların bir başka birim ya da fabrikada birleştirilmesi biçimindeki üretim yöntemleri azımsandı; montajcılık yapan işletmelerin sanayii kuruluşu sayılamayacağı bile ileri sürüldü.

Türkiye'de montaj sanayii, karşı çıkılması gereken sorunlardan birisi ve belki de birincisi; ama genel anlamda değil, özel anlamda. Bizde montajcılığı özelleştiren ve buna dayalı olarak da karşı çıkılması gereken iki önemli neden var; bunlardan birisi teknolojik, öteki de bu yolla ülke ekonomisinin dışa, gelişmiş kapitalist ülkelere bağımlı kılınması.

Sorunun teknoloji ile ilgili yanı şu oluyor : Türkiye'de birleştirilen bu parçalar, büyük bir ağırlıkla yurt dışında, gelişmiş kapitalist ülkelerde büyük ölçek ve ileri tekniklerle üretiliyor. Oysa, Türkiye'de bu parçaları birleştiren sanayii kuruluşları, tümüyle küçük ölçekli ve de geri teknoloji ile üretimde bulunuyor.

Konunun ülke ekonomisinin dışa bağımlı kılınmasıyla ilgili iki yanı var; birincisi dış ticaret, ikincisi de yabancı sermaye. Bir kere, Türkiye'deki montaj sanayii kuruluşlarının girdileri büyük oranda dışardan, ana firmalardan ithal edilmek durumunda. Bu üretimin sürdürülebilmesi için, gerekli büyüklükteki montaj parçaları ithal edilemez ya da sermaye ihraç eden ülkeler bu parçaların ihracını durdurmaya kalkarlarsa, Türkiye yapım

sanayii ve buna dayalı olarak da ülke ekonomisi durmak zorunluğunda. Ayrıca, geri kalmış ülkelerde ve Türkiye'deki montaj sanayi kuruluşları, tümüne yakın bir ağırlıkla yabancı sermaye ile ortaklık halinde çalışmaktadır. Yani montajcılığın temel işlevlerinden biri de, emperyalist tekellerin Türkiye'ye sermaye ve meta ihracını kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak olmaktadır. Bu biçimiyle montaj sanayii, yalnızca tekellerin sermaye ve mal ihracını kolaylaştırmakla kalmıyor; aynı zamanda, ülkeyi ekonomik açıdan dışa bağımlı kılıyor.

BÜYÜK TEKELLER, SERMAYE VE MAL İHRACI

Türkiye'deki montajcılık uygulamalarının işleyişine gerçekçi bir yaklaşım yapabilmek için, dünyadaki büyük tekellerin ve özellikle de Amerikan tekellerinin, gerek gelişmiş, gerekse geri kalmış bölgelere sermaye ve mal ihracını artırmak için geliştirdiği yöntemlere kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Kapitalist üretimin asıl amacı kârdır. Bir kapitalist üretim olayıyla yalnızca ve yalnızca sürekli olarak büyüyen bir artı - değer kitlesini ele geçirebilmek için ilgilenir. Kapitalistler, üretim olayı gerçekleşince bu amaçlarına ulaşırlar, istedikleri büyüklükte artı - değer kitlesini ellerine geçirmiş olurlar.

Ne var ki, bu sürecin devam edebilmesi için, istenilen büyüklükteki artı - değer kitlesinin üretilmesi yetmez; üretilen artı - değer kitlesi aynı zamanda gerçekleştirilebilmeli, yani üretilen bu mallar yığını pazarlarda satılabilmelidir de.

Bu da kapitalist üretimde kolaylıkla üstesinden gelinebilecek bir şey değildir. Bir yanıyla değer olarak değişen sermaye, değişmeyen sermaye ve artı-değerden ve öteki yanıyla da biçim olarak, sermaye malları ile tüketim mallarından oluşan ve büyüklüğü sürekli olarak artan metalar yığını, belli bir noktadan sonra, pazarlarda alıcı bulamaz olur. Şundan ki, kapitalist üretimde, belli bir noktadan sonra, üretimin örgütlenme biçiminin yarattığı satınalma gücü, üretilen malların tamamının satınalınmasını gerçekleştirecek bir biçimde oluşturulamaz.

Şöyle de söylenebilir : Kapitalist bir toplumda, tüketim ve sermaye malları olarak pazara çıkan metalar yığınının alıcılarını emekçilerle kapitalistler oluşturur. Burjuvalar sayısal olarak toplumun küçük bir bölüğünü oluşturduklarından, bunların tüketim mallarına duyacakları gereksinimlerin niceliği de hayli küçük olmak zorunluğundadır.

Başka türlü söylenirse, tüketim mallarının hemen hemen tamamının emekçiler ve sermaye mallarının tümünün de kapitalistler tarafından satınalınması gerekir. Kapitalist ilişkiler geliştikçe, emekçilerin gelirleri göreli olarak azalacağından, belli bir süre sonra, tüketim malları üretiminde bir sınırlılık olacaktır. Çünkü, bu kesimde üretilen malların niceliğini, büyük bir ağırlıkla emekçilerin gelir düzeyi belirleyecektir.

Öte yandan, gittikçe artan artı-değer kitlesi yeniden üretilmek, yani yeniden yatırımlara yöneltilmek durumundadır. Bu durum ise, sanayiin sermaye malları üreten kesimini, tüketim malları üreten kesiminden çok daha hızlı bir büyümenin içine sokar. Tüketim malları üretiminde bir sınırlılık olduğu sürece, sermaye malları

üreten kesimlerde de bir sınırlılığın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Çünkü, sermaye mallarının bir bölüğünün alıcısı da, kolayca anımsanabileceği gibi, tüketim malları üreten kapitalistlerdir.

Sonuç olarak, kapitalist üretim örgütlenmesinin antogonistik karakteri, işçi ve köylülerin yoğun bir biçimde sömürülmesi esasına dayandığından, kapitalist gelişmenin belli bir aşamasından sonra, üretilen mallar yığını istenilen düzeyde alıcı bulamaz olur. Daha açık bir deyişle, kapitalist üretimde üretimin hacmini belirleyen şey, üretim kapasitesi değil, pazarların büyüklüğüdür.

Kapitalist üretimin gerek pazar, gerekse artı - değer kitlesinin yeniden üretilmesi sorunlarına göreli de olsa bir çözüm bulabilmek için, dünya emperyalist sistemi mal ve sermaye ihracını kolaylaştırmak, yaygınlaştırmak ve sürekli kılmak amacıyla yeni yöntemler geliştirmiştir.

Eskilerde, sözgelimi emperyalizmin klasik çağında, sermaye ve mal ihracının amaçları, yöntemleri ve yöneldiği alanlar, kısmen hem değişik, hem de daha sınırlıydı. Bunun nedeni açık; bundan 70 - 80 yıl kadar önce, dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturan halklar, gelişmiş bir kaç kapitalist ülkenin sömürge ya da yarı - sömürgesi durumundaydı. İşgal edilmiş ve yağmalanmış olan bu ülkelere, sermaye ve mal ihracını kolaylaştırmak amacıyla özel yöntemler uygulamaya hiç bir neden bulunmuyordu.

Açıkcası, emperyalizmin klasik dönemde, geri kalmış bölgelere girişi güce ve zora dayandığından, sermaye ve mal ihracının bu ülkelere akışı da hem kolay, hem de dolaysızdı. Kuşkusuz, emperyalizm saldırgan, sömürgeci ve savaşçı niteliğini günümüzde de koruyor. Ama

ne var ki, dünya'da değişen koşullar, onun bu gücünü sürekli kullanmasına elvermiyor.

Eskilerde, sömürge ve yarı - sömürge ülkelerde kapitalist ilişkiler gelişmemiş olduğundan, bu ülkelerde ne ciddi bir sanayi, ne de burjuvazi sözkonusu değildi. Bu nedenle, dünya kapitalist sisteminden bu bölgelere mal ihracı, büyük boyutlara ulaşamıyordu. Ayrıca, sermaye ihracının yöneldiği alanlarda, genellikle önemli hammadde kaynakları oluyordu. Örneğin, ilgili dönemde yabancı sermayenin imalat sanayi kollarına yöneldiği hemen hemen hiç görülmemişti.

Oysa, son elli yılda, gerek kapitalizmin kendisi, gerekse dünya güç dengesi açısından önemli değişiklikler oldu. İlk kez, kapitalizmin pazar ve yatırım sorunu, çözüm tanımaz boyutlara ulaştı. İkinci kez, dünya sosyalist sisteminin kurulması ve dünya sömürge sisteminin çökmesi, dünya kapitalist sisteminin bunalımını daha da yoğunlaştırdı, gözler önüne serdi.

Eski koşulların ortadan kalkması ya da en azından değişmesi, mal ve sermaye ihracının eski yöntemlerle yapılmasını zorlaştırdı. Kaldı ki, yeni koşullar, dünya kapitalist sisteminde pazar ve yatırım sorununun ulaştığı boyutlarda, bu bunalımların göreli olarak sınırlanabilmesi ya da bir süre ertelenebilmesi için, tekeller daha çok mal ve sermaye ihracını gerekli görüyorlar.

Dünya emperyalist sistemi, özellikle onun başı ABD, hem öteki kapitalist ülkelere, hem de geri kalmış ülkelere mal ve sermaye ihracını kolaylaştırmak, yaygınlaştırmak ve sürekli kılmak için, pek çok yeni yöntem geliştirmiştir. Birbiriyle yakından ilişkili olan bu alet ve yöntemleri, tek tek ele alıp incelemek bu çalışmanın sınırını aşıyor. Ben bunlardan önemli bir tanesine, montajcılık uygulamalarına değinmekle yetineceğim.

İşte, bu yeni uygulanan yöntem ve aletlerle büyük tekellerin, özellikle ABD tekellerinin sermaye ve mal ihracı 1950'lerden itibaren hızla artmaya başlamıştır. Aşağıdaki veriler, dünyadaki 100 büyük tekelden 55'ne tek başına sahip olan ABD'nin 1929 - 1970 yılları arasındaki sermaye ihracını göstermektedir.

TABLO 1 : ABD'NİN DIŞ ÜLKELERE SERMAYE İHRACI
(milyar dolar)

Sanayi Kolu	1929	1950	1960	1970
İmalat	1.8	3.8	11.1	32.2
Petrol	1.1	3.4	10.8	21.8
Madencilik	1.2	1.1	3.0	6.1
Diğer	3.4	3.5	7.0	17.9
Toplam	7.5	11.8	31.9	78.1

Kaynak : Şefik Onat, Çok Milletli Şirketler OECD, 1974 S. 24 (Teksir)

Görüldüğü gibi, 1929 - 1970 yılları arasında ABD'nin dış ülkelere sermaye ihracı yaklaşık 10 kez büyüyerek, 7.5 milyar dolardan 78.1 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, ABD'nin dış ülkelere sermaye ihracındaki hızlı artış 1950'lerde başlamıştır. Nitekim, 1929 - 1950 döneminde sermaye ihracındaki artış yüzde 57 dolayında iken, 1950 - 1970 döneminde bu büyüklük yüzde 550'ye ulaşmıştır.

Bu verilerden çıkan bir öteki önemli sonuç, yabancı sermayenin yöneldiği alanlarla ilgili. Yabancı sermaye-

nin hem mutlak, hem de göreli anlamda en çok yöneldiği iki alandan birisi imalat ve öteki de petrol sanayi kolları olmuştur. 1970 yılında 78.1 milyar büyüklüğündeki yabancı sermaye yatırımlarının 32.2 milyar doları imalat ve 21.8 milyar doları petrol kesimine yatırılmış olmasına karşılık, aynı dönemde madencilik alanına yatırım büyüklüğü ancak 6.1 milyar dolar dolayında gerçekleşmiştir.

Başka bir deyişle, 1929 - 1970 yılları arasında, yabancı sermayenin imalat sanayiine yaptığı yatırımların büyüklüğü 18 ve petrol sanayi kesimine yönelen bölümü yaklaşık 20 kez artmışken, madencilik sanayi kesimlerine yapılan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ancak 5 kez olabilmiştir.

Tüm bunların sonucu, daha önce ihracat yapılarak sürdürülen pazarlar, bu kez, yerinde üretim olarak korunmakta ve geliştirilmektedir. İlk başlarda, sermaye ve mal ihraç eden ülkelerden yapılan ihracatın yerini alır gibi görünen bu yeni ve değişik durum, aslında ihracatla birlikte gelmektedir. Filyallerdeki üretim, büyük ölçüde ara malı ve hammadde ithalatını da beraberinde getirmektedir. Yabancı sermaye ve montajcılık uygulamaları, yapım sanayiinin öyle alanlarına yönelmektedir ki, bu sanayi kesimlerinde yerli katkı oranının artırılması çok güç olmaktadır. Bu nedenle, sermaye ihraç eden ülkelerden yapılan ithalat azalmak bir yana, zaman boyutunda sürekli artmaktadır.

TABLO 2 : ABD'NE AİT FİLYALLER ARASI TİCARET (1962 - 1970)

(yüzde olarak)

	1962	1963	1964	1965	1966	1970
Filyallere İhracat/Toplam ABD İmalat San. İhracatı	17.9	19.7	20.3	22.5	21.2	23.5
Filyallerden İthalat/Toplam ABD İmalat San. İthalatı	14.4	15.5	18.5	15.9	14.5	15.6
Filyallerle Ticaret/Toplam ABD İmalat San. Ticareti	16.6	18.2	19.7	19.9	18.3	19.8

Kaynak : Sertaç Kamu, Çok Uluslu Şirketler, Ekim 1975 S. 37 (Teksir)

Tablo 2, ABD menşeli tekellerin, 1962-1970 yılları arasında imalat sanayiinde filyaller arası ticaretini göstermektedir. Bu verilerden çıkan en önemli sonuç şu oluyor : ABD menşeli tekellerin yabancı sermaye ve montajcılık uygulamaları sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin ihracatı hem mutlak, hem de göreli olarak artmasına karşılık, ithalat büyüklükleri göreli olarak gerilemekte ya da en azından yerinde saymaktadır.

Nitekim, 1962-1970 yılları arasında ABD'den filyallere yapılan ihracatın ABD imalat sanayi ihracatı içindeki payı, yüzde 17.9'dan yüzde 23.5'e yükselmiştir. Buna karşılık, filyallerden yapılan ithalatın ABD'nin imalat sanayi içindeki payı, 1962 yılında yüzde 14.4'den 1964'de yüzde 18.5'e yükselmiş ve fakat 1970 yılına gelindiğinde bu büyüklük yeniden yüzde 15.6'ya düşmüştür.

Tüm bunların sonucunda söylenmesi gereken şudur: Gelişmiş kapitalist ülkelere ve özellikle ABD'ne ait tekellerin yabancı ülkelerdeki montajcılık uygulamaları, ilk kez sermaye ve mal ihracını kolaylaştıran bir yöntem oluyor. Bu uygulamalar sonucu, tekellerin pazarları genişliyor, kâr oranları artıyor, gümrük duvarları kolayca aşılarak ucuz işgücü ve hammadde kaynaklarına ulaşılabiliyor.

Nitekim, çok uluslu şirketler üzerine yapılan bir araştırma, bu söylenenleri doğrulamaktadır. İlgili araştırmaya göre, yeni pazarlar açmak tekellerin yüzde 48'i için birinci derecede önemli bir konudur. Tekellerin yüzde 20'si kâr oranlarını artırmak, yüzde 16'sı gümrük duvarlarından kurtulmak, yüzde 13'ü ham ve yarı mamul madde sağlamak ve yüzde 6'sı da daha ucuz işgücü için bu uygulamalara yönelmektedir. (Sertaç Kamu, adı geçen çalışma, S. 5)

TABLO 3 : MONTAJ SANAYİİNDE TEMEL KATSAYILAR
(1973 ve yüzde olarak)

Toplam sermayeye göre kâr oranı	.37
Yabancı sermayeye göre kâr oranı	.87
Üretim girdilerine göre ithalat	.38
Üretim değerine göre ihracat	.03
Toplam sermaye içinde yabancı sermayenin payı	.42
Yerli personel başına ödeme (yıllık TL.)	40.353
Yabancı personl başına ödeme (yıllık TL.)	176.147

Yukarıdaki veriler, 6224 sayılı yasa gereğince Türkiye'de montajcılık alanında, yabancı sermaye ile ortaklık biçiminde çalışan 89 sanayii işyerinin, 1973 yılına ilişkin kimi önemli bilgilerini bize vermektedir. Andığım sanayi kuruluşlarının, 3 milyar 578 milyon liralık sermaye toplamının 1 milyar 524 milyon liralık bölümü, yani tüm sermayenin yüzde 42'si yabancı sermayeye ait bulunmaktadır. Arda kalan yüzde 58'i, yani 2 milyar 34 milyon liralık bölümü ise, yerli sermayeye ait bulunmaktadır. İşin ilginç olan yanı da, bu sanayi kuruluşlarının 3 milyar 578 milyon liralık ana sermayelerine karşılık; 1973 yılı içinde 2 milyar 787 milyon liralık iç kredi kullanabilmiş olmalarıdır. Başka bir deyişle, Türkiye'de yabancı sermaye ile birlikte faaliyette bulunan montaj sanayii kuruluşlarının kullandıkları kaynağın yaklaşık yüzde 44'nü iç krediler oluşturmaktadır.

Bu verilerde dikkati çeken ikinci bir nokta, üretim girdileri içinde ithalatın payının yüzde 38 gibi akıl almaz bir büyüklük olmasıdır. Kaldı ki, yukarıdaki veriler, ithalatın payını olandan eksik gösteren bir nitelik taşımaktadır. Çünkü, ithalat büyüklüğü burada toplam üretim giderlerine oranlanmış bulunmaktadır. Üretim giderlerinin içinde işçi ücretleri, faiz, rant gibi bu karşılaştır-

mada dikkate alınmaması gereken kalemler de var. Esas karşılaştırılması gereken kalemler, üretimde kullanılan yerli mallarla ithal mallarıdır. Nitekim, bu işyerlerinin 1973 yılı içerisinde üretimde kullandıkları 7 milyar 776 milyon liralık girdinin, 3 milyar 647 milyonunu yerli mallar ve arda kalan 4 milyar 129 milyon liralık bölümünü de ithal malları oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, bu sanayi kuruluşlarının girdi olarak kullandıkları malların yüzde 54'ü dışardan ithal edilmek durumundadır. Oysa, bu kuruluşların aynı yıl içinde ihracatları toplam üretim değerinin ancak binde 3'ü gibi komik bir büyüklüktür.

31 Aralık 1975 yılı itibariyle, Türkiye'de yapım sanayii kollarında çalışan ve genellikle montajcılık yapan yabancı sermayeli kuruluşların sayısı 93'tür. Bu kuruluşların toplam sermayeleri 4 milyar 561 milyon lira dolayında bulunmaktadır. Toplam sermayenin yüzde 41'ni oluşturan 1 milyar 879 milyon lirası yabancı sermayeye ve arda kalan yüzde 59'nu oluşturan 2 milyar 682 milyon liralık bölümü de yerli sermayeye ait bulunmaktadır.

İşyeri sayısı açısından, montajcılık uygulamalarının en çok yöneldiği sanayi kolları, sırasıyla kimya, elektrik makinaları, madenî eşya ve gıda sanayii kesimleri olmaktadır. Nitekim, bu işyerlerinden 25'i kimya, 16'sı elektrik makina araç ve gereçleri, 11'i madenî eşya ve 9'u da gıda malları üreten sanayi kesimlerine yönelmiştir.

Yabancı sermaye büyüklüğü açısından, montajcılık uygulamalarının en çok yöneldiği sanayi kolları ise, sırasıyla taşıt araçları, elektrik makina, araç ve gereçleri, kimya ve otomobil lâstiği üreten sanayi kesimleri olmuştur. Nitekim, Türkiye'de montajcılık yapan yabancı sermayeli kuruluşların getirdikleri yabancı sermayenin yüzde 72'si yukarıdaki sanayi kesimlerine yönelmiştir. 1975 yıl sonu itibariyle, toplam 1 milyar 879 milyon liralık yabancı sermayenin yüzde 27'sini oluşturan 508 milyon lira-

lık bölümü taşıt araçları, yüzde 17'sini oluşturan 311 milyon liralık bölümü elektrik makina, araç ve gereçleri, yüzde 16'sını oluşturan 298 milyon liralık bölümü kimya ve yüzde 11'lik bölümünü oluşturan 222 milyon liralık bölümü de otomobil lâstiği üreten sanayi kollarına yönelmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için aşağıdaki verilere bakılabilir.

TABLO 4 : 6224 SAYILI YASA GEREĞİNCE TÜRKİYE'DE FAALİYETTE BULUNAN İŞLETMELERİN DAĞILIMI (31 Aralık 1975)

Sektörler	Firma sayısı	Yabancı sermaye (Milyon TL.)	Toplam sermaye (Milyon TL.)	Toplam sermaye içinde yabancı sermayenin payı %
Gıda, içki, tütün	9	148.294	256.479	57.81
Dokuma ve giyim	3	21.451	29.048	73.84
Kâğıt	1	48.717	86.917	56.00
Lâstik	3	222.480	378.000	58.85
Plastik işleme	1	3.841	9.867	38.93
Kimya	25	297.720	548.563	54.27
Cam	1	45.544	350.000	13.01
Taşıt araçları	8	508.465	1.345.500	37.79
Madenî eşya	11	85.520	368.685	23.20
Makina imalât	6	55.772	130.281	42.81
Elektrik mak. ve elkt.	16	310.864	568.867	54.64
Çimentodan gereçler	1	24.000	80.000	30.00
Çimento	2	30.692	120.000	25.58
Ambalaj	1	1.050	2.100	50.00
Yapı malzemeleri	1	57	12.000	0.48
Toplam	**93**	**1.878.768**	**4.560.508**	**41.19**

Kaynak : Maliye Bakanlığı

TABLO 5 : TÜMÜYLE MONTAJCILIK YAPAN ÜÇ SEKTÖRE AİT TEMEL VERİLER

(31 Aralık 1975)

Sektörler	Yabancı sermaye (1000 TL.)	Toplam sermaye (1000 TL.)	Üretim (1000 TL.)	İşyeri sayısı
Ana kimya ve öteki kimya sanayi	282.869	436.949	4.666.434	19
Otomobil lastiği	222.450	378.000	1.983.907	3
Otomotiv ve traktör	561.965	1.487.500	10.692.245	10
Toplam	**1.067.314**	**2.302.448**	**17.342.586**	**32**

Kaynak : Maliye Bakanlığı

KİMYA, OTOMOTİV VE OTOMOBİL LASTİĞİ ÜRETEN KESİMLERE İLİŞKİN TEMEL VERİLER :

Kimya kesiminde yabancı sermaye oranı	% 65
Otomotiv kesiminde yabancı sermaye oranı	% 38
Otomobil lastiği yabancı sermaye oranı	% 58
İlgili sektör üretimi içindeki payı (Kimya)	% 34
İlgili sektör üretimi içindeki payı (Otomobil las.)	% 73
İlgili sektör üretimi içindeki payı (Otomotiv)	% 92
32 montaj sanayi kuruluşunun toplam yapım sanayi üretimi içindeki payı	% 8.6
Özel yapım sanayi üretimi içindeki payı	% 14.7
Montajcılık yapan yabancı sermayeli kuruluşların en çok yöneldiği kimya ve makina, metal eşya, otomotiv sanayiinin toplam üretim içindeki payı	% 47.5

Kimya, otomotiv ve otomobil lastiği sanayi kesimlerinde montajcılık yapan 32 yabancı sermayeli kuruluşla ilgili yaptığım bir çalışmada oldukça ilginç sonuçlar çıktı. Bu çalışmanın ilk önemli sonucu şu oluyor: Türkiye'de montajcılık yapan yabancı sermayeli kuruluşların en çok yöneldiği ve egemen olduğu iki ana sektörden birisi «kimya», öteki de «dayanıklı tüketim malları» üreten sanayi kolları oluyor. Bunun önemi şurada: İki sektörün üretim toplamı, Türkiye imalât sanayi üretiminin yüzde 47.5'ini oluşturuyor. Daha açık bir deyişle, iki sektöre egemen olmak, büyük bir ağırlıkla Türkiye imalât sanayiine de egemen olmak anlamına geliyor.

İkinci ilginç sonuç şu oluyor: Türkiye'de gelen yabancı sermaye büyüklükleri, yatırımlar ve millî hasıla gibi büyüklüklere oranlanarak çoğu kez azımsanmıştır. Oysa, açıkca görülüyor ki, 1 milyar lira gibi oldukça önemsiz bir büyüklük olan 32 işyerine ait yabancı sermaye ile bile, Türkiye yapım sanayi büyük bir ağırlıkla dışa bağımlı kılınabiliyor.

Öteki sonuçları kısaca şöyle özetlemek olanaklı: Toplam sermayenin yüzde 65'nin yabancı sermayeye ait olduğu kimya sektöründe, montajcılık yapan 19 işyeri, ilgili sektör üretiminin yüzde 34'nü kontrol ediyor. Toplam sermayenin yüzde 38'inin yabancı sermayeye ait olduğu otomotiv kesiminde, montajcılık yapan 10 işyeri, ilgili sektör üretiminin yüzde 92'sini kontrol ediyor. Aynı biçimde, toplam sermayenin yüzde 58'nin yabancı sermayeye ait bulunduğu otomobil lastiği kesiminde, montajcılık yapan 3 işyeri, ilgili sektör üretiminin yüzde 73'nü kontrol ediyor.

Türkiye'de montaj sanayii kuruluşları tarafından üretilen malların fiyatları, dünya pazarlarına göre yüksek bir düzeyde oluşturulmaktadır. Bunun değişik nedenleri

var; bir kere, yurt dışından getirilen parçaların fiyatları çok yüksek. Yüksek olan yalnızca parçaların fiyatları değil; Türkiye'deki kâr oranları da akıl almaz bir büyüklüğe ulaşmış durumda. Montaj sanayi işyerlerinin, kendi öz sermayesinden daha büyük boyutlara ulaşan kredi kaynaklarıyla çalışması, küçük ölçek ve geri teknolojilerle üretimde bulunması, bu malların fiyatlarının yüksek bir noktada belirlenmesini doğuran öteki nedenler olarak söylenebilir.

TABLO 6 : KİMİ MONTAJ SANAYİİ MALLARININ DÜNYA FİYATLARINA GÖRE PAHALILIK KATSAYILARI

Malın türü	Pahalılık katsayısı
Binek arabası (A)	2.3
Binek arabası (B)	1.9
Binek arabası (C)	2.6
Minibüs	3.0
Kamyon	3.5
Traktör	1.6
Teyp	2.9
Televizyon	2.6

Yukarıdaki veriler, Dr. Cem Alpar'ın yaptığı bir çalışmanın sonucu; bu çalışma, Türkiye'de genellikle dayanıklı tüketim malı montajı yapan sanayi kuruluşlarının, bu ürünleri dünya fiyatlarına göre ortalama 2 - 3 kez daha pahalıya sattıklarını göstermektedir. Açıkca bellidir

ki, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan ve hemen hemen tümüyle hiç bir ihraç olanağı bulunmayan montaj sanayi malları, iç pazara dayalı olarak üretimde bulunmaktadır. Bu bir şeyi gösteriyor: Emperyalist tekeller ve onların yerli işbirlikçileri, Türkiye'deki montajcılık uygulamalarıyla büyük çıkarlar elde etmekte ve bunların tüm yükü de tüketicilerin omuzlarına yüklenmektedir.

Kaldı ki, daha önce verdiğimiz kâr oranları, yalnızca legal (yasal) büyüklükleri gösteriyor; oysa işin illegal yanları da var. Yabancı sermayeli sanayi kuruluşlarında kâr büyüklüklerini yalnızca vergiye matrah olan miktarla ya da kâr transferi, royalty, lisans ve benzeri ödemelerle sınırlamak, sorunun önemli bir yanını gözden kaçırmak demektir. Bu konuyu bütünüyle kavrayabilmek için, dış ticaret alanında oynanan oyunları da ortaya koymak gerekli. Bu konuda ciddî bir araştırma, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanı iken Cahid Kayra'nın yaptığı bir çalışmadır. İlgili, bu çalışma ile Türkiye'nin resmî dış ticaret istatistiklerindeki kayıtlı ithalât büyüklüklerinin gerçek ithalât değeriyle uyuşmadığını gösteriyor. Açık bir deyişle, yabancı sermaye ile çalışan sanayi işyerlerinin girdi olarak yurt dışından ithal ettikleri malların gerçek fiyatları, resmî istatistiklerde kayıtlı olandan farklıdır.

TABLO 7 : KİMİ İTHAL MALLARININ GERÇEK VE KAYITLI FİYATLARI (Belli birimler için TL.)

İthalât kalemleri	Gerçek ithalât	Kayıtlı ithalât	Fark
Ham kauçuk	5.151	8.424	3.273
Kimyasal bileşikler	39.261	44.521	5.273
Elektrik makinaları	76.067	50.892	—25.175
Taşıt araçları	108.202	70.527	—37.675

Kaynak : C. Kayra'dan aktaran Y. Küçük, KMO'daki konferans metninden

Bu veriler iki şeyi veriyor; yabancı sermayeli kuruluşların yurt dışından getirdikleri malların bir bölümünün kayıtlı ithalât değeri, gerçek ithalât değerinden daha düşük; bir bölümünün ise, daha yüksek gösteriliyor. Kayıtlı ithalâtı gerçek ithalâttan küçük göstermenin iki amacı var; biri vergi kaçakçılığı, öteki de kota sınırlamalarından kurtulmak.

Kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan yüksek gösterildiği kalemlere gelince; bu maddeler, genellikle imalat sanayiinde hammadde ya da ara malı olarak kullanılan girdileri oluşturmaktadır. Sözgelimi, örnekteki ham kauçuk ve kimyasal bileşikler Türkiye'de yapım sanayiinde hammadde olarak kullanılmakta; buna karşılık, elektrik makinaları ve taşıt araçları ya doğrudan kullanıcılara satılmakta, ya da üzerinde çok az işlem yapılarak satılmaktadır.

Kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan fazla gösterilmesinden amaç, ithalat fiyatlarını olandan yüksek göstermektir. Bunun nedeni şu : Bir firma, yabancı sermaye ile çalışan bir montaj firması yurt dışındaki ana firmadan ithal ettiği hammadde fiyatlarını yüksek gösterdiğinde, bu maddelerin Türkiye'de kullanılması ile elde edilen kârların bir bölümü, hem de Türkiye'de gerekli gelir ve kurumlar vergisi ödemeden transfer edilmiş oluyor.

Nitekim, yabancı sermaye ile çalışan lastik sanayiindeki firmaların ham kauçuk ithalatı için gösterdikleri fiyatın aynı yılın dünya fiyatlarından yüzde 50 ve sentetik kauçuk için gösterdikleri ithalat fiyatının da yüzde 85 pahalı olduğu hesaplanmıştır. Otomobil lastiği üreten 3 işyeri ,1973 yılında bu yolla 40 milyon lirayı ana firmalarına transfer etmiştir. Oysa resmi istatistikler, 3 yabancı lastik tekelinin aynı yıl içinde, üretim sonucu olarak ülkelerine transfer ettikleri kârın (legal kâr) 27 milyon li-

ra olduğu belirtiliyor. Sonuç olarak, Türkiye'deki üç lastik tekeli, yalnızca iki madde üzerinde yaptıkları dış ticaret oyunlarıyla, ana firmalarına resmi kâr transferinin çok üstünde yasal olmayan bir kâr transferini gerçekleştirebilmişlerdir.

SONUÇ

Kolaylıkla söylenebilir ki, Türkiye'deki montaj sanayii uygulamaları yeni sömürgeciliğin en etkin aletlerinden biri olarak kullanılmaktadır. Bir kere, bu yoldan, sermaye ve mal ihracının ülkeye girişi kolaylaştırılmakta; böylece, Türkiye yapım sanayii, hem yabancı sermaye, hem de dış ticaret kanalıyla dünya emperyalist sistemine bağımlı kılınmaktadır.

İkinci Büyük Savaş'tan sonra, hızla gelişmeye başlayan Türkiye - ABD ilişkilerinin asıl amacı, tekellerin Türkiye'ye mal ve sermaye ihracını kolaylaştırmak idi. Uygulama, Türkiye'ye borç vermelerle başlamış ve fakat her alınan kredi, Amerika'dan ithal edilecek mallar için kullanma koşuluna bağlanmış idi. Ama ne var ki, bir süre sonra bu yoldan sermaye ihracı, meta ihracını artan ölçüde karşılamaya yetmedi. Türkiye'ye montajcılığın gelmesinin önemli nedenlerinden biri bu; çünkü günümüzde montajcılık, hem sermaye, hem de meta ihraç etmenin en güvenilir yolu durumuna geldi.

Sorunun dış ticaretle ilgili yanına daha önce kısaca değinmiştim; Türkiye'de genellikle dayanıklı tüketim malı ile kimi yatırım malı montajı yapan kesimler ve bir de kimya sektörü, yabancı sermayenin en çok girdiği ve hatta egemen olduğu sanayii kollarıdır. Bu sanayi kollarının kullandığı üretim girdilerinin yarısından daha çoğu dışarıdan, ana firmalardan satın alınmak durumundadır. Türkiye yapım sanayiinin girdileri içinde, önemli bir ağırlığa

sahip olan bu mallar, dışardan satın alınamaz ya da tekeller bunları satmak istemezlerse, Türkiye'deki mevcut sanayi kuruluşları ve buna dayalı olarak da ülke ekonomisi stop etmek durumunda.

İşte bundan ötürüdür ki, son aylarda dış ticaret açıklarının yüksek boyutlara ulaşması karşısında, konuyla ilgili en çok şikayet, sanayicilerden geliyor. Türkiye'nin en önemli sorunu olduğunu sanayiciler her yerde ve her fırsatta söylüyorlar. Bu bir gerçek; ödemeler dengesi Türkiye'nin en önemli sorunu, ancak bu konu en çok montaj sanayicilerinin sorunu.

Konuyu bitirmeden önce, montaj sanayii ile ilgili önemli sonuçları, kimi yinelemeler yapma tehlikesini göze alarak vurgulamak istiyorum. Bir kere, belli parçaları birleştirme biçimindeki sanayi kolları olduğu için, montaj sanayiine karşı çıkmanın hiç bir anlamı yok. Karşı çıkılması gereken asıl nokta, bu parçaların tümüne yakınının dışardan, gelişmiş kapitalist ülkelerden ithal edilmesi ve ayrıca da montajcılık uygulamalarının yabancı sermayeyi de beraberinde getirmesi.

Buna dayalı olarak, karşı çıkılması gereken ikinci nokta, Türkiye yapım sanayiinin ve Türkiye ekonomisinin dünya emperyalist sistemine bağımlı kılınması. Kuşkusuz, Türkiye'yi bağımlı kılmanın sonuçları, yalnızca ekonomik değil; aynı zaman da siyasal ve ideolojik.

Emperyalist tekellerin ve onların yerli işbirlikçilerinin, birlikte yürüttükleri sömürü politikasının en önemli ve açık göstergesi olması nedeniyle, Türkiye'deki montaj sanayii uygulamaları, üzerinde ciddi olarak durulması ve karşı çıkılması gereken bir noktadır. Anımsayalım ki, Türkiye'deki montaj sanayi ürünleri, dünya fiyatlarına göre 2.5 - 3 kez daha pahalıya satılmakta ve bunun

tüm yükü de emekçi sınıfların, geniş tüketici kitlelerin omuzlarına yüklenmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'deki montaj sanayiinin günümüzdeki biçimi, kalkınma girişimlerini sınırlayan, Türkiye'yi dünya kapitalist sistemine bağımlı kılan ciddi bir sorundur. Konuyu, Türkiye'deki geçerli sistemin mantığı içinde tartışmak ve bu doğrultuda soruna çözüm yolları aramak, zaman kaybından başka bir anlam taşımaz. Özel olarak montaj sanayiini ve genel olark Türkiye'nin sanayileşme sorunlarını kapitalizmin dışında düşünmek, bu sorunların halk yararına çözümünü sistemin dışında aramak kaçınılmaz olmaktadır.

tartışmalar

Oğuz TÜRKYILMAZ :

Sayın Akgül'ün bildirisinde belirttiği görüşlere katılmamak mümkün değil. Ancak bildirisinde değinilmeyen «tekelleşme» konusu üzerinde durmak istiyorum. Emperyalist - kapitalist dünyanın, İkinci Dünya Savaşından sonra, bir yandan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi resmi ve sürekli örgütlenmeleri, bir yandan da geri kalmış ülkeleri sistem içinde tutmak için sürdürdüğü girişimleri söz konusu. Montajcı - ambalajcı sanayi bu girişimlerin bir boyutu. Gelişmenin bir diğer boyutu da, emperyalist ülkelerden kaynaklanan uluslararası tekelci sermayenin geri kalmış ülkelerde kendisine ortak olarak yerli tekelci burjuvaziyi seçmesi. Daha önceki bildirilerde değinildi, Türkiye sanayiinin «montajcı - ambalajcı» olması kadar, belki de ondan daha önemlisi, tekelci nitelik taşıması. Sayın Akgül, Türkiye'deki bir çok malın fiyatlarının yurt dışındaki fiyatlara oranla yüksek olduğunu gösteren rakamlar verdi. Bu fiyat yüksekliğinin nedeni, sadece transferler, fiyat mekanizmaları vb. yollarla yurt dışına kaynak aktarılması değil. Yerli tekelci burjuvazinin kârları da yüksek. Elektrik alet ve makinalarında, otomotivde, lastik sanayiinde, pek çok alanda az sayıda firma tekel durumunda ve piyasaya egemen. Bu firmalar, tekel kârları yoluyla, sadece işçinin ürettiği artık değere el koymakla yetinmiyorlar, bu malları tüketen emekçi halk kesimlerini de sömürüyorlar. Bu durum, tekellerin aslında emperyalistlerle sadece

işbirliği içinde değil, ortaklık içinde olduğunu da gösteriyor. Sayın Akgül'den bu konuyu biraz daha açmasını rica edeceğim.

Nadir AKGÜL :

Fazla vaktinizi almayayım diye değinmemiştim. sayın Türkyılmaz'ın belirttiği konuya. Özetleyerek anlatayım. Bildirimde, 20. yüzyılın başında tekelleşmenin olduğunu, dünyanın paylaşıldığını, İkinci Dünya Savaşının ardından dünya nüfusunun üçteikisini oluşturan halkların büyük bir bölümünün ulusal bağımsızlıklarını kazandığını, genç ulusların doğduğunu anlatmıştım. İşte olay burada başlıyor.

Bu genç uluslar, genellikle kapitalizmin daha çok başında ve pek çoğunda da kapitalist ilişkiler hiç gelişmemiş. Bu noktada ekonomik açıdan kalkınma, sanayileşme sorunu ile karşı karşıyalar. Ve burada hangi yoldan kalkınacaklarına karar verme durumundalar. Kapitalist yoldan kalkınmaya karar verdiklerinde, dünya kapitalist sistemine, dünya emperyalist sistemine girmiş oluyorlar ve tekelci niteliği de olan ortaklık kuruluyor.

20. yüzyılda, geri kalmış bir ülkede kapitalist yoldan kalkınmaya karar verildiğinde, kapitalizmin «devrimci çağı» dediğimiz serbest rekabetçi döneminden geçilmiyor. Türkiye'deki örneklerle de görüyoruz. Daha başlangıçta 50 kişi çalıştırarak ilkel yöntemlerle otomobil montajı, televizyon montajı yaptırılıyor. Ama bu noktada bile tekelci bir nitelik var. Kuşkusuz, tekel dediğimizde dünyadaki büyük ölçekleriyle tekelleri kasdetmiyoruz, ama Türkiye ölçeğinde bir «tekel» sözkonusudur.

Tekelleşme, bir yanıyla da yüksek fiyatlar demektir. Bildirimde değindiğim nokta da bu oldu. Sayın Türk-

yılmaz'ın da belirttiği gibi Türkiye'de ya da genel olarak geri kalmış ülkelerde, montaj sanayii ürünlerinin dünya pazarlarına göre yüksek fiyatlarla satılmasının birden fazla nedeni vardır. Örneğin, girdilerin pahalı olması, teknolojinin geri olması gibi. Ama, önemli bir neden de kuşkusuz kâr oranlarının yüksekliği.

Mehmet Arif DEMİRER :

İzninizle sayın Akgül'e dört soru yöneltmek istiyorum. Birincisi, bildirisinin 18. sayfasında verdiği otomotiv sanayi ürünlerinin bizdeki fiyatlarıyla dünya pazarlarındaki fiyatları arasındaki karşılaştırmalara ilişkin. Burada bir kavram eksikliği var. Fiyat nedir? Burada fiyat, montaj fabrikasından çıkan otomotiv ürününün satış fiyatı mıdır? Yoksa, karaborsa sözkonusu olduğuna göre serbest piyasadaki cari fiyatlar mıdır? Türkiye'de halen Murat 124 otomobillerinin peşin satış fiyatı 72 bin liradır. Aynı otomobilin Batı Avrupa'daki çeşitli ülkelerdeki peşin satış fiyatı da 10 bin mark dolayındadır. Bu bakımdan arada 1.9 ya da 2.3 ya da 2.6 oranında bir fiyat farkı sözkonusu değildir. Hazırlıklı gelemediğim için kesin rakamlar veremiyorum, ama 1975 - 1976 yıllarından itibaren traktör, otobüs, kamyon ve otomobilde, Türkiye'deki fiyatların Batı Avrupa'daki fiyatlardan düşük ya da o fiyatlar düzeyinde olduğunu göstermek mümkün. On yıl öncesi durum böyle değildi. O zaman Türkiye'de ne yaparsanız yapın, ithal ettiğiniz otomotiv ürününden pahalıya mal ediyordunuz. Bugün Türkiye'deki yan sanayii o kadar gelişmiştir ki, yerli girdiler yabancı fabrikalardaki girdilerden daha ucuzdur.

Üzerinde durmak istediğim ikinci bir konu, montaj sanayii kavramına ilişkin olacak. «Montaj sanayii», bir

kararname içinde yürütülmekte olan bir kavramdır. Kimya sanayiini, lastik sanayiini, Sanayi Bakanlığı da montaj sanayii içinde düşünmüyor, ben de düşünmüyorum. Bunların elbette ithal girdileri vardır, ama her ithal girdisi olan imalâtı «montaj sanayii» diye düşünmek bence yanlıştır.

Üçüncü sorum, bildiride sayın Kayra'nın bir değerlendirmesine dayanılarak getirilen görüşe ilişkin. Kayıtlı ithalâtı gerçek ithalâttan küçük göstermenin, vergi kaçakcılığı ve kota sınırlanmalarından kurtulmak gibi iki amacı olduğu belirtiliyor. Oysa, bir «montajcı» kota yolu ile bir otomotiv parçası ithal ettiği zaman, bunun değerini gerçek değerinin altında gösterirse, Türkiye'den dışarıya daha az döviz gider. Bunun vergi kaçakçılığı ile hiç bir ilgisi yoktur. Bunun tersi olsa, vergi kaçakcılığı sözkonusu olurdu. Yani, 10 sterlin değerindeki bir mal için ben dışarıya 20 sterlin transfer ettirsem, o zaman dışardaki banka hesabıma bunun 10 sterlinini aktarırım, buradaki kayıtlarıma da 20 sterlin ödediğimi yazarım. Bu vergi kaçakçılığıdır. Ama, 20 sterlinlik bir mal için ben dışarıya 10 sterlin transfer ediyorsam, bu düpedüz enayilik olur. Ayrıca, bir «montajcı» nın gümrük vergisi kaçırması önemli değildir, eğer dışarıya resmi kurdan para kaçırabiliyorsa, onu yapar, tersini yapmaz. Bu konuda sayın Akgül'ün görüşlerini rica edeceğim.

Son belirtmek istediğim nokta, montaj sanayii ve yabancı sermaye konusuna ilişkin olacak. Burada oturup montaj sanayii uygulaması başladıktan 12 yıl sonra tartışmak bence gereksiz. Uygulama başlamıştır, yürümüştür ve bir yere gelmiştir. Bu montaj sanayiine dayalı bir yan sanayii kurulmuş ve önemli bir etkinlik kazanmıştır. Bunların ayrıntılı tartışmasını yapmak istemiyorum. Ancak şu nokta çok önemli; ülkemizde yabancı sermaye

ile kurulmuş montaj sanayii kuruluşlarının yanında, yüzde yüz yerli sermaye ile kurulmuş özel kuruluşlar ve kamu kuruluşları da var. Bu tür kuruluşlardaki ithal girdileri ile yabancı sermayeye ortak olan kuruluşların ithal girdileri arasında açık bir fark bulunmaktadır. Sizin bildirinize göre, bütün montaj sanayiinin içinde yabancı sermayenin mevcut olduğunu kabullenmek gerekir ki, böyle bir durum söz konusu değildir. Sayın Akgül'den, bu iki tür farklı kuruluşların ithal girdileri arasında, miktarlar, birim fiyatlar ve sayın Kayra'nın sözünü ettiği ithal aksaklıkları açısından ne gibi farklılıklar olduğunu belirtmesini rica edeceğim.

Nadir AKGÜL :

Sırasıyla cevaplıyayım soruları. Bildirimde, bizdeki otomotiv sanayii ürünlerinin genellikle dünya fiyatlarına göre 2 ya da 3 kez daha pahalı olduğunu belirttim. Bu rakamları, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinden Doçent Cem Alpar'ın yaptığı bir çalışmadan aldım. Buradaki fiyatın fabrika çıkış fiyatı mı, perakende satış fiyatı mı, ya da karaborsa fiyatı mı olduğunu bilemiyorum şu anda. Yalnız, sayın Demirer'in verdiği örneğe de katılamıyorum. Kuşkusuz bunlar mikro örneklerdir, ama ben 1974 yılı içinde bir Fiat otomobilin İngiltere'deki perakende satış fiyatının 1000 sterlin dolayında olduğunu gördüm ki, bu Türk parası olarak 33 bin lira dolayında bir rakama karşılıktır. O zamanlar sanıyorum Türkiye'de Murat otomobillerin fiyatı 50 bin liranın çok üstündeydi. Bir de, üstelik insaflı olmak gerekir, oradaki Fiat otomobille buradaki Murat otomobil arasında çok fark var. Herhalde, iki Murat otomobille bile bir Fiat otomobil değiştirilemez.

Türkiye'de montaj sanayii ürünlerinin ithalâtının toplam üretimin ithalâtı içinde binde 3 oranında bir yer işgal ettiğini görüyoruz. Bunlar resmi istatistiklerden çıkarılmış rakamlar. Bu durumda, eğer bizdeki ürünlerin fiyatları dünya piyasalarına göre daha ucuzsa, neden bu ürünleri dışarıya ihraç etmiyoruz? Yapılabilecek ihracat üstelik vergi iadeleri v.b. yollarla önemli teşvikler görüyor.

Sayın Demirer'in üzerinde durduğu bir ikinci konuya geleyim. Bildirimde sözünü ettiğim firmaların tümünün yabancı sermayeli olmadığını, bunların arasında yüzde yüz yerli sermayeli kuruluşların da bulunduğunu söylediler. Benim elimde şu anda bir belgenin fotokopisi var, kendilerine de ileteceğim; bildirimde sözünü ettiğim 109 firmanın 109'unun da 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunundan yararlanan firmalar olduğu belirtiliyor bu belgede. Benim sözünü ettiklerimin içinde yüzde yüz yerli sermaye ile kurulmuş olan firmalar yoktur. Bunların tümü yabancı sermaye ile ortak çalışan firmalar.

Vergi kaçakcılığı konusunu yeterince anlattığımı sanıyorum. Benim orada kastettiğim, gümrük vergileriydi. Sayın Demirer, montaj sanayiinin 12 yıllık geçmişi olan bir uygulama olduğunu ve burada artık tartışılmasının bir anlamı bulunmadığını söylüyorlar. Sorunun teknik yönlerini, yan sanayilerin gelişmesi v.b. konuları tartışmayı gerçekten ben de çok anlamlı bulmuyorum şu anda. Bunları ne zaman olsa tartışırım. Benim için sorunun politik yanı birinci derecede önem kazanıyor. Çünkü montajcılık, Türkiye'de mevcut sistemin ve izlenen ekonomik politikanın bir yanı ve ben bu politika ile Türkiye nin sanayileşeceğine inanmıyorum. 20. yüzyılda bu derece göbeğinden bağımlı kılınmış geri kalmış ülkelerin, Türkiye'nin sanayileşebileceklerine ve sonuçta gelişmiş

kapitalist ülke bile olabileceklerine inanmıyorum. Bu açıdan, konunun her geçen gün daha yoğun bir biçimde tartışılmasından yanayım. Bu tartışma, kitleleri, işçi sınıfını bilinçlendirmek için gereklidir. İşin önemi benim için burada.

Yavuz BAYÜLKEN :

Fiyat konusundaki tartışmalara bir ölçüde açıklık getirmeğe çalışacağım. Bizim karşılaştırmaya temel aldığımız fiyatlar, FOB fabrika çıkış fiyatlarıdır. Bizdeki fiyatları dünya piyasalarındaki fiyatlarla kıyaslarken bu fiyatları temel alıyoruz. Karaborsada ya da başka biçimlerde, fiyatlara getirilen artışlar bu fiyatların dışındadır. Örnekler vereyim, sayın Demirer'in verdiği örnekteki Fiat otomobilin Almanya'daki FOB fiyatı 1976 yılı ortalarında 7 bin marktı. Türkiye'deki fiyatlarla karşılaştırılması çok açık yapılabilir, mark'ın resmi kurdan karşılığı bellidir. Bir başka örnek, 48 - 50 beygir gücündeki traktörleri alalım, bunların yurt dışındaki fiyatları 3 ilâ 5 bin dolar arasında, yani yaklaşık olarak 75 bin lira dolayında. Bugün Türkiye'de aynı traktörün satış fiyatı herhalde 130 bin liradan aşağı değildir. Bu rakam karaborsa ile 170 bine kadar çıkabilir, ama bizim esas olarak aldığımız FOB fiyatlardır ve bu fiyatlarla yapılacak bir karşılaştırma da bu konuda verilen pahalılık katsayılarının doğru olduğunu gösterecektir.

Sayın Akgül'e, montaj sorununa getirdiği açıklıktan ötürü teşekkür ederim. Sayın Akgül, bugüne kadar Türkiye'de bu soruna getirilen farklı bir bakış açısını gidererek, montajcılığın yeni sömürgecilikte, kapitalist - emperyalist sistemin bir yöntemi olarak kullanıldığını ortaya koydu. Bu görüşlerine katılmamak elde değil.

Ancak, sorunun bence can alıcı noktası, ortada bir alış verişin olduğu gerçeğinin kabul edilmesi. Bu alış veriş soyut olarak, ya da sadece miktar olarak yapılmıyor, belirli fiyatlarla yapılıyor. Montajcılık, özünde bu fiyatlar mekanizmasıyla geri kalmış ülkelerin sömürülmesine yol açıyor. Sayın Akgül de sorunu bir montaj sorunu olarak görmediğini, montajcılığa kapitalist sistemde bir yöntem olduğu için karşı çıktığını söyledi. Ama, bence bu yeterli değil. Montajcılığın ne şekilde işlediğini, fiyatları ne şekilde saptırdığını, bu yöntem içinde bir alış verişin ne şekilde emperyalizmin çıkarı doğrultusunda kullanıldığını sergilemekte yarar var. Bunları ortaya koymadığımız takdirde yine yanılgılara düşmek mümkün olacaktır kanısındayız.

Bazılarına göre bugün bir tarafta sosyalist sistem, diğer yanda emperyalistler vardır. Bazılarına göre sosyalist sistem içinde kapitalistleşme sözkonusudur. Eğer biz montaj sırasındaki alış verişte fiyatlar mekanizmasının nasıl kullanıldığını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymazsak, «onlar sosyalisttir, sosyalistlerle ilişki kurmak sorunu çözer» dediğimizde, sanıyorum başarılı bir sonuç almak mümkün olmayacaktır.

Bir örnek vermek istiyorum. Örneğin montajcılıkla ilgisi yok, ama alış verişin neler getirebileceğini gösteriyor. Bugün Seydişehir'de alüminyum üreten bir fabrika faaliyete geçmiştir. Fabrikanın kredisi Sovyetler tarafından karşılanmıştır. Bu fabrikada iki ürün üretilmektedir; alüminyum ve alümina. Kredi şartlarında biri, alınan kredinin mal olarak geriye ödenmesi şartıdır. Türkiye, aldığı krediyi alümina ile ödemeye başlamıştır. Alüminanın ihraç fiyatı istatistiklere bakıldığında tonu 90 dolar olarak görülmektedir. Türkiye alüminayı bu fiyattan ihraç etmiştir. İki ton alüminadan bir ton alüminyum el-

de edilmektedir ve dünya pazarlarında alüminyumun tonu 750 dolardır. Acaba böyle bir alış veriş Türkiye'nin yararına mı olmaktadır? Bu alış veriş ve fiyatlar üzerinde durmakta yarar var mıdır? Sayın Akgül'den cevaplamasını rica edeceğim.

Nadir AKGÜL :

Sayın soru sahibi sorduğu sorunun karşılığını da kendi verdi. Onun için benim cevaplayacağım bir şey kalmadı. Alüminanın kaça satıldığını ben bilmiyorum. Herhalde gerçek fiyatları söylüyordur, ama ben kendisine bir soru sormak istiyorum. Acaba Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşmanın koşulları, kredi borcunun mal olarak değil de para olarak geriye ödenmesine elvermiyor mu? Yani ille de alümina ile mi ödemek zorundasınız? Kredi borcu karşılığında mal vermemiz bizim bir uygulamamız, ama bu borcu para olarak ödemek istediğiniz zaman hiç bir engel yoktur. Sözgelimi, eğer ABD alüminayı 90 dolardan değil de 95 dolardan satın alırsa Türkiye alüminasını ABD'ye satabilir daha rahat koşullarla. Bizdeki kapitalistler, 750 dolarlık malı 180 dolara satacak kadar akılsız değillerdir.

Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik

Oktay VARLIER

I. GİRİŞ

Günümüzün az gelişmiş ülkeleri genellikle **karma ekonomiler** olarak nitelendirilirler. Ancak bu ülkelerin büyük çoğunluğu, temelde üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan kapitalist sistemin özelliklerine sahiptir. Söz konusu ülkeler bir yandan piyasanın işleyişinde temel araç olan fiyat mekanizmasının aksayan yanlarını düzeltmeyi, öte yandan dengeli ve hızlı kalkınmayı amaçlayan bir planlama süreci içindedirler. Daha eşitçe bir gelir dağılımı ve sosyal yapıda belirli ölçüde değişmelerin sağlanması da bu ülkelerin temel amaçları içinde yer alır.

Etken bir planlama ise en azından ekonominin köprü başlarının toplumun elinde olmasını gerektirir. Diğer yandan dengesiz büyüme kapitalist büyüme biçiminin temel özelliğidir. Çünkü üretim sürecindeki gelişmeler teknolojik gelişmeye bağlıdır. Teknolojik gelişmenin dengesiz geliştiğini ise tarih bize gösteriyor. Üretim güçlerinin gelişme düzeyi, üretim biçimini ve ölçeğini belirler. Teknolojik gelişmenin dengesiz oluşu, üretim sürecinin ve dolayısıyla kalkınmanın dengesiz oluşuna yol açar. Böylece belli bir sektör çok hızlı gelişir, diğerleri buna ayak uyduramaz, zamanla bu sektörlerden biri ya da birkaçının gelişmesi hızlanır, diğer bir kaç tanesininki durur. Ve kalkınma süreci böyle sürer gider (1). Bu den-

(1) Y. Küçük, «**Planlı Kalkınma ve Türkiye**», Bilim Yayınları 15, İkinci Basım: Ekim 1975.

gesizlik sektörlerin dengesiz büyümesi anlamına geldiği gibi, büyümenin ülkenin belirli birkaç merkezinde kutuplaşması anlamına da gelir.

Az gelişmiş ülkelerin temel nitelikleri içinde bu ülkelerdeki yetersiz sermaye birikimi ve üretim güçlerinin yeterince gelişmemiş oluşu belirtilebilir. Karın azamileştirilmesi amacına dönük ve işleyişi fiyat mekanizmasına dayanan kapitalist sistemin birikimi hızlandırmak - dolayısıyla daha hızlı büyümek - için yarattığı dengesizlik bir süre sonra büyümeye engel olmaya başlar.

Bu ülkelerdeki iç pazarın, dengesiz büyüme sonucu yeterli ölçüde genişlememesi de büyük ve rekabet gücü olan kuruluşların gerçekleşmesini önler. Böylece bir yandan başlangıçta birikimin yetersizliği, öte yandan dengesiz gelir bölüşümü nedeniyle giderek kendini daha çok duyuran pazar küçüklüğü (talep azlığı) bu ülkelerde kapitalist yolla kalkınmanın önüne set çekmektedir. Yalnızca dış pazara dönük bir sanayileşme ise bu ülkeler için pek olası görülmemektedir.

Az gelişmiş ülkelerde kişi başına gelirin düşük oluşu dar bir tüketim kalıbı ile esnek olmıyan bir talep yapısı ortaya çıkarır. Söz konusu nitelikler özellikle bu ülkelerin kapitalist üretme biçimine henüz girmemiş kesimlerinde daha belirgindir. Böylece bir özel girişimci yatırım yapacağı yeri kararlaştırırken kârını azamileştirme amacı yanında, enerji, ulaştırma ve haberleşme gibi alt yapı hizmetlerinin, diğer sanayilerin her yerde mevcut olup olmadığını da dikkate alır. Bu öğelerin doğuracağı ekonomilerin yatırım kararlarında taşıdığı ağırlık dolayısıyla alt yapı hizmetlerinin gitmediği diğer sanayilerin gelişmediği yörelere kapitalist girişimci yatırım yapmak istemez. Az gelişmiş ülkelerin gelişmemiş

bölgeleri özel girişimcilere çekici hale getirmek için geliştirdikleri özendirme araçları etkisiz ve yetersiz kalmaktadır. Ve sonuçta kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu az gelişmiş ülkelerde sanayi belli bir kaç merkezde yoğunlaşmaktadır.

İktisadi faaliyetlerin canlı olduğu ve alt yapı hizmetlerinin geliştiği bölgeler diğerlerinden daha çok gelişmekte, bu gelişmişlik farkı da ülkenin az gelişmiş bölgelerinden gelişmiş bölgelerine doğru kaynak ve sermaye akımına yol açmaktadır. Az gelişmiş bölgelerde ancak yerel gereksinmeleri karşılamaya yeterli küçük imalat üretimi yapanlar dışında, özel girişimci bulmak pek mümkün olmamaktadır.

Sonuçta bölgesel ekonomik ve sosyal dengesizlik giderek daha belirginleşmektedir. Böylece bölgesel dengesizlik giderek daha belirginleşmektedir. Böylece bölgesel dengesizlik basit bir gelir farklılığı sorunu olarak değil, özellikle tarım sanayi ikilemine dayanan bir yapısal farklılığın göstergesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

II. TÜRKİYE'DE SANAYİİN BÖLGESEL DAĞILIMI

Aşağıda kapitalist büyüme biçiminin Türkiye'de ortaya çıkardığı sanayi yapısı ve bu sanayiin yurt düzeyine dağılımı ile zaman içinde gösterdiği gelişmeler incelenecektir.

1. Sanayi Sayımları

Cumhuriyet döneminde ilk sanayi sayımı 1927 yılında yapıldı. 1927 yılında Türkiye'de sanayiin bölgesel dağılımı, sanayiin 1963 yılındaki bölgesel dağılımı ile Tablo 1 de karşılaştırılmaktadır. 1927 yılından 1963 yılına

kadar olan 36 yıllık dönemde imalat sanayiindeki iş yeri sayısı 65 bin dolaylarından 162 bine çıkarken, bu kesimde çalışanların sayısı yaklaşık üç katı artarak 237 binden 725 bine yükselmiştir. Öte yandan ortalama işyeri büyüklüğü ise 3.7 kişiden 4.5'e yükselmiştir bu dönemde. Türkiye'de sanayiin başlangıcından beri Batı Anadolu Bölgesinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Öyleki 1927 yılında imalat sanayiinde mevcut iş yerlerinin yüzde 46 sı, bu kesimde çalışanların ise yüzde 53 ü Batı Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Oysa bu bölgeye giren illerde yaşayanların toplam Türkiye nüfusu içindeki payı % 31 idi aynı yıl. Öte yandan 1927 yılında toplam nüfusun yaklaşık dörtte birinin yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesinde imalat sanayii işyerlerinin yalnızca yüzde 14'ü, sanayide çalışanların ise ancak yüzde 10'u yer almaktadır.

1963 yılına gelindiğinde sanayiin Türkiye'nin Batısında giderek daha yoğunlaştığı göze çarpıyor. Nitekim 1963 yılında mevcut sanayi işyerlerinin yarısı, sanayide çalışanların ise yüzde 57'si Batı Anadolu Bölgesinde yer alırken, geri kalmış Doğu Anadolu için bu paylar 1963 yılında sırası ile yüzde 11 ve yüzde 9'a düşmüştür. Söz konusu iki bölge nüfusunun toplam Türkiye nüfusu içindeki paylarında ise 1927'den 1963'e önemli bir düşme görülmemekte. Göze çarpan bir diğer ilginç nokta da ortalama işyeri büyüklüğünün Batı Anadolu Bölgesinde Türkiye ortalamasının oldukça üstünde, Doğu Anadolu Bölgesinde ise ortalamanın oldukça altında olduğudur.

2. Planlı Dönemde Sanayi

a. Sanayinin Yapısındaki Değişmeler

1950'lerden başlayarak, Türkiye'de kapitalistleşme sürecinin hızlandığını ve sanayi kesiminde özel girişimci-

lerin payının giderek arttığını görüyoruz. Nitekim Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1950 yılında kamu kuruluşları imalat sanayiinde yaratılan katma değerin yarısına yakın kısmını (% 48) sağlarken, 1972 yılında bu pay % 37'ye düşmüştür. Öte yandan, özel kesimde büyük sanayiin payı giderek artmaktadır. Nitekim 1950 yılında özel kesimi imalat katma değeri içinde on kişiden fazla işçi çalıştıran işyerlerinin payı yüzde 55 iken bu oran 1963 de yüzde 62 ye 1972 de ise yüzde 71 e yükselmiştir. Bir başka eğilim olarak da sanayide ortalama işyeri büyüklüğünün yükselmekte olduğu belirtilebilir. Nitekim 1963 yılında on kişiden fazla işçi çalıştıran özel kesim imalat işyerlerinde işyeri başına ortalama 66.7 kişi çalışırken bu rakam 1975 yılında 77.2 kişiye ulaşmıştır. İstanbul Sanayi Odasının açıklamalarına göre 1975 yılında imalat sanayiinde yer alan Türkiye'deki en büyük 100 kuruluş içinde yer alan 80 özel şirketin toplam artış hasılatı aynı yıl toplam özel kesim üretim değerinin yaklaşık yüzde 35'idir. Bu şirketlerin her birinde ortalama 1700'er kişi çalışmaktadır.

Günümüzde toplam ulusal gelirin dörtte birine yakın kısmı sanayi geliridir. Ve zaman içinde sanayiin yurt içi hasıla içindeki payı giderek artmaktadır. Öte yandan imalat sanayiinde yer alan ve ondan fazla işçi çalıştıran özel kesim iş yerlerinin sayısı 1963'te 2774'den 1975 yılında iki katının üstünde bir artışla 5848'e yükselmiştir. 1963 yılında bu işyerlerinin yüzde 58'i (1607'si) tüketim malları üretirken 1975 yılında tüketim malları üreten özel kesim büyük işyerlerinin toplam özel kesim büyük işyerleri içindeki oranı yüzde 40'a (2352 iş yeri) düşmüştür. Böylece planlı dönemde sanayi işyerleri sayısında hızlı bir artış olmuş ancak bu artış daha çok ara ve yatırım malları sanayilerinde gözlenmiştir. Aynı eğilim

imalat sanayii katma değeri içinde tüketim mallarının payında da izlenmektedir. 1963 yılında büyük özel kesim imalat sanayiinde yaratılan katma değerin yüzde 52'si tüketim mallarından gelirken bu oran 1975 de yüzde 36'ya düşmüştür. (1975 yılında taşıt araçları üretiminin yaklaşık yarısı 1975 yılında dayanıklı tüketim malları içinde düşünülürse bu oran yüzde 41 dir).

Tüm bu gelişmeler dokuz yüz ellilerden bu yana ve özellikle son on yıl içinde Türkiye'de kapitalist gelişmenin güçlendiğini, sanayide yapısal bir değişme ile birlikte tekelleşme eğilimlerinin önemli boyutlara ulaştığını belirtmektedir.

b. Sanayiin Yaygınlığı

Ülkemizde sanayiin coğrafi bölgelere dağılımındaki dengesizlik günümüzde ağırlığını sürdürmektedir. Nitekim 1963 yılından imalat sanayiinde mevcut kamu ve özel birlikte 3019 büyük (10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerinden 1293 (% 43'ü) yalnız İstanbul'da, 2028'i (% 67'si) ise İstanbul ve İzmir dahil Batı Anadolu Bölgesinde iken tüm Doğu (ve Güneydoğu) Anadolu Bölgesindeki toplam büyük işyerleri yalnızca 58 (% 19) idi (2).

---

(2) Dengesiz sanayi yapısının ortaya koyduğu gelir bölüşümünü de inceliyebilmek ve Bölgesel Gelir Dağılımına ilişkin tablolarla tutarlılık sağlamak amacıyla coğrafi bölgeler bundan böyle Tablo 1 den farklı olarak aşağıdaki illeri kapsamaktadır.

İç Anadolu Bölgesi : Afyon, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas, Tokat, Yozgat.

Karadeniz Bölgesi : Amasya, Artvin, Bolu, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Trabzon, Zonguldak.

1973 yılına gelindiğinde İstanbul'daki işyerlerinin sayısı iki katına yakın bir artışla 2499'a (Toplam işyerlerinin % 43'ü), tüm Batı Anadolu'daki işyerlerinin sayısı ise 3926'ya (toplam büyük işyerlerinin % 67'si) yükselirken, Doğu Anadolu Bölgesindeki işyerleri 101 olmuştur (% 1.7). Tüm Doğu Anadolu Bölgesinde mevcut işyerlerinin sayısı 101 iken Ankara'da 456, İzmir'de 519 işyeri mevcuttur. Özel kesim işyerleri açısından bakılırsa sorun daha da belirginleşiyor. 1963 ve 1973 yıllarında toplam özel kesim büyük işyerlerinin yüzde 45'i İstanbul'da ve yüzde 70'i tüm Batı Anadolu Bölgesinde faaliyet gösterirken, bu oran tüm Doğu Anadolu Bölgesi için 1963 yılında yüzde 1.3'ten 1973 yılında yüzde 1.1'e düşmüştür. (Tablo 2 ve Tablo 3).

Bu işyerlerinin ekonomiye yaptıkları katkıyı incelemek yapının belirlenmesinde daha açık bulgular veriyor. 1963 yılında İmalat Sanayiinde toplam kamu ve özel kesim büyük işyerlerinin yarattığı katma değerin yüzde 39'u yalnız İstanbul'da, yüzde 58'i tüm Batı Anadolu Bölgesinde, ve yalnızca yüzde 7'si Doğu Anadolu Bölgesinde elde edilmekteydi. 1973 yılına gelindiğinde bu oranlar İstanbul için yüzde 34, tüm Batı Anadolu Bölgesi için yüzde 60 ve Doğu Anadolu Bölgesi için yüzde 10 olmuştur. İstanbul'un payında bir azalma, toplam Batı Anadolu Bölgesinin ve Doğu Anadolu Bölgesinin payında bir

---

Ege ve Marmara Bölgesi : Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Tekirdağ, Uşak.

Akdeniz Bölgesi : Adana, Antalya, Burdur, Denizli, Gaziantep, Hatay, Isparta, İçel, Kahramanmaraş, Muğla.

Doğu Anadolu Bölgesi : Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa, Van.

artış göze çarpmaktadır. Kapitalistleşme sürecinde belli bir aşamaya gelen Türkiye'de sanayiin İstanbul'da yoğunluk derecesinin tepe noktasına geldiği ve çevre illere yayılmaya başladığı izlenmektedir. Nitekim İstanbul ve İzmir dışında kalan Ege ve Marmara Bölgesinin toplam Türkiye içindeki katma değer payı 1963'ten 1973'e çok hızlı bir artış göstermiştir. İzmir'in payında da bu dönemde çok hızlı (yaklaşık iki katı) bir yükselme olmuştur. Aynı gelişmeyi Akdeniz Bölgesinde izlemek mümkün. 1963 yılında tüm büyük İmalat Sanayii katma değerinin yüzde 9'una sahip Akdeniz Bölgesinin payı 1973 yılında yüzde 11'e çıkmıştır. Özellikle tarıma dayalı gıda ve dokuma sanayileri ile petrokimya endüstrisinin geliştiği bu bölge artık sanayiin yoğunlaştığı merkezlerden birisidir. Çukurova sermayesinin son yıllarda kazandığı büyük etkinlik kendini siyasal alanda da göstermekte, bu bölge burjuvazisini Türkiye'nin güçlü sesi haline getirmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde özel kesim imalat sanayiinin yok denecek kadar az olduğu, ve bölge imalat sanayii üretimin hemen tümünün kamu kuruluşları tarafından elde edildiği dikkati çekmekte. Nitekim 1973 yılında Türkiye'de yaratılan toplam imalat katma değerinin yüzde 48'i kamu kuruluşları, yüzde 52'si özel girişimciler tarafından sağlanırken, Doğu Anadolu Bölgesinde kamu kesiminin payı yüzde 97, özel kesimin payı ise yalnızca yüzde 3'tür. Doğu Anadolu Bölgesinin imalat katma değeri payının yükselmesi kamu kesimi üretimindeki artış ile sağlanmıştır. Bu bölgenin payı o kadar düşüktür ki bölgeye yapılan tek bir yatırım bu payı büyük ölçüde yükseltebilmektedir.

Bütün bu rakamlar ve oranlar piyasa kurallarına göre işleyen bir sistemde özel girişimcilerin faaliyetlerini pazarın ve alt yapının gelişmiş olduğu bölgelerde yoğun-

laştırdığını gösteriyor. Kamu sektörü gerek yükümlülükleri ve görevleri açısından, gerekse ülkenin ham madde kaynaklarını işletme amacıyla özel sektörün gitmediği az gelişmiş yörelere gitmek durumundadır. Ancak temel felsefesi fiyat mekanizmasına dayanan bir ekonomide bu çabanın bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldırmadığı ve kaldıramayacağı açıktır.

Türkiye'de yıllardan beri İktisadi Devlet Teşekküllerinin sürekli olarak zarar ettiği, bunların özel sektöre devredilmesi gerektiği söylenir durur. Bu savı ileri sürenler, kamu sektörünün özel girişimcilerin faaliyet göstermediği yörelerde de faaliyette bulunduğunu sanırız gözden kaçırmaktadır. Ekonomik güce sahip olanların siyasal güce de sahip olduğu gerçeği dikkate alınırsa, siyasal iktidarların kamu girişimlerini özel sektörü geliştirmek ve desteklemek amacına yöneltmeleri olağandır. Kamu girişimlerinin bu açıdan sağladığı, fiziksel, teknik ve mali yararlar, yarattığı sosyal faydalar da (istihdam yaratma gibi) göz önüne alınırsa, kuru bir kâr anlayışına dayanılarak eleştiriler yapmak eğer kasıtlı değilse insafsızlıktır.

c. Gelişmiş ve az gelişmiş yörelerdeki sanayiin yapısı da birbirinden farklıdır.

Büyük sermayenin Türkiye'nin belli bir kaç merkezinde ve özellikle İstanbul'da toplandığı bilinmektedir. Nitekim Türkiye'nin en büyük 83 özel kesim sanayi kuruluşundan 54'ü İstanbul'da faaliyet göstermektedir. Geri kalan 29 firmadan 7 si İzmir'de, 7'si Adana'da, 4'ü Bursa'da, 3'ü Kocaeli'nde, 2'si Ankara'da, birer tane de Kayseri, Balıkesir, Mersin, Zonguldak, Tekirdağ ve Eskişehir'de faaliyette bulunmaktadır. Dikkat edilirse Doğu ve GüneyDoğu Anadolu Bölgesine giren illerin hiç bi-

rinde büyük özel kesim kuruluşu yoktur. Az gelişmiş ülkelerin ikili ekonomik yapısı, modern ve büyük kuruluşların gelişmiş yörelerde toplandığını, az gelişmiş yörelerde ise yalnızca geleneksel küçük üretim birimlerinin yer aldığını ortaya koyuyor.

Bu ikiliği göstermek üzere bölgeler arası işyeri büyüklüğü de karşılaştırılabilir. 1973 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren on ve daha fazla işçi çalıştıran özel kesim imalat işyerleri dikkate alındığında Türkiye ortalaması olarak işyeri başına katma değer 5.318 bin TL. olduğu halde, bu rakkam Doğu Anadolu bölgesinde çok daha düşük (2.416 bin TL), İstanbul ve toplam Batı Anadolu Bölgesi için ise Türkiye ortalamasından daha yüksektir (sırasıyla 6.426 bin ve 6.171 bin TL. dir). Diğer yandan 1970 yılında imalat sanayiinde mevcut küçük işyerlerinin (on kişiden az işçi çalıştıran işyerleri) yüzde 45'i Batı Anadolu Bölgesinde, yüzde 19'u ise Doğu Anadolu Bölgesinde faaliyet göstermekteydi. Bölgeler arası dengesizliğin büyük işyerlerindeki kadar belirgin olmaması da az gelişmiş bölgelerdeki sanayiin genel olarak küçük birimlerden oluştuğunu göstermektedir.

Gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgelerin imalat üretim yapısı da birbirinden farklıdır. Ve bu farklılık gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerin endüstriyel üretim yapılarındaki farklılığı andırmaktadır. Şöyle ki, Doğu Anadolu bölgesinde yaratılan özel kesim imalat katma değerinin içinde yatırım malları üreten sanayilerin payı ancak onbinde 3 iken, bu oran İstanbul'da yüzde 32 dir. Tüm Batı Anadolu bölgesinde yaratılan özel kesim imalat sanayii katma değerinin de yüzde 32'si madeni eşya, makina ve taşıt araçları gibi yatırım malları endüstrilerinden sağlanmaktadır. Geri kalmış bölgelerde başta gıda olmak üzere tüketim malları sanayileri ile çimento ve

tuğla sanayii gibi toprak ürünlerine dayalı geleneksel endüstrilerin payı yüksektir. Nitekim Doğu Anadolu bölgesinde bu sektörlerin payı sırasıyla yüzde 37 ve yüzde 49'dur. Doğu Anadolu bölgesinde yer alan özel kesim tüketim malları sanayilerinin çok önemli bir kısmını ise değirmencilik faaliyeti oluşturmaktadır. Öte yandan, gıda, içki ve tütün ile dokuma faaliyetlerinin yer aldığı tüketim malları sanayiinin payı İstanbul'da yüzde 28, tüm Batı Anadolu bölgesinde ise yüzde 30'dur. Bu farklılık işyerleri sayısı bakımından daha da çarpıcıdır. Doğu Anadolu bölgesinde özel kesim imalat sanayiinde mevcut 60 büyük işyerinden 37'si (yüzde 62) temel olarak değirmencilik ve un üretimi olmak üzere gıda, 9'u ise çimento, tuğla ve kiremit sanayilerinde çalışmaktadır. İstanbul faaliyet gösteren 2462 özel kesim imalat işyerinden yalnızca 290'ı (yüzde 12'si) gıda üretiminde çalışmaktadır. Tüm Batı Anadolu bölgesi için bu oran daha yüksektir (yüzde 17).

Görülüyor ki geri kalmış Doğu Anadolu bölgesinde geri teknoloji kullanan, emek yoğun ve küçük işletmelerle yapılan temel gıda üretimi ile toprak ürünlerine dayalı geleneksel endüstriler en büyük ağırlığı taşımaktadır.

d. Yatırımların ve Kamu Harcamalarının Dengesiz Dağılımı

Yatırımların ve kamu harcamalarının da bölgeler arasında dengesiz dağıldığına yalnızca değineceğiz. İmalat yatırımlarının yarısından çoğu Batı Anadolu bölgesinde yapıldığı halde, Doğu Anadolu bölgesinin payı yüzde on dolaylarındadır. Bu dengesizlik salt özel sektör yatırımları alındığında çok daha belirgindir. Kişi başına düşen yatırım rakkamları Batı Anadolu bölgesinde geri

kalmış Doğu Anadolu Bölgesinden bir kaç kat yüksektir. Toplam kamu harcamalarının dağılımında da Batı Anadolu Bölgesinin payı daha yüksek çıkmaktadır. Ekonomik güce sahip kesimin siyasal gücü dolayısıyla kamu harcamalarının dağılımını etkilemesi çok olağandır. Öte yandan, az gelişmiş bölgelerde yaratılan artık değerin belli bir kısmının da gelişmiş bölgelere aktarıldığı ileri sürülebilir. Bunun bir göstergesi olarak Doğu Anadolu Bölgesindeki bankalarda mevcut mevduatın, bu bankaların söz konusu bölgeye verdiği toplam kredilerden çok yüksek olduğunu belirtmek yeterli olabilir. Bu, geri kalmış bölgelerde yaratılan ve bankaya yatırılan tasarrufların önemli bir kısmının, banka kredileri yoluyla gelişmiş bölgelere aktarıldığını ortaya koymaktadır (3). Hele bir de az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere akan insan gücü kaynağı, bu bölgelerde elde edilen ve İstanbul, İzmir, gibi kentlerde lüks daire, hisse senedi, tahvil alımı, eğlence v.b. konulara harcanan paralar da hesaba katılırsa bu kaynak aktarmanın daha büyük ölçeklere ulaştığı sonucuna varılabilir.

III. GELİR BÖLÜŞÜMÜNDE BÖLGESEL DENGESİZLİK (4)

Bir toplumda süre gelen üretim ilişkileri ve onun gelişimi gelirin bölüşümünü etkileyen temel etmendir.

(3) Bu konularda ayrıntılı rakamsal bilgi için bkz. **«Sanayiin Yurt Düzeyinde Yaygınlaştırılmasına İlişkin Bazı Düşünceler»** Teoman Yayın ve Oktay Varlıer. Hükümet Programının Getirdiği Yeni Planlama Sorunları Semineri, Kitap I, Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Yayını No. 120/72, 1974.

(4) Bu bölümde geniş ölçüde DPT'nin **«Gelir Dağılımı 1973»**, çalışmasından yararlanılmıştır.

Gene bu ilişkilerin biçimlendirdiği ekonomik, sosyal ve politik üst yapı kurumlarının bölüşüm üzerindeki etkileri de küçümsenemez. Kapitalist sistemin özü dengesiz gelir bölüşümü sonucunu da içerir. Bu dengesizlik sosyal sınıflar arası gelir dengesizliği olduğu gibi coğrafi bölgeler arasında gelirin dengesiz bölüşümü şeklinde de karşımıza çıkıyor.

1. Coğrafi Bölgeler Arası Gelir Dengesizliği

Türkiye'de nüfusun ve gelirin bölgelere göre dağılımı incelendiğinde Doğu Anadolu Bölgesi dışındaki bölgelerin nüfus ve gelir yüzdelerinin birbirine çok yakın olduğu göze çarpıyor (Bkz. Tablo 4). Doğu Anadolu Bölge-

TABLO 4 : AİLELERİN VE TOPLAM GELİRİN COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI

	Aile Yüzdesi	Gelir Yüzdesi
İç Anadolu	17.5	18.0
Karadeniz	14.5	15.8
Ege ve Marmara	23.3	20.8
Akdeniz	15.2	13.2
Doğu Anadolu	14.7	9.9
Ankara	4.4	5.4
İstanbul	8.5	13.9
İzmir	1.9	3.0
Toplam	**100.0**	**100.0**

Kaynak : «Gelir Dağılımı 1973», Devlet Planlama Teşkilâtı, Sosyal Planlama Dairesi, Araştırma Şubesi, Eylül, 1976.

sinde yaşıyan aileler Türkiye'deki toplam ailelerin yüzde 15'i olduğu halde, bunlar toplam harcanabilir gelirin ancak yüzde 10'nu almaktadırlar. Öte yandan, İzmir ve İstanbul'un gelir payları nüfus paylarından çok yüksek-

tir ve bu iki kent Ege ve Marmara bölgesine eklendiğinde, tüm Batı Anadolu Bölgesinin gelir payı (yüzde 38) nüfus payının (yüzde 34) üstüne çıkar. Türkiyede yaşayan ailelerin yüzde 8.5'inin yaşadığı İstanbul tek başına gelirin yüzde 14'ünü elde etmektedir.

1968 Gelir Dağılımı sonuçlarıyla karşılaştırıldığında, 1973 yılında Doğu Anadolu Bölgesi dışındaki coğrafî bölgelerin nüfus payları azalmış buna karşılık, Türkiye toplam geliri içindeki payları artmıştır. Öte yandan, Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayanların toplam ülke nüfusu içindeki payı artmış fakat toplam ülke gelirinden aldıkları pay azalmıştır. Bu gelişme bölgeler arası gelir bölüşümünün 1968 den bu yana Doğu Anadolu Bölgesi aleyhine olarak bozulduğunu gösteriyor.

Beş coğrafî bölge içinde aile başına en düşük ortalama harcanabilir gelire sahip olanı Doğu Anadolu Bölgesidir.

TABLO 5 BÖLGESEL ORTALAMA GELİRLER VE GİNİ ORANLARI

	Ortalama Aile Geliri (TL)	Gini Oranı
İç Anadolu	25.468	0.498
Karadeniz	26.838	0.534
Ege ve Marmara	22.031	0.465
Akdeniz	21.398	0.564
Doğu Anadolu	16.665	0.504
Ankara	30.489	0.438
İstanbul	40.167	0.469
İzmir	39.496	0.516
Türkiye	24.694	0.515

Kaynak : «Gelir Dağılımı 1973», Devlet Planlama Teşkilâtı, Sosyal Planlama Dairesi, Araştırma Şubesi, Eylül 1976.

İstanbul ve İzmir'de ortalama aile geliri coğrafî bölge ortalamalarının çok üstündedir (40 bin TL. dolaylarında).

İstanbul ve İzmir'de yıllık ortalama net geliri 2500 TL. nın altında olan hiç bir aile görünmediği halde, Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan ailelerin yüzde 8.3'ünü oluşturan 84 bin ailenin ve Akdeniz Bölgesinde yaşayan ailelerin yüzde 6.5'ini oluşturan 68 bin kadar ailenin yıllık net geliri 2500 TL. nın altındadır. Yıllık net harcanabilir geliri 200.000 TL. dan çok olan ailelerin sayısı Akdeniz Bölgesinde 10 bin, Doğu Anadolu Bölgesinde ise yalnızca 700 kadardır. Bu ailelerin toplam bölge geliri içindeki payları iki bölgede sırasıyla yüzde 17 ve yüzde 9'dur. Marmara ve Ege Bölgesinde ortalama net geliri 200.000 TL. nın üstünde olan 8 bin aile ise, bölge toplam gelirinin yüzde 5.1'ni almaktadır.

200.000 TL. dan fazla gelirli ailelerin göreli olarak en fazla yoğunlaştığı yer İstanbul'dur. Ortalama net harcanabilir geliri 417 bin TL. dolaylarında olan ve İstanbuldaki ailelerin yüzde 1.3'ünü oluşturan bu 7.750 aile, İstanbul'daki toplam gelirin yaklaşık yüzde 14'ünü paylaşmaktadır. Buna karşılık İzmir'deki ailelerin yüzde 1.2'sini oluşturan ve ortalama geliri 690 bin TL. dolaylarında olan 1530 ailenin İzmir toplam geliri içindeki payı yüzde 21'dir.

Doğu Anadolu Bölgesindeki ailelerin yüzde 68'inin yıllık net geliri 15.000 TL. nın altındadır. (Tablo 6)

TABLO 6 : COĞRAFÎ BÖLGELERDE VE ÜÇ BÜYÜK KENTTE YILLIK NET HARCANABİLİR GELİRİ 15.000 TL. NIN ALTINDA OLAN AİLELERİN PAY ORANI

	%
İç Anadolu	47.2
Karadeniz	48.5
Ege ve Marmara	51.0
Akdeniz	60.0
Doğu Anadolu	67.5
Ankara	33.2
İstanbul	20.3
İzmir	39.5
Türkiye	50.0

Kaynak : Gelir Dağılımı Araştırması, 1973, DPT, Eylül 1976.

Bu oran diğer tüm bölgelerden, üç büyük kentten ve Türkiye ortalamasından çok yüksektir. Ve Doğu Anadolu Bölgesinde fakirliğin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

Beş coğrafî bölge içinde en bozuk gelir dağılımına Karadeniz Bölgesinin sahip olduğunu görüyoruz (Bkz. Tablo 5). Bunu Karadeniz Bölgesi izlemektedir. Ege ve Marmara Bölgesi ise gelirin en dengeli dağıldığı bölgedir.

«Akdeniz Bölgesinde bir yandan son yıllarda hızla gelişen, genel olarak tarımsal hammaddeye dayanan ve tarımla ilişkisi süren, aynı zamanda, hizmetler kesimini de elinde bulunduran az sayıda sanayici, öte yandan, bölge ekonomisinde önemli bir yeri olan tarım kesiminde çok sayıda küçük tarım üreticisi ile topraksız çiftçi ve tarım işçisinin varlığı gelir dağılımının öteki bölgelere göre daha bozuk çıkışına yol açan etmenler olarak sayılabilir.» (5)

(5) «Gelir Dağılımı, 1973», DPT, sayfa: 47

Karadeniz Bölgesi kapsamı içinde çay, fındık, tütün gibi yüksek gelir getiren tarım ürünleri üreten kıyı şeridi ile Sakarya ve Zonguldak gibi oldukça sanayileşmiş illerin; iç bölgelerden geri kalmış Gümüşhane, Artvin, Kastamonu gibi illerle birlikte yer alması, bölge gelirinin diğer üç bölgeye oranla daha eşitsiz dağılmasına yol açmıştır. Üç büyük kent içinde en dengeli dağılım Ankara'da görülmektedir. Çok sayıda kamu hizmetlisinin varlığı ve tekelci sermayenin pek yoğunlaşmamış oluşu başkentte gelirin diğer bölgelerden ve iki büyük kentten daha eşitçe dağılmasına yol açmaktadır.

IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1. Yukarıda birinci bölümde gördüğünüz rakamlar Türkiye'de sanayiin başta İstanbul olmak üzere Batı Anadolu Bölgesinde ve yeni yeni Çukurova Bölgesinde yoğunlaştığını gösteriyor. Bu yöreler gerek alt yapı hizmetlerinin, gerek diğer faaliyetlerin en çok geliştiği yerlerdir. Alt yapının ve diğer ekonomik faaliyetlerin gelişmediği yarı feodal tarım ekonomisinin yer yer hüküm sürdüğü ve ortalama kişi gelirlerinin çok düşük düzeyde kaldığı Doğu Anadolu Bölgesinde sanayileşme yoktur. Bu bölgede ancak az sayıda kamu girişimi ile temel gıda maddeleri üretimi ve toprak ürünleri sanayileri gibi, geri teknoloji kullanan, geleneksel endüstrilerin mevcut olduğu göze çarpıyor. Kapitalist büyüme biçiminin dengesizliği ve az gelişmişliğin içinde taşıdığı ikilik, Doğu ve Batı Anadolu Bölgelerinin sanayileşme düzeyleri ve yapıları karşılaştırıldığında açıkça görülmektedir.

Ancak daha hızlı büyümek için başta yarattığı dengesizlik son yıllarda Türkiye'deki kapitalist gelişmeye set çekmeye başlamıştır. Gelirin çok dengesiz dağıtımı, ihracat olanakları da pek çok etken nedeniyle sınırlı olunca, bir süre sonra dayanıklı tüketim mallarında özellikle 70'li

yıllarda pazar tıkanıklığına yol açmıştır. Kapitalist ise büyümek için yatırmak zorundadır. Böylece ve dış ticaretten doğan tıkanıklıkların da etkisiyle, Türk sanayii 60'lı yılların sonlarından başlayarak bir kısmı montaj niteliğinde olmakla birlikte ara ve yatırım malları üretimine yöneldi. Ancak, bu tür yatırımlar teknolojik zorunluluk ve ekonomik rasyonel gereği büyük ölçekli olma durumundadır. Bu ise sermaye birikiminin belli bir düzeye ulaşması ve diğer koşullar yanında pazarın büyümesini ve ürünlerini kullanacak yan pazarların oluşturulmasını gerektirir.

Türkiye'de kapitalizmin ulaştığı bugünkü aşama, 15 yıl öncesine oranla oldukça farklı bir sanayi yapısı ortaya koymaktadır. Planlı dönemde imalât sanayii katma değeri içinde ara ve yatırım malları üretiminin payı artmış ve tekelcilik eğilimleri güçlenmiştir. Ancak, günümüzde Türkiye'deki sanayiin önemli bir kısmını halâ dayanıklı tüketim malları endüstrileri oluşturmaktadır. Montaja dayalı sanayiler halâ bu niteliklerini sürdürmektedir. Gerek ülke yüzeyine yaygınlığı, gerekse yapısı ile çarpık ve dışa bağımlılığını sürdüren (toplam ithalâtımızın yüzde 90'dan çoğu ara ve yatırım malları ithalâtıdır) bir sanayi görünümündedir.

Öte yandan planlı dönemde özel kesim büyük imalât sanayii katma değeri içinde Ege ve Marmara Bölgesi ile İzmir ve Çukurova Bölgesinin payı artarken, İstanbul'un payında bir düşme göze çarpıyor. İstanbul sanayiinin payı tüm Batı Anadolu Bölgesi içinde de bir azalma göstermekte. Bu gelişimin nedenlerini şöyle açıklayabiliriz: İstanbul'un sanayileşme bakımından artık doyum noktasına yaklaşması ki, bu İstanbul'da sanayiin yarattığı çevre sorunlarının büyük boyutlara erişmesi, doğurduğu enerji sıkıntısı ve benzeri diğer sorunlarla belirlenmektedir ve bu nedenle İstanbul sermayesinin alt yapısının gelişmiş

olduğu çevre illere (Kocaeli, Tekirdağ, Sakarya, Bolu, Bursa gibi) kayması; başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu Bölgesinde ve Çukurova'da sanayi burjuvazisinin büyük bir hızla gelişmesi.

Ancak bütün bu gelişmeler sanayiin ülkenin belli birkaç merkezi dışında diğer bölgelere yayılmasını sağlamamıştır. Sanayiin ülke düzeyine yaygınlaştırılması amacıyla öngörülen tüm özel teşvik önlemlerinin pek bir yarar sağlamadığı açıktır. Nitekim 1973 ve 1974 yılından sonra bitirilmek üzere teşvik belgesi almış özel sektör yatırım projelerinin yüzde 52'si Batı Anadolu Bölgesinde, yüzde 23'ü Akdeniz Bölgesinde ve yalnızca yüzde 5'i Doğu Anadolu Bölgesinde yatırım yapmak istiyen girişimcilere verilmiştir. Tüm bu teşvik önlemleri zaten kârlı olan alanların ve yerlerin kâr oranlarını daha fazla yükseltmekten başka pek bir işe yaramıyor. Yasalar devlete hızlı kalkınmayı sağlamak ve sosyal adaleti gerçekleştirme görevini vermiştir. Bu görevleri yerine getirmek ve sistemin gelişmesine engel olacak taşları yoldan kaldırmak amacıyla devlet başta enerji olmak üzere geri kalmış bölgelerde de yatırımlar yapmaktadır. Ancak, bu çabalar bölgeler arası dengesizliği gidermeye yeterli değildir.

2. Kapitalist sistemin içinde taşıdığı dengesizlik, dengesiz gelir bölüşümü sonucunu ortaya çıkarıyor. İkinci bölümdeki açıklamalar Türkiye'de gelirin aileler arasında olduğu kadar bölgeler arasında da dengesiz dağıldığını gösteriyor. Nitekim, gelişmenin motoru sayılan sanayiin gelişmediği Doğu Anadolu Bölgesinin toplam gelir payı toplam nüfus payının çok altındadır. Buna karşılık, İstanbul'un ve tüm Batı Anadolu Bölgesinin gelir payları nüfus paylarının üstündedir. Ortalama aile gelirleri sanayileşmemiş Doğu Anadolu Bölgesinde çok düşük, İstanbul, İzmir ve tüm Batı Anadolu Bölgesinde yüksektir.

Doğu Anadolu Bölgesinde fakirliğin diğer bölgelerden daha yaygın olduğunu görüyoruz. Sanayileşme ile birlikte, güçlenen işçi sınıfının sendikal faaliyetler ve toplu sözleşmeler yolu ile gelir bölüşümünde olumlu etkiler yarattığı söylenebilir. Ancak, bu hiçbir zaman gelir eşitsizliğinin kapitalist sistem içinde sanayileşme ile ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Ayrıca, güçlenen tekelleşme eğilimleri ise gelir bölüşümünü bozucu yönde etkiler. Gelir eşitsizliklerini yaratan üretim ilişkileri değişmedikçe bölüşüm temelde değiştirilemez.

Bölgeler arası dengesizlik nasıl ortadan kalkabilir? Bir yol kapitalist sistemin kendi gelişim süreci içinde özel kesim yatırımlarının yavaş yavaş geri kalmış bölgelere kaymaya başlamasını beklemek olabilir. Ancak, bu gelişimin hem çok yavaş hem de yetersiz olacağını, hem tarih hem de dünyadaki örnekleri gösteriyor. Hele Ortak Pazar sorunu ile karşı karşıya olan Türkiye'de bu gelişmeye bel bağlamak en azından «diplomat» iyimserliği olur.

İkinci olarak az gelişmiş bölgelerdeki belli bir kaç merkezde birbirinin malına talep yaratan yan sanayilerin gelişmesine yol açan büyük kompleks sanayilerin kurulması düşünülebilir. Çok büyük ölçekli yatırım ve know-how gerektiren bu komplekslerin kurulması ancak devlet eliyle gerçekleştirilebilir. Bunun gerçekleşmesi ise ekonomideki egemen güçlerin «onay»ına bağlıdır. Ya da, kâr azamîleştirmesi yerine ihtiyaca göre üretim yapan bir ekonomik düzenin yerleşmesine...

SANAYİ SAYIMLARINA GÖRE SANAYİ İŞ YERLERİNİN
BÖLGELERE DAĞILIMI

Tablo : 1

YILLAR	1 - İÇ ANADOLU BÖLGESİ		2 - KARADENİZ BÖLGESİ		3 - BATI ANADOLU BÖLGESİ		4 - AKDENİZ BÖLGESİ		5 - DOĞU ANADOLU BÖLGESİ		T O P L A M	
	İş Yeri Sayısı	Çalışan Sayısı	İş Yeri Sayısı	Çalışan Sayısı	İş Yeri Sayısı	Çalışan Sayısı	İş Yeri Sayısı	Çalışan Sayısı	İş Yeri Sayısı	Çalışan Sayısı	İş Yeri Sayısı	Çalışan Sayısı
1927	13.289	37.516	7.245	21.431	29.492	126.468	5.869	27.088	8.794	24.381	64.689	236.884
1927 %	20.5	15.8	11.2	9.0	45.7	53.4	9.0	11.5	13.6	10.3		
Ort.İşl.Büy.	2.8		3.0		4.3		4.6		2.8		3.7	
1963	33.902	133.355	13.216	48.113	81.335	410.777	16.180	69.383	17.621	62.928	162.254	724.556
1963 %	20.9	18.4	8.1	6.6	50.1	156.7	10.0	9.6	10.9	8.7		
Ort.İşl.Büy.	3.9		3.6		5.1		4.3		3.5		4.5	

Coğrafi Bölgelerin Kapsadığı İller

1 - İç Anadolu Bölgesi : Ankara, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Kırşehir, Kütahya, Uşak, Yozgat, Afyon, Konya, Nevşehir, Niğde, Kayseri.

2 - Karadeniz Bölgesi : Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Trabzon, Zonguldak.

3 - Batı Anadolu Bölge.: Aydın, Balıkesir, Burdur, Çanakkale, Denizli, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla, Bursa, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ,

4 - Akdeniz Bölgesi : Adana, Antalya, Gaziantep, Hatay, İçel, K.Maraş,

5 - Doğu Anadolu Bölge.: Ağrı, Artvin, Erzincan, Erzurum, Kars, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van, Adıyaman, Amasya, Elazığ, Malatya, Sivas, Tokat, Tunceli,

KAYNAK: Devlet Planlama Teşkilatı
(1927 ve 1963 Sanayi Sayımlarına Dayanarak Hazırlanmıştır.)

İMALÂT SANAYİİNİN BÖLGELERE GÖRE YAPISI VE DAĞILIMI (1963)

SEKTÖRLER

Tablo : 2

Bölgeler (a)		Genellikle Tüketim Malı Veren Sanayii	Genellikle Ara Malı Veren Sanayii	Genellikle Yatırım Malı Veren Sanayii	Kamu	Özel	Toplam
İçanadolu	İş Yeri Sayısı	130	62	24	25	191	216
	Katma Değer (Milyon TL)	462	68	67	493	104	597
Karadeniz	İş Yeri Sayısı	145	104	15	55	209	264
	Katma Değer (Milyon TL)	254	295	53	549	53	602
Ege ve Marmara	İş Yeri Sayısı	416	73	26	40	475	515
	Katma Değer (Milyon TL)	496	393	17	670	236	906
Akdeniz	İş Yeri Sayısı	210	48	12	23	247	270
	Katma Değer (Milyon TL)	450	159	3	282	330	612

Tablo 2 (Devamı)

Doğuanadolu	İş Yeri Sayısı	41	15	2	22	36	58
	Katma Değer (Milyon TL)	202	257	1	453	7	460
Ankara	İş Yeri Sayısı	92	55	36	29	154	183
	Katma Değer (Milyon TL)	101	147	232	396	84	480
İstanbul	İş Yeri Sayısı	572	404	317	30	1263	1293
	Katma Değer (Milyon TL)	1165	777	613	513	2042	2555
İzmir	İş Yeri Sayısı	127	46	47	11	209	220
	Katma Değer (Milyon TL)	283	47	19	92	257	349
Toplam Türkiye	İş Yeri Sayısı	1733	807	479	235	2784	3019
	Katma Değer (Milyon TL)	3414	2143	1005	3448	3113	6561

KAYNAK : Sanayi ve İşyerleri Sayımı İmalât Sanayi 1964 D.İ.İ.

(a) : Bölge Kapsamları İçin Bhz. Dip Not 1

İMALÂT SANAYİİNİN BÖLGELERE GÖRE YAPISI VE DAĞILIMI (1973)
SEKTÖRLER

Tablo : 3

Bölgeler (a)		Genellikle Tüketim Malı Üreten Sanayii	Genellikle Ara Malı Üreten Sanayii	Genellikle Yatırım Malı Üreten Sanayii	Kamu	Özel	Toplam
İçanadolu	İş Yeri Sayısı	217	120	64	48	353	401
	Katma Değer (Milyon TL)	1231	430	263	1204	720	1924
Karadeniz	İş Yeri Sayısı	210	193	28	1204	339	431
	Katma Değer (Milyon TL)	2282	4040	285	6071	536	6607

Tablo 3 (Devamı)

Ege ve Marmara	İş Yeri Sayısı	612	203	93	57	851	908
	Katma Değer (Milyon TL)	2170	4618	1793	3707	4874	8581
Akdeniz	İş Yeri Sayısı	288	155	66	44	465	509
	Katma Değer (Milyon TL)	2671	3315	147	2850	3283	6133
Doğuanadolu	İş Yeri Sayısı	63	25	13	41	60	101
	Katma Değer (Milyon TL)	693	5024	25	5597	145	5742
Ankara	İş Yeri Sayısı	178	147	131	43	413	456
	Katma Değer (Milyon TL)	629	573	821	1297	726	2023
İstanbul	İş Yeri Sayısı	776	923	800	37	2462	2499
	Katma Değer (Milyon TL)	6284	6583	6069	3114	15822	18936

Tablo 3 (Devamı)

İzmir	İş Yeri Sayısı	206	189	152	15	504	519
	Katma Değer (Milyon TL)	2178	2612	666	2637	2859	5496
Toplam Türkiye	İş Yeri Sayısı	2550	1927	1347	377	5447	5824
	Katma Değer (Milyon TL.)	18138	27235	10069	26477	28965	55442

Kaynak : D.İ.E. 1973 Yıllık İmalât Anketleri

(a) Bölge Kapsamları için Bhz. Dip Not 1.

tartışmalar

———————:

Ben bazı olgulara değineceğim ve bunların yorumunu sayın Varlıer'den rica edeceğim. Elimizdeki veriler, bugün doğu bölgesindeki sınai yatırımların ülke ortalamasının çok altında ve yetersiz olduğunu gösteriyor. Ancak, bu konuda bazı yeni olgular var. Bildiğiniz gibi Avrupa Yatırım Bankası, Ortak Pazar bünyesinde kurulmuştur ve amacı Ortak Pazar ülkelerinin çıkarları doğrultusunda hareket etmek ve bu arada geri kalmış ülkelere krediler vermek. Bu yıl, bu bankanın çalışmalarını tanıtan bir kitap yayınlandı. Bu kitapta deniliyor ki, Avrupa Yatırım Bankası, Türkiye'de yatırımların bölgesel dengesizliğinden özellikle şikayetçidir ve kredi verdiği kuruluşları Doğu Anadolu'ya yatırım yapmaları için yönlendirmektedir.

Üzerinde duracağım bir başka olgu da, Sınai Kalkınma Bankasının çalışmalarında görülen benzeri bir eğilim. Biliyorsunuz, bu banka ortakları arasında emperyalist örgütlerin de yer aldığı ve görevi emperyalist ülkelerden alınan kredileri ülke içinde özel kesime aktarmak olan bir kuruluş. Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının, Doğu Anadolu bölgesine verdiği krediler 1973 yılına kadar ancak yüzde 3 - 4 oranında kalırken, bu rakam 1974 yılında yüzde 25'e, 1975 yılında ise yüzde 28'e yükselmiş. Sanırım ilginç bir konu.

Gene benzeri bir gelişme Dünya Bankası için sözkonusu. 1976 yılının Mart ayı içinde, Dünya Bankasının ül-

kemize 1 milyar lira dolayında kredi vereceği ve bu kredinin bütününün Doğu Anadolu'ya yönelik olduğu konusunda haberler çıktı.

Yerli tekelci burjuvazi, teşvik tedbirleri ve benzeri uygulamaların varlığına karşın Doğu Anadolu'ya yatırım yapma konusunda bu derece ilgisizken, emperyalizmin uluslararası örgütlerinin Doğu Anadolu'ya yönelme konusunda gösterdiği bu eğilimleri sayın Varlıer nasıl açıklıyor acaba?

Oktay VARLIER :

Arkadaşımız oldukça ilginç noktalar üzerinde durdu. Kuşkusuz bu gelişmeler doğru. Ancak, sanırım bunlar benim söylediklerimin çok da tersine gelişmeler değil. Temel olarak, Türkiye'deki kapitalist gelişmenin artık dengesizliğin doğurduğu setlerle karşılaşmağa başladığını, dolayısıyla bu setlerin ortadan kaldırılması gerektiğinin anlaşılmaya başlandığını söylemiştim. Nitekim hem devlet kuruluşları, hem de yabancı kuruluşlar bu görevi oldukça etkin bir biçimde üstlenmeye başlamışlardır.

Ancak, bankaların verdiği kredilerin hangi yatırım kollarına gittiği de önemli. Dünya Bankasının verdiği krediler genellikle imalât sanayiine yönelik yatırımlar için olmamaktadır. Bu krediler ya alt yapıya yönelik olmaktadır ya da tarımsal kalkınma kredileri şeklindedir. Dolayısıyla bu bakımdan da bir çelişki söz konusudur. Kuşkusuz bu tür yatırımların da yararlı yönleri vardır; pazar açılmasına, kapitalistleşme sürecinin gelişmesine yardımcı olacaklardır. Sınai Kalkınma Bankasının çalışmalarındaki değişikliği de aynı açıdan değerlendirmek gerekir.

Kredilerde, son yıllarda bu bölgelere ağırlık verilmesinin bir nedeni de bir ölçüde DPT'nin çalışmalarının bu konuda etkin olmasıdır. Bir diğer neden de, daha önceki konuşmamda belirtmiştim, İstanbul'da sanayiin çok yoğunlaşmış durumda olması. İstanbul içinde bugün artık herhangi bir sanayi yatırımı yapmanın fazlaca olanağı kalmamış durumda. Sanayi, artık yakın illere, Bursaya, İzmir'e gidiyor.

———————:

Son yıllarda sanayi yatırımlarının İstanbul dışına çıktığını, Bilecik, Eskişehir çevresinde yoğunlaşma eğilimi gösterdiğini izlemekteyiz. Bu eğilimde, acaba Türkiye'deki işçi ücretlerinin bölgelere göre gösterdiği farklılıkların, bölgelerdeki sendikal mücadelenin gösterdiği farklılıkların, dolayısıyla bunların toplam maliyetler üzerindeki etkisinin bir rolü var mı?

Oktay VARLIER :

Benim değinmediğim bir noktaya değindiniz, teşekkür ederim. Kuşkusuz böyle bir etki söz konusudur. Ancak, Türkiye'de, özellikle imalât sanayiinde, ücretlerin üretim maliyetleri içindeki payını çok abartmamak gerekir. İmalât sanayiinin hemen hemen hiç bir dalında ücretlerin maliyet içindeki payı yüzde 35'in üzerinde değil. Diğer bildirici arkadaşlar çok daha iyi açıklayabilirler, genellikle maliyetler içinde ücretlerin payı çok yüksek olmadığı ve ücretlerdeki artışlar kolaylıkla fiyatlara yansıtılabildiği için Türkiye'de sanayicilerin ücretler konusunu birinci derecede dikkate alarak farklı bölgelere kaydıklarını sanmıyorum. Ücret artışları olasılığından çok, sendikal faaliyetler, işçi kesiminin belirli bölgelerde daha bilinçlenmiş ve örgütlenmiş olması, grev v.b. olasılıklar gibi faktörlerin bu tür kararlarda bir ölçüye kadar

rolü olabilir. Ama sanıyorum ki, diğer ekonomik faktörler daha fazla ağırlık taşımaktadır.

Dilaver ZEYTİNOĞLU :

Türkiye'de üretilen malların niteliğine baktığımızda, yabancı sermayenin ,yerli sermayenin ortak yada ayrı ayrı ürettiği malların, kapitalist dünya ekonomisine göre emek yoğun mallar olduğunu ve bunların tamamen Türkiye'nin iç pazarına yönelik olduğunu görüyoruz. Geçen yıl Fransa'da yapılan bir araştırma da ortaya koydu; Türkiye'de üretilen bu mallar bugün dünya piyasasında talebi giderek düşmekte olan dolayısıyla fiyatları düşük mallar. Şimdi, yabancı sermaye olsun, yerli sermaye olsun, bir dar boğazla karşı karşıya. Ürettiği malı satamıyor. Bu durumda, kârlılık için Türkiye'ye gelen yabancı sermayeden ya da gene kârlılık için kurulmuş bulunan yerli sermaye girişimlerinden, üstelik bir de doğuya gitmelerini isteyemeyiz. Bu gerçek dışı olur.

Öte yandan, karma ekonomi gerçeğini kabul ettiğimize göre, kamu kesiminin doğuya gitmesini isteyebilir miyiz? Bugün kamu sektörünün dış borçları 4 milyar dolara yakın ve kamu sektörünün harcamalarını incelediğimiz vakit, bu harcamaların yüzde 90'ının cari harcamalar ve transfer harcamaları olduğunu görüyoruz. Böylece, yatırım harcamalarının giderek azalmakta olduğu bir dönemde kamu sektörünün de doğuya gitmesi beklenemez. Bu çıkmazdan nasıl kurtulacağız?

Sanırım doğuya gitmeme eğilimlerinde bir de iklimin payı var. Belki doğuda kurulacak bir fabrika bazı ucuz girdiler bulabilecektir, ama iklim koşullarının getireceği bazı maliyet etkileri de sözkonusudur. Bu koşulları ve maliyet paylarını dikkate alarak nasıl bir öneri getirebiliriz?

Oktay VARLIER :

Özel kesimin kâr edemeyeceği için, kamu kesiminin ise, yatırım olanakları bulunmadığı için doğuya gidemeyeceğini belirttiler. Genel olarak bu söylenenler doğru görüşlerdir. Ama bazı gelişmeleri daha ayrıntılı olarak incelemekte yarar var.

Türkiye'de 1950'lerde yaratılan alt yapı, imalât sanayiindeki gelişmelere olanak sağladı. 1970'lere geldiğimizde bu alt yapıda tıkanıklar başladı. Enerji yetmez duruma geldi, karayolları yetmedi, demiryolları işlemez duruma geldi. Dolayısıyla alt yapıda yeni geliştirmelerin gerekliliği ortaya çıktı. Alt yapının yetersizliği özellikle Batı Anadolu bölgesinde daha yoğun olarak hissediliyor. Enerji sıkıntısı v.b. nedenlerle fabrikalar çalışamaz duruma geldi. Dolayısıyla büyük ölçekte enerji yatırımlarına gereksinme duyuluyor. Hangi siyasal parti olursa olsun bu gereksinme üzerinde duruyor. Bu da bize, önümüzdeki 5-10 yıllık süre içinde yatırımların, imalât sanayiinden çok, alt yapıya yöneleceğini gösteriyor. Türkiye'de kapitalist gelişmeyi engellememek için bu gerekli görülüyor.

Kamu kesiminin elinde yeni sanayi kuruluşları için yatırım olanakları olmadığını kabul ederim. Ama, buna rağmen kamu kesiminin kurma, geliştirme zorunda olduğu ve özel kesimin üstlenemeyeceği, ağır sanayii vb. bazı sanayi dalları sözkonusudur. Bu girişimlerde fazlaca kâr amacı bulunması da beklenemez. Bunlar, ölçeği belirli büyüklüklerde olması gereken, Türkiye'de sanayiin gelişimi sonucu vardığı düzeyin gereği talep duyulan sanayi dallarıdır. Hatta ağır sanayi mallarında, düşünüldüğünün aksine, ihracat olanakları da vardır. Dayanıklı tüketim malları ihracaatının fazla olanağı olmamasına kar-

şın, çok fazla hassasiyet gerektirmeyen ağır sanayi mallarında oldukça geniş ihracat olanakları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kamu kesiminin kuracağı büyük imalât dallarındaki kompleks diyebileceğimiz tesislerin, doğuda kurulması mümkündür.

Özel kesimin doğuya gidip gitmemesinde kâr amacı tek başına bir faktör değil. Alt yapı konusu da en az «kâr» kadar önem taşıyor. Eğer belirli ölçülerde doğu bölgelerinde alt yapı gerçekleştirilebilirse, özel kesim için çekici olabilir. Kuşkusuz bugün Batı Anadolu'da karşılaşılan alt yapı sorunları yarın bir süre sonra Doğu Anadolu bölgesinde de çıkacaktır.

Bölgesel dengesizliğin kaldırılmasının çok uzun bir süre içinde olabileceğini belirtmiştim. Dolayısıyla bugün alınacak bazı önlemler yeterli sonucu getiremeyecektir. Ama, kamu kesiminin belirli bazı endüstri merkezlerini, komplekslerini ağırlıklı olarak bu bölgede kurması, büyük ölçüde bugünkü mevcut sistem içinde bile olumlu gelişmelere yardımcı olabilecektir.

Sonuçta bugün için bunun da mümkün olup olamayacağını düşünmek gerekiyor. Kamu kesiminin bu tür kompleks tesisleri bu bölgeye kurmasına olanak tanınacak mıdır? Bugünkü siyasal ortam içinde, bugünkü ekonomik güçlerin varlığında, böyle bir olanaktan ben kuşkuluyum. Örneğin, Petkim'in lastik sanayiine girmesi engelleniyor. Özel kesim bu konudaki girişimleri kendisi yürütmek istiyor. O zaman da, bugünkü koşullar içinde özel kesimin bu daldaki tesisleri kuracağı yerler bellidir. Özel kesim, kamu kesiminin böyle bir girişimde dikkate alacağı faktörleri değil, çok daha değişik faktörleri dikkate alacaktır. Dolayısıyla, kamu kesiminin bu konuda etkili olabileceğini sanmak iyimserlik olacaktır.

Özel kesimin bugün için Doğu Anadolu bölgesine kayması mümkün değil. Bu, kolay kolay çözülecek bir sorun da değildir. Çözümü belirtmiştim; piyasa mekanizması yerine, gereksinmelere göre üretim yapan bir sistemin gelmesine bağlıdır çözüm. Bunun dışındaki çözümler, muhtemelen kısmi çözümlerdir. Ya da yapılacak iş, çözümü kapitalist sistemin kendi gelişme süreci içinde zamana bırakmak olacaktır ki, sanırım benim gördüğüm kadarıyla bugün için yapılan da odur.

Yüksel ATALAY :

Bazı yatırımların doğu bölgesine kaymasında maliyet unsurları bakımından olumlu noktalar da var, bunu belirtmek istedim. Örneğin, Keban'da üretilen enerjinin Keban'da kullanılması yerine, İstanbul'a taşınarak orada kullanılması gerçekten dezavantajlar getirmektedir. Sanırım, insan gücü, enerji ve hammadde bakımından Doğu Anadolu'nun zengin olması, bu bölgede kurulacak tesislerin üretiminde maliyet açısından olumsuz farklar getirmeyecektir. Kuşkusuz, ulaşım ya da yedek parça aksamı gibi konularda bazı sıkıntılar olabilir.

Caner ULUKAN :

Doğu bölgesine yöneltilen krediler konusunda bazı kişisel görüşlerimi eklemek istiyorum. Sayın Varlıer, «bankalar doğudan topladıkları mevduatı, götürüp batıya veriyorlar» dedi. Ben, Vakıflar Bankası İstihbarat Müdürülğündeyim, durum böyle değil. Bizim görevimiz, kredi talebinde bulunan kuruluşları incelemek, bir anlamda fizibilite raporu hazırlamak; Bankaya kredi konusunda yapılan başvurmaları değerlendirmek. Bu incelemeler

sırasında biz de sayın Varlıer'in belirttiği noktalara dikkat ediyoruz. Çeşitli etmenlerle, kredi isteyen kuruluşların çoğu batıda bulunuyor. Yalnız, şunu memnunlukla izlemekteyiz, son 6 ay içinde geri kalmış yöreler olarak kabul edilen Mardin, Nizip, Gaziantep, Diyarbakır, Nevşehir gibi kentlere oldukça fazla yatırım yapılmakta ve bu yatırımlar için kredi talepleri gelmektedir. Bu, benim gözlemim, diğer bankalardaki durumu bilemiyorum.

Bir örnek vermek istiyorum. Orman ürünlerini işlemek üzere Ankara'da kurulması tasarlanan bir fabrika için bizden kredi talebinde bulundular. Bu talebi değerlendirirken, Devlet Plânlama Teşkilâtının orman ürünlerine ilişkin araştırma raporunu inceledik ve gördük ki, orman bölgelerimizin yüzde 46'sı geri kalmış yörelerde. Orman ürünlerini işlemek üzere yapılacak yatırımların bu yörelere yönlendirilmesi gerekiyor. Bu bakımdan böyle bir yatırıma kredi verilmemesini istedik. Ama ne yazık ki firmaya teşvik belgesi verilmiş, bizden önce çeşitli kuruluşlardan kredi alınmış. Orman ürünleri, özellikle ihracat yakacak orman ürünleri, rahatlıkla kurulacağı bölge dikkate alınmadan teşvik belgesi alabiliyorlar. Bu konuda sanırım, teşvik belgesi veren kurumla DPT arasında bir eşgüdüm sağlanması gerekiyor. Böyle bir eşgüdüm kredi veren kuruluşların da işlerini kolaylaştıracaktır.

Oktay VARLIER :

Bankalar konusundaki görüşlerimi belirtirken konuyu genelde aldım. Bankaların durumunu tek tek incelemedim. Ancak, sayın Ulukan benim söylediklerimden çok da değişik şeyler söylemedi. Kredi taleplerinin çoğu batıdan geldiği için krediler oraya gidiyor dedi. Doğru-

dur, bu bir sonuçtur. Kredi verilirken bu durum gözönünde bulunduruluyorsa, bu sevindirici bir şeydir.

Teşvikle ilgili konuya ilişkin olarak şunu söylemek isterim : Çok sayıda «kalkınmada öncelikli yöre» vardır. Bu yörelerdeki yatırımlar için getirilen teşvik unsurları diğer yöreler için getirilenden çok daha fazladır. Dolayısıyla ayırım burada olmaktadır. Ancak, bu işlemlerde bir eşgüdüm kurulması konusuna da bir itirazım yok.

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ KONGRESİ 1976

Türkiye'de Yabancı Sermaye

Tunç TAYANÇ

GİRİŞ

Türkiye'ye çeşitli yollardan yabancı sermaye girmektedir. Sermayenin «yabancılığı», mülkiyetinin yabancı devletlere, gerçek ya da tüzel kişilere, uluslararası kuruluşlara ait olmasındandır. Ancak, burada incelenecek olan yabancı sermayenin «özel»liğini vurgulamak gerekir. Bir başka deyişle, devletten devlete ya da uluslararası kuruluşdan devlete yönelik sermaye akımları konu dışıdır. Sermayenin «özel» olup olmadığının ölçütü ise, yatıranın ya da kullananın «özel» kişiler ya da kurumlar olmasıdır.

Bu sınırlama içinde, Türkiye'ye yönelik yabancı özel sermaye akımını 1950'lerden başlayarak (1) irdelediğimizde, Türkiye'ye yabancı özel sermaye girişinin, temelde, şu yollarla olduğu görülmektedir :

1. Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı (ya da kısaca 17 Sayılı Karar);
2. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası A.Ş.;
3. Petrol Kanunu;
4. 7462 Sayılı Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Kanunu;

(1) Bu, 1950'lerden önce Türkiye'ye yabancı özel sermaye girmediği demek değildir. Bknz. : A. Gündüz Ökçün, **1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara, 1971.

5. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu (ya da kısaca 6224 Sayılı Kanun).

Değişik tarihlerde, yukarda sıralanan yasal yollara dayanarak, çeşitli ülkelerden, azımsanmıyacak bir yabancı özel sermaye girişi olmuştur Türkiye'ye. Yatırım yapmak üzere çeşitli sektörlere yönelen bu yabancı sermaye, getirdiği anaparanın karşılığını ya kâr (örneğin, 6224 Sayılı Kanun, Petrol Kanunu) ya da faiz (örneğin, Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası A.Ş., 6224 Sayılı Kanun uyarınca dış kredi kullanımı) olarak almış ve bunları kaynak ülkeye transfer ederek ya da Türkiye'de yeniden yatırarak kullanmıştır.

Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin, giriş yollarına göre hangi sektörlere yöneldiği ayrı ayrı incelendikten sonra, bir «bütün» e varmaya çalışılacak, böylece Türkiye'deki yabancı sermayenin ekonominin, özellikle de sanayiin gelişimini nasıl etkilediğine ilişkin ön bilgiler sağlanmış olacaktır. Ancak, burada belirtilmesi gereken bir nokta var : Yabancı sermaye, uzun süre, Türkiye'deki dokunulmaz konular arasında yer almıştır; hattâ, aynı ölçüde olmasa da, bu dokunulmazlık sürdürülmektedir. Dokunulmazlığı sürdüren başlıca araç ise, bilgi ve veri stokunun, gerek özel kesimde, gerek kamu kesiminde, dolaplarda durmasıdır. Bu darboğaz aşılmadıkça, Türkiye'deki yabancı sermayeye ilişkin hiç bir çalışmanın, sorunu tüm boyutlarıyle açıklığa kavuşturacağı kanısında değiliz.

1. «Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı» Uyarınca Türkiye'ye Gelen Yabancı Özel Sermaye

17 Sayılı Karar'a göre, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu çerçevesi dışında olan ve Tür-

kiye'de iş yapmak ya da ticarî bir ortaklığa katılmak isteyen, Türkiye dışında ikâmet eden gerçek ve tüzel kişiler, yapacakları işin gerektirdiği öz sermayeyi döviz olarak Türkiye'ye getirebilmektedirler.

17 Sayılı Karar'ın Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan önemli bir farkı, kâr transferine olanak vermemesidir. Ancak, 17 Sayılı Karar'ın yürürlüğe girmesinden önce gelen ve Maliye Bakanlığı'nca tescil edilmiş bulunan sermayenin kâr transfer hakkı saklı tutulmuştur.

Bu yolla Türkiye'ye gelecek yabancı sermayenin faaliyet alanına ilişkin herhangi bir sınırlama olup olmadığı 17 Sayılı Karar'da açık değildir. Ama uygulama yeterli açıklığı getirmektedir. 17 Sayılı Karar uyarınca Türkiye'ye gelen ya da Karar'dan, hattâ Cumhuriyet'ten bile önce gelmiş olan ve sonradan da Karar'ın kapsamına giren şirketlerin faaliyet alanlarına bakıldığında, «bankacılık», «sigortacılık», «ticaret» gibi «hizmet»e yönelik faaliyetlerin yanı sıra «üretim»e yönelik faaliyetlere de giriştiği görülmektedir.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) Genel Sekreteri tarafından yapılan bir araştırma (2), hem iş çevrelerinin öz örgütünce yapıldığından bilgi elde etme kolaylığından, hem de 17 Sayılı Karar'ın uygulamasına ilişkin ayrıntılı bir kaynak olduğundan, bulgularının üzerinde durmak gerekir.

Anılan araştırmaya göre, 1975 yılında, Türkiye'de, 17 Sayılı Karar'ın kapsamına giren 97 kuruluş bulun-

(2) T. Güngör Uras, «17 Sayılı Karara Tabi Yabancı Sermaye», TÜSİAD, **1975 Yılının Sonunda Türk Ekonomisi**, İstanbul, 1975 içinde, ss. 127 - 139.

maktadır. (3) Bunlardan 20'si 1923 öncesinde Türkiye'ye gelmiştir. 1923 - 1930 döneminde onaltı, 1930 - 1950 arasında yedi şirket daha gelmiştir. 1950'den günümüze dek Türkiye'ye gelen şirket sayısı 49 olup, 29'u 1960 sonrasında Türkiye'ye yerleşmiştir.

Çizelge 1 incelendiğinde, 17 Sayılı Karar kapsamına giren kuruluşların faaliyet alanlarının dönemden döneme önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. 1930'lardan önce bankacılık ve sigortacılık alanlarında faaliyet gösteren kuruluş sayısının çokluğu, özellikle 1950'lerden sonra imalât sanayiine kaymaktadır. Üstelik, imalât sanayiinde faaliyet gösteren kuruluşlardan bazıları 6224 Sayılı Kanun'dan da yararlanmaktadırlar. Bunlar arasında Pfizer, Atlas Copco, Philips vb. önemli şirketleri saymak mümkündür. Hattâ, Singer'e, 6224 Sayılı Kanun'dan yararlanma izni veren Karar'ın iptal edilmesinden sonra bile, yeni Kararname yayınlanıncaya değin, Singer'in faaliyetini sürdürdüğü görülmektedir. 17 Sayılı Karar'ın kapsamında bir dağıtım şirketinin bulunması kârını transfer etmemek koşuluyla bu olanağı vermiştir Singer'e.

17 Sayılı Karar'dan yararlanan kuruluşlara eğilen bir başka çalışma, (4) 1973 yılında faaliyet gösterdiği saptanan 57 kuruluştan 36'sının kâr transfer etme hakkına sahip olduğunu, geri kalan 21'inin ise bu haktan yoksun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan kâr transferinin niceliğini tam anlamıyle saptamak ayrıntılı

---

(3) Bir başka araştırmanın bulgularına göreyse, 1973 yılında faaliyette bulunan kuruluş sayısı 57'dir. Bknz. : Cem Alpar, **Özel Yabancı Sermaye, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma - Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, Ankara, 1976, s. 146 (yayınlanmamış doçentlik tezi).

(4) Bknz. : Cem Alpar, a.g.e.

ÇİZELGE 1 : 17 SAYILI KARAR'A GÖRE FAALİYETTE BULUNAN KURULUŞLARIN TÜRKİYE'YE GELİŞ YILLARINA VE SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

Sektör	Toplam	1923/ Öncesi	1923/ 1930	1930/ 1950	1950/ 1960	1960 Sonrası	Saptanamayan
Madencilik	7	1	2	—	1	3	—
İmalât Sanayii (a)	29	2	3	5	8	10	1
Enerji	4	1	—	—	1	2	—
Ulaştırma	9	1	1	1	2	3	1
İnşaat	6	—	—	—	5	1	—
Turizm	2	1	—	—	—	1	—
Malî Kurumlar	25	10	9	—	—	3	3
Ticaret	15	4	1	1	3	6	—
Toplam	**97**	**20**	**16**	**7**	**20**	**29**	**5**

(a) Satış ya da imalât mümessilliği yapan, gerçekte üretime yönelik olan kuruluşları da içermektedir.

Kaynak : T. Güngör Uras, a.g.e.

ve bağımsız bir çalışma konusudur. Ancak, eldeki verilere göre, 1964 - 1973 yılları arasında, sadece 17 Sayılı Karar'dan yararlanan kuruluşların yaptıkları kâr transferi toplamı 181 milyon TL'na yakındır. Buna, aynı dönemde yapılan gayrımaddî hak transferi olan 182 milyon TL'da eklendiğinde, toplam transfer miktarı 363 milyon TL'nı bulmakta, kredi taksit ve faizlerinin de dikkate alınmasıyle 371 milyon TL'nı aşmaktadır.

17 Sayılı Karar kapsamında faaliyet gösteren kuruluşların ne kadar yabancı sermaye kullandıklarını saptamak olanağı, eldeki veriler çerçevesinde, yoktur.

2. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası A.Ş. Aracılığıyle Türkiye'ye Gelen Yabancı Özel Sermaye

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen «soğuk savaş» ortamında, yeni katılmalarla sosyalist sistemin güçlenmesi, kapitalizmi, dünya egemenliğini sürdürmede yeni araçlar aramaya itmiştir. Bu araçlardan birini de dış yardım politikası oluşturmuştur. Bu politikanın uluslararası düzeydeki aracılarından biri olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)'nın Türkiye'deki uzantısı olarak Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası A.Ş. (TSKB) 1950 yılında kurulmuştur.

Şöyle denmektedir : «Bu projeye göre Sınaî Kalkınma Bankasının 12.5 milyon Türk lirası sermayesi olacak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bu müessesenin 12.5 milyon liralık tahvillerini satın alacak ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası da 9 milyon dolar ikraz edecektir. Müessese bu kaynakları ile mevcut sanayiin tevsii veya yeni sanayi kurulması için hususî teşebbüse ikrazatta bulunacaktır. Banka aynı zamanda sermaye sahipleri ile iştirak halinde veya resen de sınaî teşebbüs-

ler vücude getirecektir.» (5) Böylece, TSKB'nın ilk genel müdürü atanır : IBRD'nin müdürlerinden Norman M. Tucker.

TSKB, zamanla kendisine yeni kaynaklar yaratmaktan da geriye kalmaz. Önce, 1951 yılında, Marshall Planı'ndan özel kesime yapılacak aktarmalarda, TSKB'nın «Devlet Bakanlığının mümessili sıfatile hareket etmesi Bakanlar Kurulunca kabul edilmiş»tir. (6) Bunu Amerikan ekonomik yardımının, Kalkınma İkraz Fonu'nun, Uluslararası Kalkınma Birliği'nin (IDA), Uluslararası Finans Kurumu'nun (IFC), Avrupa Yatırım Bankası'nın ve benzeri uluslararası kurumların sağladığı kaynakların özel kesime aktarılmasının üstlenilmesi izler.

Dış kaynaklardan genellikle kredi olarak Türkiye'ye giren ve faiz geliri sağlayan bu yabancı sermayenin sektörel dağılımına ilişkin bilgileri, TSKB'nın kuruluşundan 1967 yılı sonuna değin, TSKB'nın basılı kaynaklarından izlemek mümkün olmaktadır. Bu tarihten sonra, Banka'nın kendi kaynaklarından sağladığı kredilerle dış kaynaklardan sağlanan kredilerin sektörel dağılımı birlikte gösterilmektedir.

TSKB aracılığıyle özel kesime aktarılan kredilerin sektörel dağılımını gösteren çizelge 2 incelendiğinde, 1967 yılına değin kredi olarak dağıtılan yabancı sermayenin yüzde 58'den çoğunu üç alt-sektörün, sırasıyle, dokuma sanayiinin (yüzde 24,7), cam sanayiinin (yüzde 22,6) ve gıda sanayiinin (yüzde 11,3) aldığı görülmektedir.

---

(5) Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, **Birinci Hesap Yılı, 1950,** İstanbul, 1951, ss. 14 - 15.

(6) Türkiye Sınaî Kalkınma Banka, **a.g.e.,** s. 18.

ÇİZELGE 2 : TÜRKİYE SINAİ KALKINMA BANKASI ARACILIĞIYLE ÖZEL KESİME AKTARILAN YABANCI SERMAYENİN SEKTÖREL DAĞILIMI, 1950 - 1967
(Milyon TL)

Sektör	IBRD	Kalkınma İkraz Fonu	Marshall Fonu	IDA	AID	Avrupa Yatırım Bankası
Gıda Sanayii	8.749	22.330	55.545	14.894	2.776	—
İçki Sanayii	856	99	3.010	4.965	2.087	—
Dokuma Sanayii	92.371	1.565	23.691	79.578	3.923	27.745
Orman Ürünleri Sanayii	5.392	6.539	5.706	11.027	—	—
Kâğıt Sanayii	1.229	2.664	2.723	199	691	6.719
Basım Sanayii	1.652	—	—	3.571	—	—

Deri Sanayii	656	—	1.205	230	—	—
Lâstik Sanayii	91	—	10.234	673	24.916	4.540
Kimya Sanayii	7.995	12.676	17.761	12.946	4.957	—
Cam Sanayii	50.565	13.613	41.795	61.056	2.546	39.725
Madenî Eşya Sanayii	5.813	15.295	12.443	28.453	1.609	26.105
Makina İmalât Sanayii	2.209	2.599	8.917	23.829	1.339	—
Diğerleri	30.784	10.678	55.606	61.826	438	—
Toplam (a)	**208.362**	**88.058**	**238.636**	**241.421**	**45.284**	**104.834**

(a) Yuvarlandığından toplam tutmayabilir.
Kaynak : Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, **Onsekizinci Hesap Yılı, 1967,** İstanbul, 1968.

Bu dağılımın gerekçesini, TSKB'nın kuruluşundaki katkısını gördüğümüz IBRD tarafından 1951 yılında hazırlanan bir raporda bulmak mümkündür. «Barker Raporu» diye anılan bu raporda öncelik verilmesi gereken sanayi yatırımları olarak şunlar önerilir Türkiye'ye : (i) Tarımsal ürünlerin, özellikle gıda maddelerinin işlenmesi ve pamuk çırçırlama; (ii) küçük dökümhaneler, kaplama tesisleri, soba yapımı, basit pompalar, saban, çekiç, testere gibi hafif makine ve araçlar ile maden işleme sanayileri; (iii) çimento, tuğla, kiremit ve cam gibi inşaat malzemeleri; (iv) deri işleme ve ayakkabı; (v) mobilya, kaplama ve kontrplak yapan tahta işleme sanayileri; (vi) basit eczalar, aşı ve serumlar, sabun, zararlılarla mücadele ilâçları vb. yapacak hafif kimya sanayii; (vii) seramik eşya ve çömlekçilik; (viii) kırsal alanlarda el sanatları. Önerilen bu «sanayileşme stratejisi»ni (!) kesinlikle yatırım yapılmaması öngörülen alanlarla tamamlamak gerekir : (i) Her türlü lüks eşya yapımı; (ii) ağır makine ve maden işleme sanayileri; (iii) ağır kimya sanayii; (iv) selüloz ve kâğıt. (7)

«Baker Raporu»nda önerilen stratejinin kendine tanıdığı işlevleri yerine getirmediği söylenemez TSKB'nın.

3. Petrol Kanunu Çerçevesinde Türkiye'ye Gelen Yabancı Özel Sermaye

1950'li yılların başında bir Kararname yayınlanır. Sayısı 3/15833'dür ve «petrol kaynaklarımızı en kısa bir zamanda tesbit ederek çalışır bir hale getirip, kıymetlendirmek gayesi ile... sermaye sahibi hakikî veya hükmî yabancı şahısları yurdumuza celbedip, çalışmalarını

(7) International Bank for Reconstruction and Development, **The Economy of Turkey**, The John Hopkins Press, 1951.

mümkün kılacak... her türlü kanunî, idarî ve malî tedbirlerin alınması...» nı öngörmektedir. Ünlü Petrol Kanununda 7 Mart 1954'de kabul edilir ve o tarihten bu yana, başta Amerikan sermayesi olmak üzere, yabancı sermayenin öndegelen faaliyet alanlarından birini petrol arama, işletme ve dağıtma faaliyetleri oluşturur.

Öndegelen üç dev petrol şirketinin Türkiye'deki uzantıları, petrol aramadan dağıtımına dek uzanan zincirin halkalarını, değişik ölçülerde olsa da, denetlemektedirler. Bunlar, 1949 yılından bu yana Türkiye'de bulunan British Petroleum (BP), Sokoni Vakum Petrol A.Ş. nden 1955 yılında Mobil Oil Türk A.O. na dönüşen Mobil Grubu ve Shell Grubu'dur. BP arama faaliyetlerine katılmamakta, Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş. (ATAŞ) nin yüzde 17'lik hissesine sahip olan BP Overseas Refining Co. Ltd. ile tasfiye, BP Petrolleri A.Ş. ile de dağıtım faaliyetlerine katılmaktadır.

Mobil Grubu'ndan Mobil Exploration Mediterranean Co. Inc. arama faaliyetlerini, ATAŞ'nin yüzde 56 hissesine sahip olan Mobil Refining tasfiye faaliyetlerini ve Mobil Refining tasfiye faaliyetlerini ve Mobil Gaz da LPG dağıtımını yürütmektedir. Shell Grubu'nun arama faaliyetlerini N.V. Turkse Shell yürütmekte, ATAŞ'nin yüzde 27'sine sahip olan Raffinaderij Shell Mersin tasfiye, Shell Co. of Turkey Ltd. ise dağıtım faaliyetlerini üstlenmiş bulunmaktadır.

1970'li yıllara girildiğinde, toplam işletme alanının yüzde 62,3'üne, elinde on adet işletme ruhsatnamesi bulunan TPAO'nın sahip olduğu görülmektedir. Ersan Petrol Sanayii A.Ş. bir ruhsatname ile toplam işletme alanının yüzde 23,3'üne sahipken, Mobil Exploration'ın iki ruhsatname ile yüzde 1,1'ine ve Pan Oil ile birlikte bir

başka ruhsatnameyle yüzde 4,0'üne sahip olduğu görülmektedir. N.V. Turkse Shell'in ise iki ruhsatnamesi vardır ve toplam işletme alanının yüzde 9,3'üne sahip bulunmaktadır.

Böylece, Türkiye'deki ham petrol üretiminin yüzde 30'unu TPAO ve yüzde 2'sini Ersan Petrol Sanayii A.Ş. gerçekleştirirken, Shell yüzde 55'ini, Mobil de yüzde 13'ünü gerçekleştirmektedir. Ve ham petrolün yüzde 60'ını, yabancı sermayenin denetiminde bulunan ATAŞ işlemektedir.

Petrol ürünlerinin satışına bakıldığında, yukarda sayılan yabancı sermayeli şirketlerin yanı sıra, ürünü Mobil Oil'den sağlayan Türk Petrol ve Madenî Yağlar T.A.Ş. de, dışa bağımlılık açısından önem kazanmaktadır. Türkiye'deki benzin satışının yaklaşık yüzde 25'ini Mobil, yüzde 18'ini Shell, yüzde 14 kadarını BP ve yüzde 12'sini de TP gerçekleştirmektedir. Bu oranlar, gazyağı söz konusu olduğunda, yüzde 22 Mobil, yüzde 24 Shell, yüzde 18 BP ve yüzde 15 TP olmaktadır. Motorinde ise, yüzde 22 Mobil, yüzde 19 Shell, yüzde 13 BP, yüzde 11 TP olarak dağılmaktadır. Özetle, yabancı sermaye, Türkiye'deki petrol ürünleri satışının ortalama yüzde 70'e yakın bir bölümünü denetimi altında tutmaktadır.

Petrol Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye giren yabancı özel sermaye toplamı, 1973 yılı sonu itibariyle, arama faaliyetleri için 898.031 milyon TL, tasfiye içinse 951.516 milyon TL olarak saptanmıştır (8) İlginç olan, 1965 yılında yapılan saptamanın da aynı toplamları vermiş olmasıdır. (9) Bu da, petrol şirketlerince Türkiye'ye yeni

(8) Cem Alpar, a.g.e., s. 148.

(9) Bknz.: Baran Tuncer, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara, 1968, s. 80.

sermaye getirilmediği anlamına gelmektedir. Oysa, kâr, sermaye, kredi ya da faiz transferi olarak her yıl milyonlar yurt dışına transfer edilmektedir. Örneğin, yeni yabancı sermayenin gelmediği 1965 - 1973 döneminde 1.007.941.267 TL tutarında kâr ve sermaye, 161.858.520 TL tutarında da kredi ve faiz transferi olarak toplam 1.169.799.787 TL yurt dışına çıkarılmıştır. Bu miktar, 1965 yılına değin Türkiye'ye gelen ve petrol alanına yatırılan yabancı özel sermayenin yüzde 64'üne yakındır.

Özetle, yabancı petrol şirketleri, özellikle tasfiye ve dağıtım faaliyetlerinin büyük bölümünü denetim altında tuttukları gibi, giderek getirdikleri sermayeden çoğunu götürür duruma gelmektedirler.

4. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. Aracılığıyle Gelen Yabancı Özel Sermaye

1960 yılında kabul edilen 7462 sayılı Kanun uyarınca kurulan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. nin yüzde 21 hissesi Westinghouse Electric International Company, Blaw-Knox Company ve Koppers Company, Inc. den oluşan ve «Koppers Associates» olarak anılan konsorsiyumundur. Yüzde 8,25'ini ise, Chase International Investment Corporation'un verdiği kredi oluşturmaktadır. 1975 yılı sonunda Koppers Associates'in payı yüzde 16,01'e, öteki yabancı özel sektörün payı da yüzde 1,63'e düşmüş bulunmaktadır. Böylece, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş. aracılığıyle yüz milyonu aşkın bir yabancı özel sermaye girişi olmuştur. Bunun yanı sıra kredi olarak da küçümsenmeyecek yabancı sermaye girişi olduğunu belirtmek gerekir. AID, IBRD tarafından sağlanan kredilerin yanı sıra First National City Bank ile Eximbank'dan da kredi sağlanmıştır. Bu kredilerden ERDEMİR'in borcu, 1975 yılı sonunda 3.843 mil-

yon TL'nı bulmaktadır. Gene 1975 yılında faiz olarak geriye ödenen ise 250 milyon dolayındadır. (10)

5. 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Uyarınca Türkiye'ye Gelen Yabancı Özel Sermaye

Türkiye'ye gelen yabancı özel sermayeden söz edildiğinde akla ilk gelen ve genellikle de kastedilen «Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun çerçevesi içine giren şirketler olmaktadır. Bu yasa 1954 yılında çıkarılmıştır. Ancak, Türkiye'ye yabancı sermaye çekme girişimleri daha önce başlamış, 1 Ağustos 1951'de 5821 sayılı «Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu» çıkarılmıştır. Bu yasanın kâr transfer hakkını, faaliyet alanını sınırlaması ve benzeri kısıtlamalar yasanın işlemesini önlemiş, bu boşlukların doldurulması 6224 Sayılı Kanun'a bırakılmıştır.

1954 yılından bu yana çeşitli yabancı sermayeli şirketlere Türkiye'ye gelme izni verilmiş, bazıları gelmiş, sonradan Kararnamesi yürürlükten kaldırılmış; bazıları ise, izin verildiği halde gelmemiştir. Sonuçta, 1975 yılı sonu itibariyle, Türkiye'de 6224 Sayılı Kanun çerçevesinde faaliyette bulunan 109 şirket vardır. Bunların toplam sermayesi 2.177 milyon TL olup, bu 109 firmanın toplam sermayesinin yüzde 40,19'unu oluşturmaktadır.

6224 Sayılı Kanun uyarınca Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların sektörel dağılımı incelendiğinde, yüzde 86'yı aşkın yabancı sermayenin imalât sanayiinde toplaştığı görülmektedir. Sıralamada ise, taşıt araçları birinci

(10) **Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş., 1975 Faaliyet Raporu,** Ankara, 1976.

sırayı almakta, onu elektrik makineleri ve elektronik sanayii, kimya sanayii, lâstik sanayı, turizm ve gıda sanayii izlemektedir. Yabancı sermayeli firmalar içinde, toplam sermayeye yabancı sermaye oranının ise, madencilikde en yüksek çıktığı (yüzde 95,85) görülmektedir. Onu dokuma ve giyim, lâstik, gıda - içki ve tütün ile turizm izlemektedir.

Anılan 109 firma içinde, toplam yabancı sermayenin yüzde 18,18'ini oluşturan Amerikan sermayesi önde gelmektedir. Ancak, gerçek Amerikan sermayesi oranının çok daha yüksek olması gerekir. Çoğu Amerikan firmaları, Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşik ana firmanın yerine başka bir ülkede yerleşik yavru firma aracılığıyle yatırım yapmaktadırlar çünkü. Amerikan sermayesini Alman, İtalyan, İsviçre ve Fransız sermayeleri izlemektedir.

1975 yılına ilişkin verileri, 1973 yılında faaliyette bulunan yabancı sermayeli firmalar üzerine yapılan bir çalışmanın bulgularıyle desteklemek gerekmektedir. Bu çalışmaya göre, ([11]) 1973 yılı sonundaki durum çizelge 4'deki gibidir.

(1) Ticaret Bakanlığı, **Ülkemizde Faaliyette Bulunan 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Kapsamındaki Firmaların 1973 Yılı İşletme Dönemlerine İlişkin İstatistiki Bilgiler.**

ÇİZELGE 3 : 6224 SAYILI YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK KANUNUNDAN YARARLANAN FİRMALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI (31 Aralık 1975)

Sektörler	Firma Sayısı	Yabancı Sermaye (Milyon TL)	Toplam İçinde Payı %	Toplam Sermaye (Milyon TL)	Toplam İçinde Payı %
İMALÂT SANAYİİ	93	1.878	86,29	4.560	41,19
+ Gıda, İçki, Tütün	9	148	6,82	250	57,81
+ Dokuma ve Giyim	3	21	0,98	29	73,84
+ Kâğıt	1	48	2,23	86	56,00
+ Lâstik	3	222	10,21	378	58,85
+ Plastik İşleme	1	3	0,17	9	38,93
+ Kimya	25	297	13,67	548	54,27
+ Cam	1	45	2,09	350	13,01
+ Taşıt Araçları	8	508	23,35	1.345	37,79
+ Madenî Eşya	11	85	3,92	368	23,20
+ Makina İmalât	6	55	2,56	130	42,81
+ Tarım Alet ve Makinaları	4	74	3,43	274	27,10
+ Elektrik Mak. ve Elektronik	16	310	14,28	568	54,64

Sektörler	Firma Sayısı	Yabancı Sermaye (Milyon TL)	Toplam İçinde Payı %	Toplam Sermaye (Milyon TL)	Toplam İçinde Payı %
+ Çimento/Çimentodan Gereçler	1	24	1,11	80	30,00
+ Çimento	2	30	1,42	120	25,58
+ Ambalaj	1	1	0,05	2	50,00
+ Yapı Malz.	1	—	0,002	12	00,48
TARIM	1	1	0,05	2	51,00
MADENCİLİK	2	24	1,10	25	95,85
HİZMETLER	13	273	12,56	830	32,95
+ Turizm	7	213	9,78	372	57,16
+ Bankacılık	2	51	2,38	435	11,86
+ Müşavirlik/ Mühendislik	3	6	0,30	17	37,86
+ Ulaştırma	1	2	0,10	4	50,00
TOPLAM	**109**	**2.177**	**100,00**	**5.417**	**40,10**

Kaynak : TÜSAİD, **Görüş**, Cilt 4, sayı 8, Ağustos 1976, s. 13.

ÇİZELGE 4. 6224 SAYILI KANUN KAPSAMINDAKİ FİRMALARIN 1973 YILI FAALİYETLERİNE İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

Toplam Maliyet Giderleri	11.536.063.588
Toplam Satış Giderleri	580.996.300
Toplam Satış Hâsılatı	13.789.257.178
Üretimde Kullanılan İthal Malları	4.129.993.233
Üretimde Kullanılan Yerli Malar	3.647.676.531
Fiilen Transfer Edilen Yabancı Personel Ücreti	6.013.769
Yıl İçinde Gerçekleştirilen Döviz Geliri	459.639.078
Yabancı Ortağın Transfer Edilebilir Kârı	175.457.380
Yıl İçinde Transfer Edilen Teknik Yardım Lisans Ücreti	43.161.685
Yıl İçinde Transfer Edilen Dış Kredi Ödemeleri	485.243.171

Kaynak : Ticaret Bakanlığı

Kanun çıktığından bu yana Türkiye'ye gelen yabancı özel sermayenin büyüklüğü üzerine çeşitli kaynakların verdikleri rakamlar farklıdır. Ancak bir milyarın üstünde yabancı özel sermaye girişi olduğu kuşkusuzdur (12)

(12) Karşılaştırma için bknz. : Kâzım Oksay, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırım Klavuzu,** İstanbul, 1967, s. 7; Baran Tuncer, a.g.e., s. 83; Mehmet Şahin, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları,** Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara, 1975, s. 67; TÜSİAD, «Türkiye'de Yabancı Sermaye», **1975 Yılının İlkbaharında Türk Ekonomisi,** İstanbul, 1975 içinde, s. 137.

Aynı belirsizliği transfer edilen kârın büyüklüğü konusunda da görmekteyiz.

SONUÇ

Sınırlı bir bildirinin kapsamı içinde, çeşitli yollardan Türkiye'ye gelen ve büyük bir gizlilik içinde tutulan yabancı özel sermayenin niteliğine ve niceliğine ilişkin ayrıntılı bilgi vermek olanak dışıdır. Ancak, eldeki sınırlı bilgilere dayanarak bazı gözlemleri belirtmekte yarar var.

Gözlemlerden birincisi, genellikle sanıldığının tersine, Türkiye'ye giren yabancı özel sermayenin büyük bölümünü 6224 Sayılı Kanun uyarınca gelen yabancı özel sermaye değil, öteki yollarla giren yabancı sermaye oluşturmaktadır. Ve anapara girişleri kadar önemli olan kredi biçimindeki girişlerdir.

Bir başka gözlem, yabancı özel sermayenin getirdiği - götürdüğü tartışması yapılırken salt gelen sermayeye ve bu sermaye karşılığı transfer edilen kâra bakmanın yanıltıcı olduğuna ilişkindir. Gerçekten, giren anaparaya oranla yapılan kâr transferi dikkate alınarak yabancı sermayenin yarar ya da zararından söz etmek anlamlı olmamaktadır. Yabancı sermayenin kullandığı ithal girdileri, teknik yardım ve lisans ödemeleri ve bu girdilerin hangi yabancı şirketlerden sağlandığı, kimin için lisans ödemesi yapıldığı da incelenmelidir. Örneğin, çizelge 4'e bakıldığında, 1973 yılındaki kâr transferi olanağının 175 milyon TL dolayında olduğu görülmektedir. Oysa, aynı yıl içinde, dört milyar TL'ndan çok değeri olan ithal girdisi kullanılmış, dış kredi ödemeleri aynı yıl içinde sağlanan döviz gelirini aşmıştır. Üstelik bunlar

yalnızca 6224 Sayılı Kanun çerçevesinde faaliyet gösteren firmalara ilişkin bilgilerdir.

Bu iki gözlemin dayanaklarını sağlıklı biçimde ortaya çıkartacak yeni araştırmalar yapıldıktan sonra, yabancı özel sermayenin değerlendirmesini yapmak çok daha kolaylaşacaktır. Ayrıca, imalât sanayiinin herhangi bir dalında yabancı sermayeli üç şirketin bulunması, bu üç şirket içindeki yabancı özel sermaye payının yüzde 1 ya da 99 olması biçimindeki değerlendirmeler de pek anlamlı gözükmemektedir. Söz konusu faaliyet alanında yaratılan katma değerin ne kadarını yabancı sermayeli şirketlerin yarattıkları, istihdamın ne kadarını sağladıkları gibi karşılaştırmalı veriler kullanmaya gerek vardır.

Sonuç olarak, Türkiye'deki yabancı özel sermayenin niceliğine ve niteliğine ilişkin sağlıklı ve anlamlı bilgiler sağlayacak yeni çalışmalar yapılmadıkça, Türkiye ekonomisinin ne kadarının yabancı sermaye tarafından denetlenmekte olduğuna ilişkin vargıların ayakları yere basmaktan uzak kalacak, önceki birkaç araştırmanın bulgularını - bu bulgular gerekli, ama yeterli değildir - tekrarlamaktan öteye geçemeyecektir.

tartışmalar

———————;

Sayın Tayanç'a uygulamaya yönelik bir soru sormak istiyorum. Yabancı sermaye Türkiye'ye geldiğinde bir hayli sorunla karşılaşıyor deniliyor. Gerçekten böyle önemli sorunlar var mı?

Tunç Tayanç :

Bu konu üzerinde 1973 yılında çalışmıştım. O zamandan bu yana değişmediyse şöyle bir süreç işliyor : Yabancı sermaye, Türkiye'de faaliyet gösterebilmesi için gerekli kararnamenin çıkarılması konusunda Ticaret Bakanlığına başvuruyor. Bakanlık, 6224 sayılı yasa uyarınca «Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi» ne bu isteği aktarıyor. DPT bünyesindeki bu komitede yapılan inceleme sonucunda hazırlanan rapor ve kararname taslağı Yüksek Plânlama Kuruluna iletiliyor. Yüksek Plânlama Kurulunun görüşü alındıktan sonra Bakanlar Kurulu başvuruda bulunan yabancı firmanın Türkiye'deki çalışma koşullarını düzenleyen bir kararname yayınlıyor. Yabancı firma bu kararnameyi uygun görürse Türkiye'ye geliyor, görmezse gelmiyor ve bir süre sonra süresi dolduğunda kararnamesi iptal ediliyor. Yabancı sermaye Türkiye'ye geldikten sonra, yabancı personel istihdamı, üreteceği malın bileşimi konularında yeniden başvurularda bulunarak gerekli izinleri almak zorunda. Sanırım yabancı firmaların şikayetleri özellikle bürokrasinin fazlalığı noktasında toplanıyor. Ama, bürokrasiden şikayet etmeyen yok aslın-

Son zamanlarda, Japonların, Almanların şikayetleri bu noktada ortaya çıkıyor. Yoksa, yasa onlar açısından çok iyi. Sanırım dünyada bir başka benzeri de yoktur bu yasanın.

Tevfik ÇAVDAR :

Sayın Tayanç, Türkiye'de yabancı sermayenin yeri ne olmalıdır? Türkiye'nin yabancı sermaye politikası nasıl olmalıdır?

Tunç TAYANÇ :

Türkiye'nin izleyeceği yabancı sermaye politikasının nasıl olması gerektiğini herkes merak ediyor. Biz de bunu öğrenmek istiyoruz, yabancı sermayeli firmalar da. Böyle bir politikanın belirlenmesini, herhalde Türkiye'deki egemen güçlerin isteklerinden, birtakım bekleyişlerinden soyutlamak pek mümkün değil.

Bu konuya ilişkin olarak OYAK örneği üzerinde durulmaktadır. OYAK, bugün 3. sektör denilen, hatta pek kullanmak istemediğim bir terimle «halk sektörü» denilen bir kesim içinde yer alabileceği düşünülebilecek bir kuruluş. Zorunlu tasarruf yoluyla sağladığı büyük kaynakları Renault'a yatırıyor. Burada, OYAK'ın Renault'a yatırım yapması değil de, teknoloji üretebilecek alanlara yatırım yapması önerilebilir. Bu alanlar hangi alanlar olabilir? Hangi alanlarda, yabancı dış bağlantılar olmadan teknoloji üretebiliriz? Kongre sırasında tartışılan ve Makina Mühendisleri Odası tarafından hazırlanmış olan «Teknoloji Transferi» konulu bildiride bu soruna kısaca değiniliyordu. OYAK'ın teknoloji üretmesini isterken,

Türkiye'nin bugünkü bağlantılarının, iç ve dış güçler dengesinin böyle bir girişime izin veremeyebileceğini hatırdan çıkarmamak gerekir.

Yabancı sermaye için turizm alanı belki özel bir uzmanlaşma gerektirdiği için mümkün görülebilir. Ama örneğin, demir çelik'te yabancı sermayeye gerek olmadığı söylenebilir. Ancak ben burada bu tür görüşlere farklı bir açıdan yaklaşmak istiyorum. Diyelim ki, OYAK Renault'tan vazgeçti ve Renault'u tamamen yabancı sermayeye bıraktı ya da Koç, Tofaş'tan elini çekti ve bu alanı tamamen Fiat'a bıraktı. Bu durumda, OYAK ya da Koç, otomobil üretiminden çektiği kaynakları teknoloji üreten bir alana mı yatıracak, yoksa kendisi için daha kârlı gördüğü iç pazarı daha geniş olan dayanıklı tüketim malları üretimine mi yatıracak? Bu konuda yönlendirici önlemlerin bugünkü mevcut sistem içinde alınabileceğinden kuşkuluyum.

Mehmet Arif DEMİRER :

Sayın Tunç, bildirisinde ve konuşmalarında yabancı ortaklığın bulunduğu sanayi dallarında yalnızca transfer edilen kâr, kredi ödemeleri, lisans vb. ödemeler üzerinde değil, kullanılan ithal girdileri üzerinde de durdu. Şunu sormak istiyorum; yabancı ortaklığın bulunduğu sanayi dalında kullanılan ithal girdisi ile, yabancı ortaklığının bulunmadığı sanayi dallarında kullanılan ithal girdileri arasında gerek birim fiyatı, gerekse miktar açısından bir fark var mıdır sizin kanınızca?

Tunç TAYANÇ :

Sayın Demirer'e teşekkür ederim. Konuşmamda bazı ayrıntılara özellikle girmedim, bunları tartışmalara bı-

rakmayı düşünmüştüm.. Lastik konusunda yapılmış bir çalışma var, yanlış anımsamıyorsam. Pirelli, Good Year ve Uniroyal'in kullandıkları ithal girdilerinin genellikle dünya fiyatlarının üzerinde olduğunu gösteriyor bu çalışma. Bu fiyat yüksekliği kanımca şuradan geliyor; Türkiye'deki Pirelli, kullandığı ithal girdilerini dışardaki Pirelli'den ithal ediyor. Tümünü demiyorum ama önemli bir ithal girdisini, örneğin Good Year dışardaki Good Year'den ithal ediyor. Bir başka örnek vereyim; Singer, belirli bazı parçaları Cezayir'den ithal ediyor. Bu parçayı Türkiye'de imal ettiği makinaya takıyor ve makinayı Japonya'ya ihraç ediyor. Üç ülkedeki firma da Singer. Çokuluslu şirketler, kendi içlerindeki iş bölümü sonucu, belirli ülkelerdeki «yavrularını» belirli mallar konusunda besliyorlar ve bu arada ithal girdilerinin fiyatlarını yüksek tutarak gizli bir kâr transferini gerçekleştiriyorlar.

Yerli şirketlerin kullandığı ithal girdileri ile yabancı ortaklığının bulunduğu şirketlerin kullandığı ithal girdilerinin arasında fiyat ve miktar açısından bir fark bulunup bulunmadığı sorusuna gelince; bu konuda elimdeki bilgiler fazlaca bir şey söylememe olanak vermiyor. Söyleyeceklerim eksik ya da yanıltıcı olabilir. Sanırım sayın Sevil Korum'un özellikle girdiler konusu üzerinde duran bildirisi bu açıdan daha yararlı olabilecektir.

———————;

Singer konusunda verdiğiniz örnekte sorun madem ki girdi fiyatlarının yüksekliğinden kaynaklanıyor, denetimi daha ciddi yaparak bu fiyatların gerçek fiyatlar üzerinden hesaplanmasını sağlayamaz mı Türkiye?

Tunç TAYANÇ

Bu konudaki denetim gerçekten yeterli değil. İstanbul'daki fiyat tescil dairesi çok dar bir kadro ile Türkiye'deki ithalât bileşiminin fiyatlarını denetim altında tutmağa çalışıyor. Bunun, yukarıda anlattığımız bazı ince mekanizmaları da çözerek yapılması gerekiyor üstelik. Bugünkü sistem içinde bu işin tam anlamıyla yapılması olanaksız. Dış ticaretin devletleştirilmesi gibi köklü bir çözüm önermeden, denetim kadrolarını arttırarak böylesine bir denetimi sağlayabilir miyiz? Türkiye'nin ithalât bileşimi o kadar karmaşık mallardan oluşuyor ki, ciddi bir fiyat denetiminin mevcut sistem içinde çözülebileceği kanısında değilim.

Oğuz TÜRKYILMAZ :

Makina Mühendisleri Odasının hazırladığı «Teknoloji Transferi» konulu bildiriyi sunarken üzerinde durduğum konular sayın Tayanç'ın bildirisi ile yeniden tartışma ortamına geldi. Yabancı sermaye ortaklığının bulunduğu girişimlerde şu nokta çok önemli; ithalât, yabancı firmanın kaynaklandığı ülkeden, ya da çokuluslu tekelden yapılmaktadır ve Türkiye'deki ithalât mekanizması o kadar karmaşık ki, polisiye tedbirlerle bile bu mekanizmayı çözümleyemiyorsunuz.

«Transfer fiyatları mekanizması» gerçekten çok önemli ve karmaşık bir mekanizma. Uzun yıllar maliyecilik yapmış ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevinde de bulunmuş olan Cahit Kayra bulabilmiş bazı örnekleri. Bu örnekler, transfer fiyatları mekanizması yoluyla ithal girdilerinin gerçek değerlerinin çok üstündeki fiyatlarla ithal edilmiş olduğunu ortaya koyuyor.

Yalnızca lastik sanayiinden değil başka sanayi dallarından da örnekler verilebilir. Örneğin otomotiv sanayiinde yerli imalât oranının yüzde 66 olduğu söyleniyor. Biz, Makina Mühendisleri Odası olarak araştırdık bu oranın doğruluk derecesini ve gördük ki yerli imalât oranı yüzde 66'nın da altında. Çünkü bu yüzde 66 olarak saptanmış oranın içinde bulunan çoğu «yerli» imalâtın içinde bir dizi yabancı girdi var. Örneğin lastik ve boya, tamamen yerli ürün olarak kabul edilmiş, ama bunların içinde önemli miktarda yabancı girdi var.

Bütün bu olgular gözönünde tutulduğunda yabancı sermayenin sadece yatırımları yoluyla değil transfer mekanizmasıyla da önemli kârlar elde ettiğini görüyoruz. Açık bir örnek var; Fiat 124, İtalya'da 26 bin liraya, Türkiye'de 60 bin liraya satılabilmektedir. Bütün bunlar, Türkiye'de yabancı sermayenin ne kadar «milli» bir biçimde Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak korunduğunu gösteriyor!

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ KONGRESİ 1976

Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik

Dr. Özcan ERTUNA

Türkiye'nin uzun süreli gelişmesinin daha çok sanayileşme yönünde olacağı Birinci Plan'da vurgulanmış ve ilk Plan Hedefleri ve Stratejisinde bu sanayileşme sırasında yeni yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılımında bölgelerarası dengeli bir kalkınmanın esasları göz önünde bulundurulacaktır denilmiştir. Benzer ifadelere ilk plandan bu yana her beş yıllık kalkınma planında ve her yıllık programda rastlanılmakta ancak gerçeğin böyle olmadığı tebliğde iki aşamada gösterilmektedir :

(1) İlk aşamada Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesince yapılan kalkınmada öncelikli ve diğer yöreler ayrımı karşılaştırmaların esasını oluşturmaktadır. Bu bölümün sonucuna göre, kalkınmada öncelikli yörelerin kamu yatırımlarından aldıkları payda görülen aşırı dengesizlik imalat sanayi yatırımlarının dağılımında çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Kısacası, planlı dönemde yöreler arasındaki dengesizlik sürekli bir biçimde artmaktadır.

(2) İkinci aşamada «coğrafi bölge» ayrımı karşılaştırmaların esasını oluşturmaktadır. Bu bölümün sonucuna göre planlı dönemde sanayi kesiminin GSMH içindeki payı sürekli bir artış göstermiş ancak bu gelişme büyük ölçüde Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgeyle birlikte Ege ve Akdeniz Bölgeleri diğer bölgelerin pahasına gelişmelerini sürdürmüşlerdir.

Önerilerimizi özetlersek, ulusal planlar kesim düzeyinde kaynakları yönlendiren kesimlerarası tutarlılık

planları olmanın ötesinde «yerel» boyutu da içeren planlar olma niteliğini kazanmalı ve DPT belirli bir kalkınmada öncelikli bölgede yatırımların toplanacağı bir «doğal merkez» ile o bölgeyi kapalı devre üretim sürecinden piyasa sürecine geçirecek ilk itici gücü yaratıcı «büyük» projelerin arayışı içinde olmalıdır.

I — GİRİŞ

İktisadi kalkınma, toplumun üretim yapısının değişmesi, daha verimli üretim biçimlerine geçmesi biçiminde tanımlanır. Bir çok yapısal sorunun büyük ölçüde çözümünü beraberinde getirmesi beklenen iktisadi kalkınma günümüzde sanayileşme ile eş anlamda kullanılmaktadır. Bir ülke için sanayileşmek açısından iki ana sorun vardır :

(i) İlki **sanayileşmenin yönü,** yani sanayileşmenin tüketim malları üretimine mi yoksa ara ve yatırım malları üretimine mi yöneldiği sorunudur.

(ii) İkinci sorun **sanayileşmenin yersel dağılımı,** yani sanayi kuruluşlarının yurdun çeşitli bölgelerine dengeli veya dengesiz olarak dağılımı ile ilgilidir.

Her iki sorun da Türkiye ekonomisi için maalesef olumlu yönde gelişmemiştir. Bu tebliğin konusunu sanayileşmenin ikinci sorunu olarak nitelendirdiğimiz «Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik» oluşturacaktır.

Bilindiği gibi, Türkiye'nin uzun süreli gelişmesinin daha çok sanayileşme yönünde olacağı Birinci Plan'da vurgulanmış [DPT (4) s. 39] ve ilk Plan Hedefleri ve Stratejisinde bu sanayileşme sırasında yeni yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılımında bölgelerarası dengeli bir kalkınmanın esasları gözönünde bulundurulacaktır, denilmiştir. [DPT (4), s. 527] Benzer ifadelere ilk

plandan bu yana her beş yıllık kalkınma planında [DPT (5) s. 271 ve (6) s. 948] ve her yıllık programda rastlanılmakta ancak gerçeğin böyle olmadığı uygulama sonuçlarına bakılınca açıkça gözükmektedir.

«Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik» konusunu iki aşamada inceleyeceğiz :

1) İlk aşamada Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesince yapılan kalkınmada öncelikli ve diğer yöreler ayrımı verilecek ve karşılaştırmalarımız bu ayrıma göre yapılacaktır. Bu bölümde planlı dönemde kalkınmada öncelikli yörelerin sanayileşmeden gereken payı almadığı bir takım istatistiksel veriler yardımıyla açıkça gösterilecektir.

2) İkinci aşamada «coğrafi bölge» ayrımına gidilerek, bu bölge ayrımı bu bölümdeki karşılaştırmaların esasını oluşturacaktır.

Son bölümde de vardığımız sonuçlar kısaca özetlenecek ve bazı önerilerimize yer verilecektir.

II — KALKINMADA ÖNCELİKLİ VE DİĞER YÖRELER AÇISINDAN SANAYİLEŞME VE BÖLGESEL DENGESİZLİK

Ülkemizde çeşitli yöreler arasında gerek ekonomik faaliyet hacmı ve gelir düzeyi, gerekse sosyal hizmet ve kuruluşlar bakımından büyük dengesizlikler vardır. Bu yörelerden geri kalmış olanlar sürekli bir biçimde ülke kalkınmasından göreli olarak daha küçük pay almakta, böylece ekonomik, sosyal ve kültürel yönden gelişmiş yörelerle aralarındaki fark zamanla daha da artmaktadır. [Ertuna (10)]

Yöreler arasındaki bu farklılığın azaltılması ile yörelerarası dengeli bir kalkınmanın sağlanması konusunda ilk iki plan dönemindeki uygulamaların başarılı olamaması nedeniyle 1972 yılında geri kalmış yöreleri ulusal planlama açısından ele alarak, yatırımların yersel dağılımıyla ilgili önerilerde bulunmak, gerekli araştırmaları yapmak ve plan ve yıllık programlarla ilişkisini kurmak, uygulamayı izlemek ve değerlendirmek üzere Devlet Planlama Teşkilatı içinde zorunlu bir örgütlenmeye gidilerek Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi (KÖYD) kuruldu. Bu dairenin bir kararnameyle kurulmuş olması, DPT'nin diğer dairelerinin aksine Yüksek Planlama Kurulunda temsil edilememesi, diğer DPT dairelerince ve en önemlisi gelip geçen hükümetlerce benimsenmemesi nedenleriyle KÖYD sadece üzerine düşen gerekli araştırmaları yapan, ancak bunları bir takım DPT içi ve dışı engellemelerle uygulama aşamasına getiremiyen bir Daire durumunda kaldı.

KÖYD'ün ilk araştırmalarından biri illerin gelişmişlik düzeylerini saptayan bir sosyo - ekonomik sıralama çalışmasıdır. 1973 yılında yapılan bu araştırmaya göre kalkınmada öncelikli yöreler, niceliksel bir yöntem sonucu, 36 il olarak saptanmıştır : Adıyaman, Afyon, Ağrı, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kastamonu, Kırşehir, K. Maras, Mardin, Muş, Niğde, Ordu, Siirt, Sinop, Sivas, Tunceli, Tokat, Uşak, Urfa, Van ve Yozgat [Sanalan ve diğ: (16), s. 113]. Bu iller Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da coğrafi bir bütünlük göstermekte, batıda ise gelişmiş iller arasında benekler oluşturmaktadır. Bu arada 1972 yılı program kararnamesinde gerice yöreler arasında yer aldığı halde sözü edilen araştırmada kalkınma-

da öncelikli yöreler kapsamı dışında kalan Edirne, Elazığ, Gaziantep ve Malatya illerinin de 1976 yılı sonuna kadar yapılacak uygulamalarda kalkınmada öncelikli yörelere tanınan haklardan yararlanması 1973 yılı program kararnamesiyle sağlanmıştır. Ayrıca bu, toplam, 40 ilin dışında kalan 27 ildeki 50 ilçe de nesnel olmayan bir yolla, Bakanlar Kurulunca, kalkınmada öncelikli yöre olarak saptanmıştır.

Planlı döneme geçiş yılı olarak nitelendirilen 1962'den bu yana her üç planda ve her yıllık programda, planlı kalkınmamızın toplumsal amaçlarından biri de yöreler arasındaki dengesizliğin azaltılması ve yöreler arasında dengeli bir kalkınmanın sağlanması biçiminde tanımlanmıştır.

Ancak uygulamanın böyle olmadığını önce **toplam** kamu yatırımlarının, sonra da **imalat sanayi** kamu yatırımlarının her üç plan döneminde kalkınmada öncelikli ve diğer yöreler arasındaki dağılımına bakarak görelim :

TABLO (1)

PLANLI DÖNEMDE KAMU YATIRIMLARININ KALKINMADA ÖNCELİKLİ VE DİĞER YÖRELER ARASINDA DAĞILIMI (1963 - 1975)

	Kalkınmada Öncelikli Yöreler (40 il)	%	Diğer Yöreler (27 il)	%	Toplam Kamu Yatırımları (*)	%
Birinci Plan Dönemi	7.895.554	34.7	14.878.648	65.3	22.774.202	100.00
İkinci Plan Dönemi	14.902.779	28.8	37.130.493	71.2	52.033.272	100.00
Üçüncü Plan Dönemi (İlk 3 yıl)	20.357.917	28.4	51.452.836	71.6	71.810.753	100.00

(*) Birden fazla ile yayılan ve «muhtelif» diye nitelendirilen yatırımlar hariç.

Kaynak : Ertuna (10)

Tablo (1) in açıkamasına geçmeden önce bir noktayı belirtmek gerekir : Kalkınmada Öncelikli Yöreleri oluşturan 40 ile ait nüfusun toplam Türkiye nüfusu içindeki payı 1970 sayımına göre % 43.39, 1975 sayımı geçici sonuçlarına göre % 41.81 dir.

Yatırımların yöresel dağılımının ortaya koyduğu sonuçlar o kadar açıktır ki, bunu belirtmek için herhangi bir yoruma gitmekten, bir çözümleme yapmaktan kaçınılmıştır. Buna karşın, kısaca şu noktalar ileri sürülebilir :

(i) Kalkınmada öncelikli yörelerin toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar her plan döneminde düşüş göstermektedir.

(ii) Kalkınmada öncelikli yöreler kamu yatırımlarından sürekli olarak Türkiye ortalamasının altında pay almakta, böylece ekonomik ve sosyal yönden gelişmiş yörelerle aralarındaki fark sürekli olarak artmaktadır.

(iii) Aslında durum tablonun belirttiğinden daha da kötüdür. Zira bu tablonun hazırlanışında yatırım yeri «muhtelif» diye belirlenen projeler dikkate alınmamıştır. Bu yatırımlar genellikle gelişmiş yörelere dönüktür. Ayrıca, tablodaki miktarlar «program» yatırımları olup, bu yatırımların gerçekleşme oranları, çeşitli nedenlerle, kalkınmada öncelikli yörelerde çok daha düşüktür. Örneğin, Yüksekova (Hakkari) Et Kombinası üç yıldır yatırım programlarında yer almakta, ancak inşaatı üstlenecek bir firmanın bulunmaması nedeniyle gerçekleşme yolunda ilk adım bile atılamamaktadır. Bu kombinanın 1973 yılında inşaatına başlanması, 1975 yılında da işletmeye açılması gerekiyordu.

Burada sıralanan iki olgu da yöreler arasındaki dengesizliği artırmaktadır.

TABLO (2)

PLANLI DÖNEMDE İMALAT SANAYİİNDE KAMU YATIRIMLARI

Yıllar	Kalkınmada Öncelikli Yöreler Miktar (Bin T.L.)	%	Gelişmiş Yöreler Miktar (Bin T.L.)	%	Toplam (Bin T.L.)	%
1963	134.374	25.00	402.943	75.00	537.317	100.00
1964	166.282	19.89	669.700	80.11	835.982	100.00
1965	170.528	16.43	867.225	83.57	1.037.753	100.00
1966	167.833	16.71	836.477	83.29	1.004.310	100.00
1967	213.654	16.15	1.109.124	83.85	1.322.778	100.00
Birinci Plan Dönemi Top.	852.671	17.99	3.885.469	82.01	4.738.140	100.00
1968	238.677	15.56	1.295.225	84.44	1.533.901	100.00
1969	482.143	26.28	1.352.148	73.72	1.834.291	100.00
1970	431.932	17.89	1.982.122	82.11	2.114.054	100.00
1971	269.974	6.89	3.647.035	93.11	3.917.009	100.00
1972	542.186	8.29	5.997.203	91.71	6.539.389	100.00

İkinci Plan Dönemi Top.	1.964.912	12.10	14.273.732	87.90	16.238.644	100.00
1973	800.535	12.43	5.635.071	87.57	6.435.606	100.00
1974	1.223.664	15.58	6.624.175	84.42	7.847.839	100.00
1975	2.198.031	22.74	7.467.311	77.26	9.665.342	100.00
Üçüncü Plan Dönemi (ilk 3 yıl) toplamı	4.222.230	17.63	19.726.557	82.37	23.948.787	100.00
Genel Toplam	7.039.813	15.67	37.885.758	84.33	44.925.571	100.00

Kaynak : Kutbay - Sürmeli (15) ten yararlanılarak hesaplanmıştır.

(iv) Kamu yatırımlarının yöreler arasındaki dağılımında görülen dengesizlik özel kesim yatırımlarının dağılımında, doğal olarak, çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Kalkınmada öncelikli yöreler için uygulanan ayrıcalıklı özendirme önlemlerine karşın alınan teşvik belgelerinin yöresel dağılımına bakmak böyle bir yargıya kolayca varmamıza neden olabilir.

Tablo (2) de de planlı dönemde imalat sanayiinde kamu yatırımlarının yöreler itibariyle dağılımı verilmiştir. Bu tablodan açıkça görülmektedir ki;

(i) Toplam kamu yatırımlarının yöreler arasındaki dağılımında görülen dengesizlik imalat sanayi yatırımlarının dağılımında çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Birinci plan döneminde kamu eliyle sanayileşmeden kalkınmada öncelikli yörelerin aldığı pay % 17.90 iken bu oran ikinci plan döneminde % 12.10'a düşmüş, üçüncü plan döneminin ilk üç yılında ise birinci plan düzeyine yaklaşarak % 17.63'ü bulmuştur.

(ii) İlginç bir nokta da kalkınmada öncelikli yörelerin kamu eliyle sanayileşmeden aldığı payın en düşük olduğu iki yılın sözde toplumsal ve ekonomik dengesizlikleri gidermek amacıyla başlatılan «olağanüstü dönem» yılları olmasıdır. 1971 yılında bu pay inanılmayacak bir düzeye % 6.89'a düşmüş, 1972 de de sadece % 8.29 olarak kalmıştır.

(iii) İmalat sanayi yatırımlarının dağılımı, açıkça göstermektedir ki, kalkınmada öncelikli yörelerle diğer yöreler arasında sanayileşmede görülen fark planlı dönemde sürekli bir biçimde artmaktadır.

Üstünde durmak istediğimiz bir nokta da 1974 yılı imalat sanayi anketi. Bu anket sonuçlarına göre imalat

sanayiindeki iş yerlerinin % 11.60'i çalışanların % 8.23'ü kalkınmada öncelikli yörelerde. Ayrıca ödenen ücretlerin % 8.66'sı, yaratılan katma değerin % 7.36'sı bu yörelerde oluşmakta. Daha açık bir karşılaştırmayla, tüm kalkınmada öncelikli yörelerde, yani 40 ilde, sanayide yaratılan katma değer İstanbul'da yaratılan katma değerin % 22.93'üne, Kocaeli'nde yaratılan katma değerin % 47.87'sine ve İzmir'de yaratılan katma değerin % 67.85'ine eşit. Bu kadar açık bir dengesizlik için hiç bir yoruma gerek yok sanırım.

Sanayide çalışanların toplam nüfus içindeki payı Türkiye ortalaması olarak % 1.64. Bu oran gelişmiş yörelerde % 2.58'e çıkmakta, kalkınmada öncelikli yörelerde ise % 0.32'ye düşmekte. Gelişmiş yörelerdeki sanayide çalışanların toplam nüfusa oranına 100 dersek bu indeks değeri kalkınmada öncelikli yöreler için sadece 12.40 olmakta.

Kalkınmada öncelikli ve diğer yöreler arasındaki ekonomik faaliyet hacmi bakımından görülen dengesizliğin diğer bir göstergesinde bu yörelerde tahakkuk eden (i) istihsal (ii) kurumlar ve (iii) banka ve sigorta muamele vergileri toplamının dağılımıdır. Tablo (4) de gösterildiği gibi kalkınmada öncelikli yöreleri oluşturan 36 il, 1972 yılında, toplam istihsal vergisinin % 6.8 ini, toplam kurumlar vergisinin % 2.2 sini ve toplam banka-sigorta muamele vergisinin % 4.3 ünü ödemiştir. 36 kalkınmada öncelikli il için tahakkuk eden toplam istihsal vergisi miktarı (366.280.900 T.L.), İstanbul için tahakkuk eden istihsal vergisinin (1.698.324.400 T.L.) % 21.57'sini, Kocaeli için tahakkuk eden miktarın da (776.023.700 T.L.) % 47.16'sını oluşturmaktadır.

TABLO (3)

YÖRELERİN GELİŞME DURUMLARINA GÖRE İMALAT SANAYİ İLE İLGİLİ GÖSTERGELER (1974)

Yöreler	İşyeri Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Ücretler	Katma Değer	Nüfus (75)
Gelişmiş Yöreler (27 il)	88.40	91.77	91.34	92.64	58.19
Kalkınmada Öncelikli	11.60	8.23	8.66	7.36	41.81
Yöreler (40 il)	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Yörelerin Gelişme Durumlarına Göre
Sanayide Çalışanlar Toplam Nüfus İlişkisi

	$\frac{\text{Sanayide Çalışanlar}}{\text{Yöreler Nüfusu}} \times 100$	Fark (Gelişmiş Yöreler = 100)
Gelişmiş Yöreler	2,58	100.00
Kalkınmada Öncelikli Yöreler	0.32	12.40
Türkiye Ortalaması	1.64	63.56

Kaynak : DİE (3) ten yararlanılarak hesaplanmıştır.

TABLO (4)

Vergi Türleri	Kalkınmada Öncelikli Yöreler (36 il)	%	Gelişmiş Yöreler (31 il)	%	Toplam	%
İstihsal Vergisi	366.280.900	6.8	5.016.417.600	93.2	5.382.698.500	100.00
Kurumlar Vergisi	54.578.500	2.2	2.387.879.800	97.8	2.442.458.300	100.00
Banka - Sigorta Muamele Vergisi	86.606.800	4.3	1.914.410.000	95.7	2.001.016.800	100.00

Kaynak : T. C. Maliye Bakanlığı

Not : Bu tabloda Bakanlar Kurulunca Kalkınmada Öncelikli Yörelere dahil edilen Edirne, Elazığ, Gaziantep ve Malatya illeri gelişmiş yöreler arasında sayılmıştır.

III — COĞRAFİ BÖLGELER AÇISINDAN SANAYİLEŞME VE BÖLGESEL DENGESİZLİK

Tebliğin bu bölümünde de coğrafi bölgeler açısından sanayileşme ve bölgesel dengesizlik sorununa değinilecektir.

Önce bu bölümde kullandığımız bölge ayrımını verelim

1) Marmara Bölgesi (Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ)

2) Ege Bölgesi (Afyon, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak)

3) Akdeniz Bölgesi (Adana, Antalya, Burdur, Hatay, Isparta, İçel ve Kahraman Maraş)

4) Karadeniz Bölgesi (Amasya, Artvin, Bolu, Çorum, Giresun, Gümüşhane, Kastamonu, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Tokat, Trabzon ve Zonguldak)

5) İç Anadolu Bölgesi (Ankara, Çankırı, Eskişehir, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas ve Yozgat)

6) Doğu Anadolu Bölgesi (Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van)

7) Güney Doğu Anadolu Bölgesi (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Urfa)

Bu bölümde bir takım zorunluluklar nedeniyle bazı basitleştirmelere gidilmiştir. İlk olarak bölge plancılarının önem verdikleri «işlevsel bölge» kavramı üzerinde durulmamış, sadece «coğrafi bölgeler» incelemeye esas

alınmıştır. Sanayileşmede bölgesel dengesizliğin çok büyük boyutlara ulaştığı bir ülkede bölgelerin tanımı veya değişik bir biçimde ayrımı kanımca çok önemli bir nokta değildir.

İkinci konu, karşılaştırmalar belirli bir zaman serisine (örneğin ikinci bölümdeki gibi planlı döneme) dayandırılmıştır. Bunun nedenleri de DİE nün sanayi anket sonuçlarını sadece iki kez, 1963 ve 1974 yılları için, il bazında yayınlaması ve artarak süregelen dengesizliği gösterebilmek için herhangi bir zaman kesitinin yeterli olabilmesidir.

Tablo (5)te coğrafi bölgeler itibariyle imalat sanayi ile ilgili göstergeler (1974) ve nüfus göstergesi (1975) verilmiştir. Marmara Bölgesi tüm göstergelerde ilk sırayı almakta, bu arada ülke nüfusu içindeki payı % 19.94 olmasına karşın sanayide yaratılan toplam katma değer içindeki payı % 54.79'u bulmaktadır. Her bölge için nüfus miktarı ile sanayide yaratılan katma değer oranlarının eşit olduğu durumu «dengeli sanayileşme» diye tanımlarsak, ülkemizde bu dengeyi çok büyük ölçüde (% 97.78) bozan bölge olarak Marmara Bölgesi görülmektedir. Bu bölgenin sanayileşmeden aldığı pay (yaratılan katma değer) toplam nüfus içindeki payını % 34.85 aşmaktadır. Aynı oran Ege Bölgesinde % 0.53 ve Akdeniz Bölgesinde % 0.26 ile (+) değerlidir. Bu oranın (—) değerli olduğu, diğer bir deyişle sanayileşmeden gereken payı alamıyan bölgeler arasında sırasıyla İç Anadolu B. (% — 12.46), Doğu Anadolu B. (% — 9.35), Karadeniz B. (% — 8.16) ve Güneydoğu Anadolu B. (% — 5.67) bulunmaktadır.

Sanayide çalışanların bölge nüfusu içindeki payına gelince Türkiye ortalamasında (% 1.64) yüksek iki böl-

ge var : Marmara (% 4.08) ve Ege (% 1.72). Marmara Bölgesinin çalışanlar/nüfus oranına 100 dersek elde edeceğimiz sıralamada bu bölgeyi Ege B. 42.22, Akdeniz 29.55, Karadeniz 28.44, İç Anadolu 28.03, Doğu Anadolu 8.91 ve Güneydoğu Anadolu 5.61 ile izlemekte.

IV — SONUÇ VE ÖNERİLER

Planlı dönemde sanayi kesiminin G.S.M.H. içindeki payı sürekli bir artış göstermiş, ancak bu gelişme çok büyük ölçüde Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgeyle birlikte Ege ve Akdeniz Bölgeleri diğer bölgelerin pahasına gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Soruna kalkınmada öncelikli ve diğer yöreler ayrımından bakıldığında kalkınmada öncelikli yörelerin kamu yatırımlarından aldıkları payda görülen aşırı dengesizlik imalat sanayi yatırımlarının dağılımında çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Kısacası, planlı dönemde yöreler arasındaki dengesizlik açıkça artmıştır. Bu dengesiz gelişme ve aşırı farklılaşma çok kez bu yörelerin gelişme olanaklarından yoksun olmalarından değil, piyasa mekanizmasının doğal işleyişinden, sadece özel değil kamu yatırımlarının yersel dağılımının da bu mekanizmadan etkilenmesinden doğmuştur. Yılların birikimini taşıyan soruna çözüm bulmak kolay değildir. Herşeye karşın önerilerimiz üç noktada toplanabilir :

(i) Plana yerel (mekânsal) boyut getirilmelidir. Bilindiği gibi kalkınma planlarımız kesim düzeyinde kaynak dağıtımını öngörmektedir. Daha açık bir deyişle, beş yıl içinde tarım kesimine ne kadar, sanayi kesimine ne miktar yatırımın yatırımcı kamu kuruluşları eliyle gerçekleşmesi gerektiği plan modelinin çözümü olarak orta-

TABLO (5)

BÖLGE BAZINDA İMALAT SANAYİ İLE İLGİLİ GÖSTERGELER (1974) (% OLARAK)

Bölgeler	İşyeri Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Ödenen Ücretler	Katma Değer	Nüfus (1975)
Marmara	54.75	49.08	52.18	54.79	19.94
Ege	15.19	13.92	11.75	13.92	13.39
Akdeniz	6.23	8.19	7.64	11.51	11.25
Karadeniz	7.63	12.22	12.31	9.31	17.47
İç Anadolu	12.76	13.06	11.94	6.46	18.92
Doğu Anadolu	1.27	2.46	2.67	1.65	11.00
Güneydoğu Anadolu	2.17	1.11	0.91	2.36	8.03
TÜRKİYE	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak : DİE (3) ten yararlanılarak hesaplanmıştır.

TABLO (6)

SANAYİDE ÇALIŞAN NÜFUS TOPLAM NÜFUS İLİŞKİSİ

Bölgeler	$\frac{\text{Sanayide Çalışanlar}}{\text{Bölge Nüfusu}} \times 100$	Marmara Bölgesinden Uzaklık (Marmara = 100)
Marmara	4.081	100.00
Ege	1.723	42.22
Türkiye Ortalaması	1.636	40.08
Akdeniz	1.206	29.55
Karadeniz	1.161	28.44
İç Anadolu	1.144	28.03
Doğu Anadolu	0.364	8.91
Güneydoğu Anadolu	0.229	5.61

Kaynak : DİE (3) ten yararlanarak hesaplanmıştır.

ya çıkar. Kalkınma planlarının yatırımların makro düzeyde kesimlerarası dağılımını sağlayan bu özelliği nedeniyle şimdiye kadarki uygulamada DPT yer seçimi kararlarında, bazı istisnalar dışında, etkili olamamıştır. [Ertuna ve diğ. (12) s. 1] Bu da yatırımcı kamu kuruluşlarının, özel kesim gibi, piyasa mekanizmasından etkilenmeleriyle sonuçlanmıştır. Kesim düzeyinde kaynak kullanımını esas alan planlarımızda eksikliği görülen bu yerel boyutun boşluğunu doldurmada kesim fiziksel planlama çalışmaları yapılmalı, böylece ulusal planda saptanan kesimsel dengeler veri kabul edilerek bu yatırımlara yersel boyut eklenmelidir. Kısacası, ekonomik bütünleşmeye dönük yöresel kalkınmayı gerçekleştirebilmek için, bugüne dek, makro dengeleri sağlaması ve belli kriterlere uygunluğu gözetilmekle yetinilen yatırımların yerini de bir takım niceliksel yöntemlerle saptamak gerekmektedir. Özellikle, taşıma maliyetine duyarlı kesimler (çimento, orman ürünleri v.s.) üzerine KÖYD'çe yapılan çalışmalar kalkınmada öncelikli yörelerin bu tip yatırımlardan oldukça önemli bir pay alması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. [Beken (1), Ertuna ve diğ. (12), Karakuşçu ve diğ. (13)] Ayrıca bu çalışmaların sonuçlarında, kalkınmada öncelikli yörelerin çıkarına, bir takım yumuşatmalara gidilerek ulusal planla saptanan makro dengeleri saptırmadan yatay (yöreler arasındaki) dengeleri bir ölçüde, sağlamak olanaklıdır.

Yöresel gelişmişlik farklarını gidermenin zorunlu kıldığı ve ulusal plan tercihlerine göre ortaya çıkan yatırım kararlarının uygulanmasında kullanılmak üzere, bölgesel planlama teorisinde ulaşım maliyetine duyarlı kesimler diye anılan kesimlerde, yurt ölçeğinde optimal kaynak dağılımını gerçekleştirmek için planlama kararları almakta yardımcı olacak araştırmaların bir bölümü

KÖYD'de yapılmıştır. Bu araştırmalarda kalkınmada öncelikli yörelerde ekonomik büyüme sürecini harekete geçirmede ilk itici gücü devreye sokacak temel malları üreten kesimler incelenmiştir. Bu araştırmaların ikinci ve üçüncü aşamaları sırasiyle

— Bölge ölçeğinde fizibilite etütlerini

— Endüstri komplekslerinin belirlenmesi

çalışmalarını içermelidir. [DPT (7) s. 16] Söz konusu çalışmalar ilgili kamu yatırımcı kuruluşlarının desteğiyle gerçekleştirilebilir. Kaynak kullanımında tek elden alınacak planlama kararlarının yerini bu kez bölge ölçeğinde birlikte sürdürülen yoğun çalışmalar sonucunda ortaya çıkan bulgulara dayalı planlama kararları almış olacaktır.

Piyasa mekanizmasının mantığı içinde çalışmak zorunda bulunan ve bunun doğal sonucu olarak yatırımların kuruluş yerini seçmede belli merkezlere bağlı kalmayı yeğleyen kamu yatırımcı kuruluşları, yatırımlarının kuruluş yerini, yatırımların yersel dağılımı araştırmalarının bulgularına dayalı olarak DPT'nca saptanacak genel çerçeve önerileriyle uyumlu bir şekilde saptayarak, yöresel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynıyabilirler.

Ancak sistemin kesintisiz işleyebilmesi başka bir deyişle yöresel gelişmişlik farklarını giderecek sonuçlara ulaşılabilmesi için, yatırımların yersel dağılımının saptanmasında, sonuçlarının uygulamaya konulması ve izlenilmesinde DPT'nın etkin bir rol oynaması gerekmektedir.

(ii) İkinci önemli nokta kalkınma merkezlerinin dikkatle seçilmesi gereğidir. Yatırımların bölgesel dağı-

lımı sorunu bir takım soyut genellemelerden, örneğin «her ile bir fabrika» diye özetlenen F. Melen veya «her boş arsaya bir fabrika temeli» diye belirlenen N. Erbakan stratejisinden uzak yeni bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Sanayi, kuruluş yeri olarak, genellikle tüketime veya hammaddeye dönük olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrıma göre tüketim merkezlerine uzak tüketime dönük bir sanayi kuruluşu veya hammadde olanaklarına uzak hammaddeye dönük bir sanayi kuruluşu uzun dönemde ekonomik olmayan yatırımlar biçimine dönüşür. Ayrıca yatırımları her ile dağıtmak yerine, gelişmesi olanaklı, bölgenin kendi kaynaklarını seferber edebileceği bazı «doğal» merkezlerde toplamaya çalışmak çok daha etkin bir yaklaşım olacaktır. «Bölgelerarası denge bölge içi dengesizlik» diye nitelendirebileceğimiz bu yaklaşımda her ile birer - ikişer küçük sanayi kuruluşları kurmak yerine bu illerdeki halkın bölgenin doğal gelişme merkezi ile organik bağlarının sıklaştırılması, sosyal hareketliliğin sağlanması yeğlenmektedir. Bu yaklaşım geri kalmış bölgelerde büyük kentler, daha teknik bir deyimle, metropoller yaratma zorunluluğuna götürmektedir.

(iii) Diğer önemli bir nokta da, kalkınmada öncelikli yörelerden oluşan geniş bir alan içinde ekonomik kalkınmayı başlatacak «büyük projelere öncelikle yüklenilmesi gereğidir. Böylece kapalı üretim sürecinden piyasa üretim biçimine geçmek için ilk «itici güç» yaratılacaktır. Bu konuda Türkiye'nin elindeki en önemli fırsat «Aşağı Fırat Projesi» dir. Bu projeye, Güneydoğu Anadolu'da bugün 500.000 kişinin yaşadığı ve 17.200 km^2 alanı kapsayan bu bölgede sulamayı sağlayacak, böylece geleneksel bitki örtüsünü sınai nebatlar lehine değiştirecek Karababa Barajının inşaatı ve Urfa Tünelinin açılması sorununa, şimdiki uygulamanın tersine, öncelik ve

ağırlık verilmelidir. Ayrıca bu potansiyel büyüme alanını üretim sürecine almak, birbirini tamamlayan bir dizi projenin, dengeli bir alt ve üst yapı yatırımları çerçevesinde hızlandırılması bu «büyük» proje ile ilgili kurulacak yeni bir örgütle olanaklıdır.

Bu bölgede, sınai nebatların üretimine geçilmesiyle Çukurova'dakine benzer, ancak daha büyük boyutlarda, gelişmenin nimetlerinin daha adil bir biçimde dağıldığı bir gelişme sağlanabilir. Kısacası sorun her potansiyel gelişme bölgesi için bir takım sürükleyici «büyük» projelere önem verilmesidir.

Özetlersek, ulusal planlar kesim düzeyinde kaynakları yönlendiren kesimlerarası tutarlılık planları olmanın ötesinde «yerel» boyutu da içeren planlar olmak niteliğini kazanmalı ve DPT belirli bir kalkınmada öncelikli bölgede yatırımların toplanacağı bir doğal merkez ile o bölgeyi kapalı devre üretim sürecinden piyasa sürecine geçirecek ilk itici gücü yaratıcı «büyük» projelern arayışı içinde olmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Oktay BEKEN, **Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Kimyasal Gübre Üretim Olanakları.** Ankara : DPT 1386 - KÖYD 11, 1974.
2. Füsun ÇOLAK ve Nilüfer YALÇIN, **Kesimlerarası Yer Değiştirme Analizi : İlk Bulgular.** Ankara : DPT - KÖYD, 1976.
3. D.İ.E., **1974 Yılı İmalât Sanayi Anket Sonuçları.** Ankara : DİE Yayınları 724, 1976.
4. D.P.T., **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963 - 1967.** Ankara : DPT, 1963.

5. D.P.T., **Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968 - 1972.** Ankara : DPT, 1968.

6. D.P.T., **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973 - 1977.** Ankara : DPT yayın no. 1272, 1972.

7. D.P.T., **Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Çalışmalar (Öneriler ve Tedbirler).** Ankara : DPT - KÖYD, 1974.

8. D.P.T., **Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Çalışmalar - 1975.** Ankara : DPT - KÖYD, 1974.

9. Özcan ERTUNA, **Planlı Dönemde Toplam Mevduat ve Toplam Kredilerin Bölgesel Dağılımı.** Ankara : DPT 1477 - KÖYD 17. 1976.

10. Özcan ERTUNA, «Plan ve Kalkınmada Öncelikli Bölgeler», **Cumhuriyet.** 26 Ağustos 1976.

11. Özcan ERTUNA, Bilge HACIHASANOĞLU ve Turgut ERDEMLİ, **Çok Ortaklı Şirketler.** Ankara : DPT 1463 - KÖYD 15, 1975.

12. Özcan ERTUNA, Turgut ERDEMLİ, Oktay BEKEN ve Orhan ÇAKIROĞLU, **Çimento Sanayiinde Yatırımların Yersel Dağılımı,** Ankara : DPT 1336 - KÖYD 5, 1973.

13. Murat KARAKUŞÇU, Orhan ÇAKIROĞLU ve Özcan ERTUNA. **Orman Ürünleri İşleme Sanayiinde Yatırımların Yersel Dağılımı.** Ankara : DPT 1451 KÖYD 14, 1975.

14. Nejat Ölçen, «The Geographical Distribution of Public Investments» in **Planning In Turkey** (ed-by S. İlkin and E. İnanç) Ankara : ODTÜ İdari İlimler Fak. Yayınları No. 9, 1967. pp. 274 - 278.

15. Cemil KUTBAY ve Cengiz SÜRMELİ, **Planlı Dönemde Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı.** Ankara DPT 1488 - KÖYD 18, 1976.

16. Timuçin SANALAN, Orhan ÇAKIROĞLU, Murat KARAKUŞÇU ve dig., **Kalkınmada Öncelikli Yörelerin Tesbiti ve Bu Yörelerdeki Teşvik Tedbirleri.** Ankara : DPT 1304 - KÖYD 4, 1973.

17. İsmail SARICA. **Planlı Dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri.** Ankara : DPT 1387 - KÖYD 12, 1974.

18. Erdoğan SORAL, «Az Gelişmiş Bölgeler Sorunu» **Cumhuriyet,** 5 Nisan 1974.

19. Cengiz SÜRMELİ, Cemil KUTBAY ve Nihal ÇINAR, **Kalkınmada Öncelikli Yörelerde Kamu Yatırımları.** Ankara : DPT 1471 - KYÖD 16, 1976.

20. İlhan TEKELİ, «Regional Planning in Turkey and Regional Policy in The First Five - Year Development Plan», in**Planning in Turkey,** ed, by S. İlkin and E. İnanç) Ankara : ODTÜ İdari İlimler Fak. Yayınları No. 9, 1967, s. 254 - 273.

21. Erdinç TOKGÖZ, «Geri Kalmış Bölgelerin Sanayileşmesi», **Özgür İnsan.** Yıl 2. Sayı 16 (Nisan 1974), s. 40 - 43.

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ KONGRESİ 1976

Türk Kara Ekonomisinde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Değişen İşlevleri ve Payları

Y. Prof. Dr. Korel GÖYMEN

Çalışmanın Amacı ve Tanım : Bu çalışmanın ikili bir amacı vardır. İlki, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) kuruldukları ilk dönemdeki işlevlerini kısaca hatırlattıktan sonra ülkemizdeki yeni kamu girişimciliği anlayışına değinmek ve bu kuruluşlardan beklenen görevleri gerekçeleriyle sunup faaliyet alanlarını belirlemektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, KİT'lerin Türk karma ekonomisindeki rollerini ve paylarını seçilmiş bazı sayısal göstergelerin yardımıyla ortaya çıkarıp bu konudaki eğilimler belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın tümünde esas olgu olarak incelenecek KİT'ler için kabul edilen tanım 468 sayılı yasanın 4. maddesinde verilmiştir. Buna göre ödenmiş sermayelerinin yarısından fazlası kamu tüzel kişilerince sağlanmış olan kurumlarla, bu kurumların ödenmiş sermayesinin yarısından fazlasını sağlamış oldukları diğer kurumlar, ve sayılanlardan olmamakla birlikte kendilerine bazı kamu yetki ve görevleri verilmiş olup bu hizmetleri yürütmekte olan özel yasalara tabi kurumlar ve İller Bankası, Kamu İktisadi Teşebbüsü tanımına girmektedir.

I — GİRİŞ

Çağdaş devlet, toplumun yaşam düzeyini yükseltme, ekonomik kalkınmayı düzenli ve toplumu büyük sarsıntılara uğratmadan sağlama çabasındadır. Devlet, kalkınma süreci içinde en az ticari kâr kadar sosyal yararlılığı gözetme, ülke savunmasına ve sosyal refahın yükselmesini ve bölgeler arasında dengenin kurulmasını düşünmek durumundadır. Bu çabaların gösterileceği ortam, Türkiye'de, kamu ve özel girişimciliğin birlikte olacakları **«karma ekonomi düzeni»** olarak belirlenmiştir.

Bu düzen içinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), sosyal ve ticari kârı bir arada gözeterek kalkınmanın hızla gerçekleştirilmesinde önemli bir güç ve araç niteliği taşımaktadırlar. Bu örgütler ülkemizde geçmiş dönemlerde azımsanamayacak hizmetler görmüşler, yararlar sağlamışlardır. Değişik dönemlerde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik ortama duyarlılıklarıyla orantılı olarak şekil ve amaç değiştirmiş, darboğazlardan geçmiş, **mikro** ve **makro** ölçekte sorun üretmişlerdir. 1970 lerde, yeni bir evrensel sanayi sistemi tartışması yoğunlaşırken ve ülkelerin ekonomik sistemleriyle bunları oluşturan **mikrokosmik** (işletme düzeyinde) örgütlerin yerleri ve biçimleri saptanırken KİT'lerin bu sürecin dışında kalmaları veya bırakılmaları beklenemezdi. Nitekim, üyesi olmak üzere başvurmuş bulunduğumuz ve geçiş dönemini sürdürdüğümüz Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET),

değişik alanlardaki ortak politika saptama çabaları sırasında Topluluktaki KİT'lerle yakından ilgilenmiş ve «**yaşayabilirlik**» (viability) (*) özelliklerine sahip yeni örgütler kurmak ve elde bulunanları da bu doğrultuda geliştirmek çabasına girişmişlerdir (Korel Göymen, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinde Gelişmeler, 1974). Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde bulunan Türkiye'de de uzun bir süre devam etmiş olan kısır kamu — özel girişimciliği tartışması içerik değiştirerek uzun — dönem toplumsal amaçlar doğrultusunda her iki tür girişimciliğin de koşullarını saptamak ve amaç-araç etkileyişimini toplumsal hedefler açısından değerlendirmek şekline dönüşmüştür. Amaçtan ziyade araç niteliğinde olan kamu ve özel girişimciliğinin hangi koşullar ve kontrol sistemleri içinde, artık tartışma göstermemesi gereken «**ekonomik büyüme**» yerine dağıtımı ve bölüşümü gözeten «**ekonomik kalkınma**»; «**dengesiz gelişme**» yerine «**dengeli gelişme**»; tarım - sanayi ayırımına dayalı bir «**evrensel ekonomik işbölümü**» yerine «**bağımsız ulusal ekonomi**» ve «**teknolojik bağımlılık**» yerine ulusal teknoloji üretimini hedefleyen çalışmalara girişeceğini saptamak zamanı gelmiştir. Türkiye'de günümüz kamu girişimciliğinin temel ilkeleri saptanırken yeni evrensel üretim sisteminin önemli bir gereği olan «**yaşayabilirlik**» özelliğine belirli bir ağırlık verileceği artık kesinleşmiştir. Öte yandan, 1930'lardaki Devletçilik uygulamasının «**sosyal yarar**», «**bölgesel eşitlik**» ve «**sanayiin yurda dağıtılması**»

(*) «**Yaşayabilirlik**» kavramı, örgütlerin amaçlarının açık seçik olması; sağlam bir parasal yapıya sahip olmaları; değişen koşullara uyma esnekliğini gösterebilmeleri; çok - yönlü ve etkin bir haberleşme sisteminin varolması; ve türlü üretim faktörlerinin ekonomik ve sosyal yarar sağlayacak şekilde örgütlenmesi gibi ilkeleri içermektedir.

gibi ilkeleri geçmişte katı bir ekonomik liberalizm anlayışı içinde kınanırken, bugünün liberal - kapitalist AET' sinde bile aynı ilkelere artan önem verilmekte, ülkemizde ise bu ilkeler planlı dönemde yeniden gündeme sokulmuş bulunmaktadır (Devlet Planlama Teşkilâtı, 22 Yıllık Yeni Plan Perspektifi, s. 11 - 15, 1973).

Yukarıda belirlenen gelişmelerin ve ögelerin ışığı altında, şimdi, Türkiye'deki yeni kamu girişimciliği anlayışı konusuna yönelebiliriz.

II — TÜRKİYE'DE YENİ KAMU GİRİŞİMCİLİĞİ ANLAYIŞI

Türkiye'deki kamu girişimciliği anlayışının, giderek gücü ve yoğunluğu artan iç ve dış dinamiklerin etki alanı dışında kalması beklenemezdi. Nitekim, bugün, KİT'ler kuruluş dönemleri olan 1930'lardaki ortamdan çok farklı koşullar içinde değişik görevler yüklenmişlerdir. Politik açıdan, dış yardıma ve sermayeye dayalı olmayan bir bağımsızlık; ekonomik açıdan, zaman zaman otarşi sınırlarına yaklaşan bir kendi kendine yeterlik; sosyal açıdan «**halkçılık**» kavramıyla süslenmiş bir «**koruyuculuk**» (paternalism) ve parasal açıdan, sanayileşmeyi devam ettirebilecek kaynakların yine KİT'ler aracılığıyla tüketiciden sağlanması şeklinde uygulanan Devletçilik, ülkemizde küçümsenemeyecek bir sanayi temeli yarattı (Korel Göymen, Nature and Practice of Turkish Etatism, 1973). Fakat, politik amaçların sosyo - ekonomik amaçlardan ayırdedilmediği bu süreç zamanla sorunlarını da kendi bünyesinde oluşturdu. Yüksek gümrük koruma duvarları arkasına sığınan KİT'ler düşük verimle çalışan, parasal temelleri güçsüz, rekabete gelemeyen ve daha nice yöne-

tim sorunları üreten ve kaynak yiyen kuruluşlar haline geldiler. 1950'lerdeki anti - devletçi akıma rağmen sayıları artan ve girişim sahaları genişleyen KİT'lerin sorunları sorumsuz bir parasal uygulama ve iç politika birer araç olarak kullanılmaları sonucu giderek yoğunlaştı ve 1960'lardaki reform ve 1970'lerdeki yeni yön arama çalışmalarını zorunlu kıldı (Başbakanlık Yeniden Düzenleme Komisyonu, Genel Rapor, s. 9 - 17, 1968).

Planlı kalkınma döneminde devlet yatırımlarının önemli bir yer tutması ve yatırım artışı - gelir artışı ilişkisinin belli modellere bağlanması, bu devrede de KİT'lerin ekonomideki ağırlıklarının sürdürülmesine neden olmuştur. Birinci Beş Yıllık Plandan itibaren, KİT'lerin verimli bir şekilde işletmecilik girişiminde bulunmaları yanında, kârlı çalışmaları ilkeside benimsendiğinde bu örgütlerin kaynak yaratmaları öngörülmüştür.

Ancak, gene planlı dönemde (i) KİT'lere verilen yatırım görevlerinin yoğunluk kazanması; (ii) bu girişimlerin yol açtığı borçlanmalar nedeniyle KİT sermaye - borç dengesinin bozulması ve faiz yükümlülüklerinde meydana gelen artışlar; (iii) fiyat, gelir, istihdam ve yurtiçi denge sorunlarına devletçe çözüm aranmasında KİT'lerin etkin birer araç olarak kullanılmaları, bu kuruluşların verimli ve kârlı çalışmaları ve parasal kaynak yaratmaları ilkelerinin geri planda kalması sonucunu doğurmuştur. (Devlet Planlama Teşkilatı, Kamu Reformu Stratejileri, 1972).

Bu durum, bir yandan özel girişimin, karma ekonomide devlet kuruluşları ile özel kuruluşlar arasında bir sınır çizilerek çalışma alanlarına belirlilik getirilmesi isteği, öte yandan özel sektörün KİT'lerin ürettikleri girdilerin fiyat ve kalitesinden şikâyetçi olması, bu örgütlerin bütünü ile ele alınıp yeniden düzenlenmesi ve bu arada

yeni kamu girişimcilik anlayışının belirlenmesi fikrini doğurmuştur. Yalnız, bu yapılmadan evvel Türkiye'de kamu girişimciliğine duyulan gereksinme ve bunun gerekçesi üstünde durmak yararlı olabilir.

A) Türkiye'de Devlet Girişimciliğine Duyulan Gereksinme :

Kalkınma planlarında kabul edilen amaç ve hedefler, Tasarruf ve yatırımların arttırılmasını ve kaynakların belirli bir model çerçevesinde dağıtılmasını ve belirli doğrultularda yönlendirilmesini gerektirmektedir. Nitekim, Üçüncü Beş Yıllık Planla birlikte hazırlanan uzun - dönem Yeni Strateji'de, gümrük birliğinin gerçekleşeceği yıllarda, Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üyelikten yarar sağlayabilecek düzeye gelebilmek için kalkınmanın hızlandırılması ve 1973 - 1995 döneminde Gayri Safi Milli Hasıla artışının yıllık ortalama %9 çerçevesinde olması, sanayi sektörünün GSMH içindeki payının 1995'te %40 a yaklaşması, ara malları ve yatırım malları üretiminin arttırılması ve bu amaçla, toplam yatırımların yaklaşık yarısının sanayi kesimine yöneltilmesi gereği saptanmıştır. Söz konusu Stratejiye göre hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Plan, bu amaçlara yaklaştırıcı sektörel gelişme hedef ve ilkelerini ayrıntıları ile vermektedir (DPT, 22 Yıllık Yeni Plan Perspektifi, s. 13)

Türkiye'de devlet girişimciliğinin öneminin temel nedeni belirli amaçların ulusal düzeyde benimsenmesi ve bunların öngörülen süreler içinde gerçekleştirilebilmesi için, kamu kesiminin kalkınma planını zorunlu olarak uygulamak durumunda olmasına dayanmaktadır.

Kendi haline bırakıldığı takdirde piyasa düzeninin, öngörülen bu hedefleri gerçekleştirecek nitelikte ve ölçü-

de bir kaynak dağılımı sağlama imkânı, çeşitli nedenlerle (üretim faktörleri piyasalarındaki dengesizlikler, yatırımlar arasındaki muhtemel bağımlaşmalar, özel sektördeki kaynak noksanı, teknik bilgi ve organizasyon yetersizliği gibi) kısıtlı bulunmaktadır. Devlet girişimciliği bu nedenlerle gerekli olmaktadır.

Öte yandan - yatırımların gerektirdiği kaynakların sağlanmasında da devlet katkısına gereksinme duyulmaktadır. Nitekim, 1973 - 1977 döneminde iç tasarrufların her yıl % 13.6 oranında arttırılması ve GSMH içinde 1972'de % 19.6 olan iç tasarruf payının 1977'de % 25.5 e çıkarılması öngörülmüştür. Kaynaklarda bu ölçekte bir gelişmeyi sadece gönüllü tasarruflarla gerçekleştirmek mümkün olmadığından kamu tasarruflarının yılda ortalama % 19 gibi yüksek bir oranda arttırılması gerekli bulunmaktadır.

Ne varki, tasarruf artışlarının önemli bir kısmının kamu sektöründe gerçekleştirilmesi ve belli bir yatırım dağılımının sağlanması zorunluluğu, bu tasarrufların yine kamu sektörü tarafından yatırıma dönüştürülmesini her zaman gerektirmemektedir. Bu konuda piyasa düzeninin yetersizliği ve özel sektörün kaynak eksiğini gidermeye yönelen değişik etkinlikteki dolaylı, dolaysız bir çok aracı kullanmak olanağı bulunmaktadır.

Nitekim, ekonomi, çeşitli politika araçları karşısında belirli bir duyarlık kazanmış olduğundan ve özel sektördeki gelişme belli bir seviyeye ulaşmış bulunduğundan, plan döneminde bu sektör aracılığı ile kaynakları yöneltmek için vergi iadesi, döviz tahsisi, yatırım indirimi gibi araçları, gerektiğinde caydırıcı ögelerle birlikte kapsayan bir ödülleme sistemi öngörülmüştür.

Ancak, belli bir maliyeti olan, kolayca vazgeçilemeyen veya değiştirilemeyen ve kamu idaresine uygulama, kontrol ve izleme bakımından bazı ek görevler yükleyen böyle bir ödülleme sistemi, öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesinde sınırsız bir şekilde kullanılamamaktadır. Özel sektör için yol gösterici olan plan uygulamasında uyarıcı olarak kullanılacak «makul» seviyedeki bir ödülleme sistemi ile öngörülen yatırımların tam olarak veya zamanında veya istenilen sektörlere yapılabileceğini kesin olarak belirlemek mümkün olamamaktadır. Bu belirsizliği gidermek için sistemin ögelerinin daha fazla genişletilmesi halinde ise şairi ve risksiz kârlara imkân verilmesi ihtimali ortaya çıkmaktadır (DPT, Kamu Reformu Stratejisi, s. 17).

Bu durumda devletin, finansmanın ve riskin büyük kısmını veya tamamını yüklenerek sevk ve idareyi özel ellere bırakması yerine doğrudan doğruya girişimde bulunması daha akılcı bir davranış olmaktadır.

Devletin doğrudan doğruya girişimde bulunmasını gerektiren bu şartlar böylece kamu sektörü ve özel sektörün birlikte faaliyet gösterdiği karma ekonomi düzenini oluşturmaktadır. Bu düzen içinde KİT'ler, gereken hallerde kamu yararını da gözeterek, kalkınmanın belli bir hız ve biçimde gerçekleşmesinde tamamlayıcı bir güç ve araç olarak belirmektedir. KİT'ler aracılığı ile devlet girişimciliğinin sınırlarını, esas olarak, ekonominin potansiyeline uygun tercihleri aksettiren kalkınma hedefleri, kamu yararı ve özel sektörün yetenek ve ilgi derecesi belirlenmektedir.

Özel sektörün yetenekleri statik bir şekilde değilde dinamik biçimde ve potansiyeller bakımından hesaplandı-

ğında ve devletin sağlayabileceği ödüllendirici desteğin etkilerinde kapsayan bir görüşle değerlendirilmekte olduğundan, bu şekide saptanan iş bölümü, kamu sektörünün ve özel sektörün birbirini kısıtlamaksızın gelişmesine ve her iki sektörün tamamlayıcı olarak faaliyet göstermesine olanak tanıyabilir. kamu sektörü kendisinden beklenen görevi yerine getirirken özel sektörün zamanında ve yeterli bir şekilde değerlendirebileceği yatırım fırsatlarını tekeline almadığı gibi bu sektörün katkısını da arttıracak yeni gelişme alanlarının ortaya çıkmasına da yardımcı olacaktır. Nitekim, birazdan inceleyeceğimiz yatırım ve üretim sayısal göstergeleri böyle bir sürecin başlamış olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Şimdi, sayısal incelememize geçmeden önce yukarıda söylenenlerin ışığı altında KİT'ler için planda öngörülen yatırım alanlarını kendimize hatırlatmakta yarar olabilir.

B) Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yatırım Alanları

Planda, eğitim, sağlık, yönetim ve genellikle alt yapıya ilişkin yatırımlar dışında devletin, doğrudan yatırım yapmayı öngördüğü alanları, genel olarak, aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (DPT, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reformu, s. 5)

1) Ticari açıdan ancak uzun dönemde kâr edebilecek nitelikte olmakla beraber toplumun ortak ekonomik yararları açısından gerekli bulunan teknoloji birikimini arttıracak, diğer sektörlerde kârlı yatırım fırsatlarını uyaracak, ekonominin gelişme yönünü ve hızını etkileyecek öneme sahip temel ve öncü yatırımlar;

2) Üretimin stratejik karakteri ve ekonomik büyüklükte kapasite kurma zorunluluğu nedeniyle tekelci güç oluşmasına olanak tanıyan yatırımlar,

3) Etkin şekilde ve kamu yararına uygun olarak değerlendirilmesi gerekli görülen stratejik doğal kaynaklarla ilgili yatırımlar;

4) Yurt güvenliği açısından özel önem taşıyan sanayi yatırımları;

5) Ticari yönden kârlı olduğu ve «makul» bir ödülleme sistemi ile desteklendiği halde kaynak yetersizliği veya gerektirdiği yüksek teknoloji ve organizasyon yönünden riskli görülmesi nedeniyle özel sektörce gerçekleştirilemeyen yatırımlar;

6) Kalkınmada öncelikli yörelerde kurulacak sanayi kuruluşlarına ilişkin yatırımlar.

Bunlardan genel ve katma bütçelerin sorumluluk alanına girmeyenler KİT'lerce gerçekleştirilmek durumundadır. Bu genel ilkeler çerçevesinde özellikle enerji ham maddeleri, radyo aktif mineraller, stratejik veya özel önemi olan madenler ve enerji üretim ve dağıtımı kamu tekelinde bulunmaktadır.

Bu durum mevcut kapasitelerin daha rasyonel şekilde işlemesini sağlamak için yapılan tamamlayıcı nitelikteki yatırımlar hariç, KİT'lerin, özel sektörün yeterli ölçüde başarılı olabildiği alanlarda yeni girişimlerde bulunmadığını ve girişimlerini gereksiz şekilde yaymaayacağını göstermektedir. Zaten, şimdi, KİT'lerin Türkiye'nin ekonomisindeki yerlerini ve ağırlıklarını belirlemek amacıyla vereceğimiz sayısal göstergelerde bu durumu açıklıkla gözler önüne sermektedir.

III — SAYISAL GÖSTERGELERLE KİT'LERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ PAYLARI

Bu bölümde, KİT'lerin Türkiye ekonomisindeki rolleri ve ağırlıkları, sayısal göstergelerin yardımı ile milli gelir, yatırım, üretim, kâr - zarar durumları ve ayrılan kaynaklar, ve çalıştırdıkları personel başlıkları altında belirlenecektir. Sunulacak olan sayısal göstergeler için temel kaynak olarak Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunun KİT'ler hakkında çıkarmaya hazırlandığı 1974 yılı genel raporu verileri kullanılmıştır. Mümkün olan hallerde, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilâtı ve Devlet İstatistik Enstitüsünden sağlana ek göstergelere de yer verilmiştir. Fakat, hemen belirtilmesi gereken sınırlılık, bu değişik örgütlerin bundan önceki yıllarda KİT'ler hakkında sağladıkları bazı göstergelerde, kapsam ve yorum farkı nedeniyle, ortaya çıkan farklılıkların son iki yıl için bu örgütlerin faaliyetleri ile ilgili kati yorum yapmamızı engellediğidir. Bu nedenle, bazı başlıklar altında yalnız eğilimi belirterek geçeceğiz.

A) Milli Gelir Bakımından :

Türkiye'nin 1975 yılı gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH) Devlet Planlama Teşkilâtı 1976 programı tahminine göre, cari fiyatlar üzerinden 472.5 milyar liraya ulaşmıştır. Aynı kaynağa göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 538.4 milyar TL. ye ulaşmıştır (DPT, 1976 programı, s. 11).

GSYİH'nın 1967 - 1975 yılları arasında gelişmesinde sanayi sektörü en hızlı % 273 oranında genişlerken, KİT'lerin katkısı % 175 dolaylarında kalmıştır. Aynı şekilde genel mali kurumlardaki % 193 artışı, KİT'lerdeki % 156;

ve ulaştırma ve haberleşme sektöründeki % 189 u, KİT'lerdeki % 183 oranları ile kıyaslamak gerekecektir. Kolayca görülebileceği gibi ulaştırma ve haberleşme sektörü dışındaki alanlarda KİT'lerin GSYİH'ya katkı artış oranları genel ortalamanın oldukça altında kalmıştır. Gerileme en fazla mali müesseselerde ve sanayi sektöründe görülmüştür. Sanayi sektöründeki KİT'lerin payının azalış nedeni özellikle imalat sanayiinde özel sektörün hızlı gelişimi, enerji ve madencilik bölümlerinde katma değer payının 1975 yılında göreli düşme göstermesindendir.

Bu sonuçlara göre, 1968 yılı fiyatlarıyla, KİT'lerin GSYİH'deki payları 1970 ve 1971 de % 9,6, ve 1972'de % 9.4 iken 1973'de % 7.4 e düşmüştür. Bu konuda 1974 ve 1975 yılları için söylenebilecek trendler 1974 için geçici tahmin, 1975 için 9 aylık verilere göre ve yalnız imalat sanayii için olacaktır. Geçici göstergelere göre KİT sabit üretim artışı 1974 için % 11.3 ve 1975 in ilk 9 aylık verilerine göre % 6.1 dir. Böylece yapılabilecek ilk tahminlere göre 1974 de KİT'lerin GSYİH içinde paylarının biraz artarak % 8 dolaylarında gerçekleştiği, 1975 içinde ise biraz azalarak tekrar % 7.5 dolaylarına indiği söylenebilir. Buna karşın 1975 in sonunda İsdemir'in açılması ve 1976 içinde bazı büyük projelerin devreye girmesi ile payının tekrardan artması beklenebilir.

B) Yatırım Açısından

KİT'ler son 5 yılda giderek artan ölçüde yatırım yaparak ekonomiye yararlar sağlamışlardır. 1970 senesinde yaklaşık 6.1 milyar TL. olan KİT yatırımlarını, 1971'de 7.2; 1972 yılında 10.6; 1973 de 12.9; 1974 de 19.9 milyar TL. olarak gerçekleşmiş, 1975 de ise ilk tahminlere göre 25 milyar TL. yı aşmıştır. Böylece toplam yatırımlar için-

de 1973 yılında % 22.1 olarak belirlenen KİT payı 1974 de yaklaşık % 18.8 e düşmüş, 1975 yılının ilk verilerine göre ise yeniden % 20.0 dolaylarına yükselmiştir. KİT yatırımlarının toplam kamu yatırımları içindeki payı ise 1973 - 1975 arasında sürekli hafif yükselmeler göstermiştir. 1973 yılında % 47 olarak belirlenen bu gösterge, 1974 de % 48.6 ya, 1975 in ilk tahminlerine göre ise % 49 a çıkmıştır.

Bu sayısal göstergeleri yorumlarsak, KİT'lerin tüm ülke yatırım toplamının yaklaşık beşte birini (% 20) üstlendiklerini ve son üç yıl içinde bu payda iniş ve çıkışlar kaydedilmekle birlikte toplam süre içinde hafif bir düşüşün söz konusu olduğu şeklindedir. Buna karşın, toplam kamu yatırımları içinde KİT payının hafif bir gelişme göstererek yaklaşık yarısını oluşturdukları gözlenebilir.

Üçüncü Beş Yıllık Plana göre KİT'lerin bundan böyle getirilecek ileri teknolojiyi kullanarak, büyük ölçekte sermaye gerektiren sektör ve projelere yönelmeleri beklenilmelidir. 1975 Programı ifadesiyle»... KİT'ler proje seçimlerinde yurtiçi arz ve talep projeksiyonları ile birlikte, yakından izlenecek dünya konjonktürüne göre köklü yapısal değişikliklere yöneleceklerdir. Küçük ölçekli, çok sayıda proje yerine sayıca az fakat yurt ekonomisine yeni bir biçim ve özellik kazandıracak büyük projelere yönelecekler, bu hususta halka öncülük edecekler, (özellikle tarımsal ve hayvansal ürünlerin işlenmesi konusunda) ve böylece halkın da bu tür projelere katkısıyla KİT'lerin finansman yükü de hafifletilecektir. (DPT, 1975 Programı, s. 357 - 358) 1975 yılı için formüle edilen bu modelin gerçekleştiğini söylemek güçtür. Böylece bu husus yalnızca bir temenni olarak kalmıştır.

C) **Üretim Açısından :**

Bazı mal ve hizmetlerin tamamını, bazılarınında önemli bir kısmını üreten KİT'ler ekonomimizin ana faaliyeti olan üretimde önemli bir yere sahiptirler. 1975 yılı geçici göstergelerine göre, taş kömür, blister bakır, rafine kükürt, plastik hammaddeleri, vagon, lokomotif gibi malların tamamı KİT'ler tarafından üretilmektedir. Ayrıca KİT'ler linyit üretiminde % 63, ham petrolde % 29, demirde % 53, kromda % 44, bor tuzlarında % 36, şekerde % 55, pamuklu dokumada % 23, yünlü dokumada % 14, kâğıtta % 86, çelikte, % 43, hadde mamullerinde % 54, çimentoda % 42, kimyasal gübrede % 40, petrol ürünlerinde % 66, elektrikte % 81 ve kok'ta % 62 üretim payına sahiptirler. Son iki yılda ise, KİT'lerin payı, ham petrol, şeker, pamuklu ve yünlü dokuma, çimento gibi mallarda azalmış, buna karşın, kömür, demir, krom, kâğıt, çelik, hadde mamulleri, kimyasal gübre, petrol ürünleri, elektrik ve kok gibi mallarda ise artış göstermiştir.

Son yıllarda KİT mal üretiminin niteliğinde de önemli değişiklikler olmuştur. En önemli sanayi dalı olan imalat sektörü ele alındığında, 1967 - 1975 yılları arasında, kamu üretiminin payı özel sektör üretimi karşısında % 47.9 dan % 36.7 ye gerilemiştir. Bu süre içinde tüketim mallarındaki gerileme % 48.7 den % 33.1 e; ara mallardaki gerileme % 58.2 den % 52.6 ya, ve yatırım mallarındaki gerileme ise % 23.8 den % 16.7 ye şeklinde olmuştur. Bu duruma göre en az gerileme ara malları kesiminde olmuş ve KİT'ler ülke ekonomisine genellikle ara girdiler sağlayan üretim birimleri olarak belirginleşmişlerdir.

Önümüzdeki dönemde KİT'ler amaçlandığı şekilde ileri teknoloji ve büyük ölçek gerektiren sektörlerde ya-

tırım yaptıkları takdirde üretim niteliklerinde ve nisbi üretim paylarında değişiklik beklenebilir. Aksi takdirde bu üretim ve pay trendlerinin devam edeceği beklenilmelidir.

D) Kâr - Zarar Durumları ve Kaynaklar Açısından :

Son yıllarda KİT'ler, bütün dünyada görülen ekonomik krize rağmen, sermayeleri ile kıyaslandığında yeterli görülemeyecek düzeyde de olsa genellikle kâr sağlamış ve kaynak yaratmışlardır. KİT'lerin topluma mal ve hizmet sunan işletmeci kuruluşlarının satış hasılaları son yıllarda önemli artışlar göstermiş ve cari fiyatlarla 1970 yılında 21.4 milyar TL; 1971 de 27.9; 1972 de 34.4; 1973 yılında 45.3; 1974 de 79.2 ve 1975 de yaklaşık 96.3 milyar TL. olmuştur. Bununla ilintili olarak KİT'ler işletmeci kuruluşlarının kâr — zarar durumları 1970 yılında — 592 milyon TL; 1971 de +829; 1972 de +1.450; 1973 de + 353; ve 1974 yılında +838 milyon TL. olarak kapanmıştır. 1975 yılı geçici verileri 2.874 milyon TL. lık bir zarar göstermektedir. Ayrıca, Maliye Bakanlığı 1976 bütçe gerekçesine göre, KİT işletmeci kuruluşlarının 1975 toplam kaynak açıkları 7.3 milyar TL. olarak belirlenmiş ve yatırımlar için gereken 26.1 milyar TL. ile birlikte toplam 33.4 milyar TL. lık finansman kaynağına gerek olduğu ortaya çıkmıştır (Maliye Bakanlığı, 1976 Bütçe Gerekçesi, s. 31). Yine aynı kaynağa göre kuruluşların finansman açıklarına büyük ölçüde etkide bulunan kâr - zarar durumları aslında Devletin bu kuruluşlara verdiği görevlerden ileri gelmektedir. 1975 yılında kuruluşların yaklaşık 2.9 milyar TL. olan toplam zararlarının 2.7 milyar TL. sı «**görev zararı**» diye nitelendirilen hizmet zararlarından oluşmaktadır. Bunun yanında 1975 de kuruluşlar-

daki stoklardaki artışlar (özellikle Sümerbank, Demir Çelik, TMO, Şeker Fab. A. O. ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu), üretim faaliyüetlerindeki bazı aksaklıklar (pamuk ipliği, pamuklu dokuma, aliminyum ve petrol ürünlerinin bazılarında) ve yatırımlarda yeni projelerin programa alınmasıyla ilk program tahminlerine göre 2.6 milyar TL. lık bir farklılık doğduğu yine 1976 bütçe gerekçesinde belirtilmektedir (Maliye Bakanlığı, 1976 Bütçe Gerekçesi, s. 32).

Buna karşın, 1975 yılının KİT finansman kaynakları olarak bütçeden 11 milyar TL; Devlet Yatırım Bankasından 6.1 milyar TL,; Dış Proje Kredisinden 2.2 milyar TL.; Özel fondan 7.5 milyar TL.; Dış borçlanmadan 1.3 milyar TL.; ve 20 sayılı fondan 3.4 milyar TL. lık kaynak temin edilmiştir. Buna rağmen KİT'lere ek 1.9 milyar TL. daha temini gerekmektedir.

KİT'lerin 1976 yılı genel yatırım ve finansman programı hazırlık çalışmalarında, girdi fiyatlarındaki yükselmeler ve buna karşın hükümetin bir maliyet enflasyonu yaratmamak gerekçesiyle satış fiyatlarını yükseltmeme kararı nedeniyle, kaynak - ödeme açığının 9.5 milyar TL. yı bulacağı tahmin edilmiştir. 1976 yılında KİT'lere verilen yatırım görevi 38.451 milyar TL. yı ulaşmıştır. Böylece temini gereken finansman 48 milyar TL. yı bulmuş ve bunun 10 milyar TL. sının Devlet Yatırım Bankası kaynaklarından; 15 milyar TL.'nın dış proje kredisi ve dünya piyasasından borçlanarak; 3.7 milyar TL. nın 20 sayılı fondan; 6.8 milyar TL. nın özel fondan ve 2.5 milyar TL. nın oto - finansman yoluyla sağlanması öngörülmüş, ayrıca, Bütçeden kuruluşlara 1976 yılı içinde 10 milyar TL. lık bir transfer yapılması kabul edilmiştir.

1976 için çizilen bu tabloda, özellikle Devlet Yatırım Bankası, dünya piyasasında borçlanma ve oto-finansman

gibi kalemlerdeki aşırı iyimserliği belirtmekte yarar vardır. Nitekim, 1976 boyunca özellikle dış piyasadan borçlanma aracı çok sınırlı işletilebilmiştir.

KİT'lerin 1970 - 1975 yılları arasındaki kâr - zarar durumlarına ve kaynak durumlarıyla bunların oluşumuna kısaca göz attıktan sonra şu genel olgulara değinebiliriz.

Devlet ve onun adına hareket eden hükümetler, önümüzdeki dönemde, KİT'leri etkin birer araç olarak belirli hedeflere yönelik kullanırlarken, yatırım yapmak, belli üretim hedeflerini gerçekleştirmek, teknoloji gelişimini ve birikimini sağlamak ve kaynak yaratmak gibi ekonomik amaçlar ile, fiyat — gelir — istihdam ve yurt düzeyindeki belirli yapısal sorunları çözümlemek gibi kamusal nitelikteki görevler arasında bir denge kurmaya çalışmak durumundadırlar.

Bir bütün olarak verimsiz ve kârsız çalışmaları halinde KİT'lerin kalkınmanın etkin bir aracı olma nitelikleri zayıflamakta ve bunlar ekonomide israfa yol açan, ek kaynak talepleri nedeniyle sıhhatli bir kamu maliyesi düzenine ulaşılmasını engelleyen, ürettikleri mal ve hizmetleri kullanan endüstrilerin rekabet şartlarını zedeleyen bir yük halini almaktadırlar.

1970 - 1975 yılları arasında KİT'lerin kullandıkları toplam kaynaklardaki özkaynak - yabancı kaynak oranı giderek öz kaynakların aleyhine gelişmiş ve sözkonusu dönem başında bu oran 1.03 iken, 1975 yılında aynı oran 0.41 olmuştur. Yani, modern işletmelerde genellikle öngörülen 1/1 oranındaki özkaynak - yabancı kaynak oranı KİT'lerde 1/2 den daha düşük düzeyde olup daha da düşmesi beklenmektedir.

Bu durumu düzeltmek için KİT'lerin öncelikle teknik verimliliklerini arttırarak maliyetlerini düşürmeleri, ve

faaliyet gösterdikleri piyasaların koşullarına uygun tarife — fiyat — kâr politikası saptayarak kaynak yaratmaya çaba göstermeleri gerekmektedir.

E) Çalıştırdıkları Personel Açısından

KİT'lerin Türkiye ekonomisindeki önemli rollerini kanıtlayan göstergelerden birisi de çalıştırdıkları personel sayısı ve bu alandaki gelişmelerdir. Son beş yılın sayısal göstergeleri incelendiğinde personel sayısındaki artışın % 33 dolaylarında olduğu görülür. Memur ve Teknik Personel sayısı 1970 yılındaki 165.738 seviyesinden 1975 yılındaki 226.892 düzeyine çıkarken, daimi kadrodaki işçilerin sayısı da 1970 yılındaki 196.562 seviyesinden 1975 yılındaki 247.224 düzeyine ulaşmıştır. 1976'nın ilk yarısında varılan toplam sayı ise 498.000 dir (Yüksek Denetleme Kurulu verisi) Memur ve Teknik Personel sayısının işçilere oranı bu dönemde büyük değişikliklere uğramamış ve dönem başında ve sonunda 0.84 ve 0.90 olarak gerçekleşmiştir.

Bu sayılara göre, 1975 yılında KİT'lerdeki toplam personel, ülkede çalışanların yaklaşık % 3.2 sini oluşturmuştur. KİT'lerde çalışan işçiler, imalat sanayiinde tüm çalışanlara yaklaşık % 35.4 ünü meydana getirmişlerdir 1975 yılında. Türkiye'de ücretle çalışanlar arasında KİT'lerin payı düşme eğilimindedir. Örneğin, 1968 yılında % 19 olan KİT payı, 1975 yılında % 15.7 ye düşmüştür. Bunun nedeni, Sosyal Sigortalar Kurumunun Türkiye'de yıldan yıla daha geniş bir ücretli kitlesini kapsamına almasıdır. 1968 - 1975 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de ücretle çalışanlardaki artış oranı % 32.9 olduğu halde, çalışan ücretlilerden sigorta kapsamına girenlerin % 33.4 hızla artması ve buna karşın KİT'lerde çalışanla-

rın sayısındaki artışın % 16.6 da kalması bu sonucu doğurmuştur.

Yüksek Denetleme Kurulu 1973 yılı raporunda belirtildiğine göre kamu kesiminde çalışan işçilere yapılan harcama ve dolayısıyla ellerine geçen ücret özel kesimde çalışanlara nazaran daha fazladır. Yine ücretlerdeki artış hızı kamu kesiminde daha yüksektir. (1965 = 100 Kamu endeksi 1973 de 279 Özel endeksi 240, Genel endeksi 252) Dolayısıyla, ücret artışı açısından KİT'lerin öncülük yaptığı ve özel sektörün kamu sektörünü bir yıl gecikmeyle takip ettiği söylenebilir. Durum, ücret artışı isteklerine karşı kamu kesiminin daha az direnç göstermesi ve bunun yanında sosyal adalet gereklerine bu kesimin daha çabuk uyum sağlamasıyla açıklanabilir.

IV — SONUÇ

Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Türk karma ekonomisinde, sosyal ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeye yönelik temel araçlardan birisidir. Bu araçlar ortaya, ülke kalkınmışlık düzeyinin çok düşük olduğu 1930'larda belirli gereksinimler altında ortaya çıktılar. Devletçilik temel yaklaşımından esinlenen yapısal özellikler kazandılar. Bu özelliklerden bazıları bugün, genel olarak örgütlerin etkin bir araç niteliklerini kavramlaştıran «yaşayabilirlik» olgusu ile çelişir gözükmektedir. Bu nedenle KİT'lerin, sayısız yeniden düzenleme çalışmalarında ve planlarda belirtildiği gibi, kendilerine ayrılan kaynakları daha etkin ve verimli bir biçimde kullanmaları gerekmektedir. Fakat bunun gerçekleşmesi yalnızca bu örgütlerin tek başına yapabilecekleri bir şey değildir. KİT'leri belirli amaçlara yönelik olarak kullanan siyasal iktidarların «tutarlı» olması gerek-

mektedir. KİT'leri, hem gerekli kaynaklardan yoksun kılmak, hem de bunları aşan görevler beklemek çelişkilidir. Aynı şekilde, KİT'lere altyapı sağlanması ile ilgili görevler vermek; sonra bunları tüketiciye maliyetleri yansıtmayan fiyatlarla sağlamaya zorlamak; ve yine de kaynak yaratmalarını beklemek aynı şekilde temelde bir çelişkidir. Sayısal göstergelerin incelenmesinin ortaya çıkardığı bir gerçekte KİT'lerin giderek özel kesim üretimiyle rekabet etme durumunda olduğu sektörlerden çekilerek daha ziyade özel sektöre temel girdi sağlayıcı bir role büründürülmeye çalışıldığıdır. Aynı zamanda, anti - enflasyonist olduğu söylenen bir yaklaşımla, KİT'lerin fiyat politikalarının maliyetleriyle daha uyumlu bir hale getirilmeside önlenmektedir. Bu tutumun net sonucu hem KİT'lerin **mikrokosmik** sorunlarının sürdürülmesi ve hem de karma ekonomi düzeni içinde özel sektöre kaynak aktarılmasıdır. Bir siyasal iktidarın böyle bir politikayı bilinçli olarak sürdürmesi daha farklı bir düzeyde tartışılabilir. Burada vurgulanmak istenen husus, Türkiye'de KİT'lerle ilgili sorunların bu **kilit çelişki** halledilmeden çözümlenemeyeceği gerçeğidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Başbakanlık İktisadi Devlet Teşekküllerini Yeniden Düzenleme Komisyonu. Genel Rapor, Ankara, 1968.

Devlet Planlama Teşkilatı. 22 Yıllık Yeni Plan Perspektifi, Ankara, 1973.

———. Kamu Reformu Stratejileri, Ankara, 1972.

———. 1975 Programı.

———. 1976 Programı.

Göymen, Korel. «The Nature and Practice of Turkish Etatism» Basılmamış doktora tezi, Leeds University, 1973.

———. «Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinde Gelişmeler» **Amme İdaresi Dergisi,** Eylül 1974. s. 33 - 45.

———. «The New Perscpective Plan and Public Enterprise Reform in Turkey». **Pakistan Administrative Staff College Journal,** June 1974, p. 12 - 23.

Maliye Bakanlığı. 1976 Bütçe Gerekçesi, Ankara, 1975.

———. 1975 Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve İştirakleri Yıllığı, Ankara, 1975.

Yüksek Denetleme Kurulu. 1973 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Raporu. Ankara, 1975.

———. 1974 Kamu İktisadi Teşebbüsleri Taslak Raporu.

MAKİNA MÜHENDİSLERİ ODASI
SANAYİ KONGRESİ 1976

Sanayide Kapasite Sorunu

Yavuz BAYÜLKEN
Alparslan ERTUĞ

1 — GİRİŞ

Sanayide kapasite sorunu; salt sanayiinin yapısına, üretimin özüne bağlı olmayan, doğrudan o ülkenin ekonomik modelinden, saptanan ekonomik politikasından kaynaklanan bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla ülkenin toplumsal ve ekonomik verileri, bir ölçüde çeşitli sanayi dallarında kurulan işletmelerin üretim kapasitelerinin belirlenmesine de yol açmakta, ya ilkel tekniklerin uygulandığı cüce ölçekli, atölye tipi tesislerin kurulması, yada modern teknolojilerin varolduğu büyük kapasiteli işletmelerin oluşması seçenekleri ortaya çıkmaktadır.

Bir önemli olgu da, kapasite sorununun tek işletme yada sanayi dalı boyutlarında ele alınamıyacağı gerçeğidir. Yapım sanayiinin bir çok alt sektörü temel girdiler, teknoloji ve kapasiteler yönünden birbirine bağlıdır. Bir sektörün ürünü olan bir mamul diğerine temel girdi olmakta, böylece bir sanayi koluna yapılacak yatırımın kapasite, üretim ve teknolojisi de, diğer sanayi dallarının üretim, kapasite ve teknolojisi tarafından büyük çapta belirlenmekte ve etkilenmektedir.

Bugün bir işletmenin ekonomik olabilmesi yani ürettiklerini dünya maliyetleri düzeyinde oluşturabilmesi, ileri tekniklerin o işletmeye uygulanması ile olanaklı görünmektedir. Üründeki bu nicel ve nitel yeterliğin sağlanması ise ileri teknolojiyi getirebilecek ölçüde bir ka-

pasitenin kurulması sorununu ortaya çıkarır. Yani büyük kapasite ile ileri teknikler bir yerde özdeş olmakta ve bu gerçek, çağdaş üretimin özünü belirlemektedir.

İç talebi kısıtlı, dış pazara açılma olanakları yetersiz, finansman güçlükleri içinde bocalayan ve teknoloji transferi yapmak zorunda olan bir ülke, bir yandan düşük maliyetlerle üretim yapmak, pazarı genişletmek ve kaliteli mal imal etmek problemleri, diğer yandan çokuluslu dev tekellerin denetimi altında belirli alanlarda ancak asgari tekno - ekonomik kapasitede işletme oluşturmak pahalı mal satmak, atıl kapasitede çalışmak gibi çözümsüzlükleri ile geri kalmışlığın ikilemini yaşıyacaktır. Çarpık, dışa bağımlı ve özel kesime dayalı politikası ile bu ülke, ilkel teknolojili, cüce ölçekli tesislerin tüm açmazlarını ve «ihracata yönelik» (!) olan büyük kapasiteli, ileri teknolojili işletmelerin çelişkilerini birarada bulunduracak «yetersiz arz-fazla üretim» paradoksunun hastalıkları ekonomik yapıya egemen olacaktır.

Tebliğ kapsamı içinde, diğer gelişmiş ülkelerden örnekler alınarak ve özellikle Ortak Pazar ülkeleri ile kıyaslamalar yapılarak, işte bu gerçekler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çeşitli sanayi dallarındaki kapasite ve tekno - ekonomik kapasiteler verilmiş bir bütün içinde dünyadaki ölçüler belirlenerek, sanayimizin bu yönde ne durumda olduğu belgelenmeye çalışılmıştır. Yukarıda belirlenen tüm çelişkiler bu örneklerde ortaya çıkmakta ve bu nedenle de teorik yönden konunun ayrıntılarına inmek ve uzun bir tartışma açmak gereksiz olmaktadır. Yine tebliğ kapsamında çok kısa olarak kapasiteye ilişkin bazı temel tanımlar yapmak zorunlu görülmüştür.

2 — TEMEL TANIMLAR

Bir tesisin kapasitesi, belirli bir çalışma düzeni (saat/gün veya gün/yıl gibi) esas alınarak belirli bir zaman içinde yapılabilecek en yüksek üretim miktarıdır. Bu teorik bir düzeydir ve kapasitenin tamamı hiçbir zaman kullanılamaz. Planlı ekonomilerde, üretimin işletme ve sektör ölçüsünde gerçekleşmesi tam kapasiteye yaklaşırken, üretimde anarşinin her zaman varolduğu kapitalist ekonomilerde ise daima bir miktar atıl kapasite vardır.

Kapasite, bir işletmenin üretimde darboğazının olduğu ünite veya makina hattına göre tanımlanır. Örneğin çeşitli ünitelerden oluşmuş bir tesiste, diğer üniteler nekadar büyük kapasitede olursa olsun, birinde herhangi bir nedenle bu kapasitelere uygun üretim yapılmıyorsa tesis zorunlu olarak en düşük kapasiteli üniteye göre çalışacaktır. Dolayısıyla da kapasiteyi bu ünite belirliyecektir. Yine bazı işletmelerde, üretimin niteliği kapasitenin herbir üniteye göre ayrı ayrı verilmesini gerektirebilir. Veya değişik ürün cinslerine göre tanım ayrı ayrı yapılabilir.

Asgari tekno - ekonomik kapasite; bir işletmeye uygulanacak teknolojinin ekonomik olduğu en düşük kapasite demektir. Bu düzeyin altında üretim maliyetleri yükselir yada bir başka teknoloji uygulaması gerekir. Optimal tekno - ekonomik kapasite ise belirli bir tekniğin uygulanması halinde en yüksek kârlılığın gerçekleştiği, en düşük kâra geçme noktasının oluştuğu kapasitedir. Bir örnekle açıklayalım bunları.

Bir Krank Mili Üretim tesisinde;

Bir tek tip krank mili üretim sayısı yılda en az 100.000 adet olduğu takdirde, TAM OTOMATİK

ÖZEL TEZGAHLAR ve TRANSFER HATLARI'nın kullanılması ekonomik olmaktadır. («Mass Production» Teknolojisi)

Bir tek tip krank mili üretim sayısı yılda en az 50.000 adet olduğunda, ÖZEL TEZGAHLAR ve OTOMATİK NAKİL - YÜKLEME HATLARI kullanılmaktadır. (Büyük Seri Üretim)

Bir tek tip krank mili üretimi 10.000 adet/yıl'ın üzerinde ise AYARLANABİLİR DONANIMLI TEZGAHLAR İLE ÖZEL TAŞIMA ARABALI ve LOKAL YÜKLEME TERTİBATLI SERİ ÜRETİM SİSTEMİ uygun olmaktadır.

10.000 adet/yıl'ın altında çeşitli krank milleri üretimi için UNİVERSAL TEZGAH ve TERTİBAT ile İLKEL TAŞIMA SİSTEMİ uygulanmaktadır.

Bu, bugün hemen hemen hiç kullanılmayan ilkel bir teknoloji olmaktadır.

Görüldüğü gibi ileri teknolojinin uygulanabilmesi, yüksek üretim sayılarında olanaklı bulunmaktadır. Optimal tekno - ekonomik kapasiteler ise yukarıda verilen asgari sayıların üstünde olmaktadır.

Belirli bir tekniğin uygulanmasında optimal çözüme (kapasiteye) yaklaşılması, kapasite büyümesinden doğan tasarrufları ortaya çıkarır. Örneğin (A) büyüklüğünde bir kapasitede (B) bedelli makina ve donanım satın alınması gerekiyorsa, kapasite (2 A) olduğunda makina donanım bedeli (2 B)'ye yükselmez, genellikle % 20 - % 50 arasında bir değişme gösterir. Bu da birim üretim başına amortismanların azalmasına neden olur. Bu sadece makina donanım yönünden ortaya çıkan bir

avantajdır. Ayrıca işletme giderlerinde bir birim ürün başına belirli ölçüde düşme olacak, elektrik, yakıt, personel, bakım - onarım vs. giderlerdeki görece azalış, üretimin daha kârlı olmasını sağlayacaktır. Böylece kapasitenin büyümesi daha rantabl bir yatırımın yapılması demek olacaktır.

3 — KAPASİTEYE ESAS ALINAN KISTASLAR ve TÜRKİYE GERÇEĞİ

Kapasite seçimine esas alınan kıstaslar, planlı ekonomilerde ve kapitalist ekonomilerde ayrı ayrı olmakla beraber, genellikle aşağıdaki gibi verilebilir.

Üretilecek Mamullerin Pazarı (İç Talep ve İhracat Olanakları) kapasite seçimi için en önemli kıstaslardan biri olmaktadır. Bu çeşitli ürünlere göre çok değişik olmakla birlikte kapasitenin oluşumunu her zaman büyük çapta etkiler. Planlı ekonomilerde toplumun temel gereksinmeleri, öncelikle bu alanlara yatırımı zorunlu kılar. Tesislerin kurulmasında ülke kaynaklarının değerlendirilmesi, bölgesel dağılım ve maddi temel esas alınır. Üretim araçları kamu elinde bulunduğundan «atıl kapasite» sorunu asgaride kalır, üretim anarşisinin ortaya çıkardığı problemler, aşırı tüketime dayalı bir zorlama sözkonusu değildir. Kapitalist ekonomide «kâr» temel amaç olduğundan, yatırımlar fazla kapasiteye bakılmaksızın rantabilitenin yüksek olduğu alanlara yönelir. Bu nedenle tesislerde hiçbir zaman tam kapasiteye yaklaşan bir kullanım sözkonusu değildir. Bir sanayi sektöründe bir kez talepten fazla kapasite (arz olanağı) oluştumu, çeşitli yollarla talep zorlanmaya başlar. Reklam, propoganda ve yeni pazarlama yöntemleri ile tüketici o ürünün aşırı tüketimi için koşullandırılır.. Potansiyel ta-

lep alanları, «yeni kullanıcı» kitleler harekete geçirilir. Bir yandan bu oluşum tamamlanırken, bir yandan da kapitalist ülkenin devlet mekanizması, pazarı ve işletmelerin iç gelişimini kapitalist ekonomi lehine düzenler. Bazı önlemler ile tesislerin tam kapasiteye dönük çalışmaları önlenir, fiatlar tüketiciyi aleyhine yükselir, kârı maksimize yapacak piyasa yaratılır. Bu arada dış pazar paylaşımı üzerine bir kavga başlar. Dünya pazarının ele geçirilmesi için her türlü yöntem denenir. Önemli olan o her zaman varolan «üretim fazlasının» eritilmesi ve yeniden üretimin yapılabilmesidir.

Finansman Kaynaklarının Durumu da kapasitenin büyüklüğünü belirler. Ülkenin o sektöre yaptırabileceği «kullanılabilir ekonomik fazla» çok değil ise, kredi bulma olanakları kısıtlı ise ister istemez küçük kapasiteli işletmeler tercih edilir. Bu, daha çok kapitalizme bağlı geri kalmış ülkelerin temel problemlerinden biridir. Kaynakların gelişi güzel kullanımı, yatırım yapılacak alanların öncelikle saptanmaması ve sanayileşmenin özel kesimin istemine bırakılması, ilkel teknolojili, küçük kapasiteli tesislerin oluşumuna doğru bir kayışı hızlandırır. Özellikle tüketim malları üretiminde yoğunlaşan, az sermaye ile çok kâr getiren, geri ödeme süresi kısa yatırımlar ön plana alınır. Özel girişimci rantabilitesi yüksek alanları tercih eder; öz kaynağı az, kredisi bol finansman olanakları yaratır ve yüksek maliyetle üretim yapar. Dolayısıyla kapasite daima küçük olacaktır bu tip işletmelerde. Yada işletmelere modern teknikler girse ve büyük kapasite oluş-

turulsa bile, ihracatın kısıtlı ve iç pazarın dar olması nedeniyle, «atıl kapasite» problemi ortaya çıkacaktır bu kez. Ülkemizde gıda sanayiinin bir çok dalında bu duruma raslanmaktadır.

Ekonominin çokuluslu tekellerce denetlenmesi ve sınaî üretime onların egemen olması da teknoloji seçimini ve kapasite büyüklüğünü belirleyecektir bir yerde. Tekellerin pazar kavgası, kendi üretim ve ihracat politikası, geri kalmış ülkenin pazarının dahî kapasiteyi oluşturmasına olanak bırakmıyacaktır. Hangi sanayi dallarında, ne miktar üretim yapılacağı belirgin bir «sermaye - kredi» mekanizması işletilerek saptanmaya çalışılacaktır. Türkiye gerçeği, bu tip sanayide kapasite oluşumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Geri kalmış bir ülkede; çarpık, küçük ölçekli, dışa bağımlı bir sanayi yapısının egemen olabileceği, makro düzeyde bir kıyaslama ile sergilenebilir. Örnek olarak Ortak Pazar ülkelerinden B. Almanya ve Hollanda'yı alalım.

1 - 9 işçi çalıştıran işyerlerinin toplam yapım sanayii işyerlerindeki oranı, B. Almanya'da % 13, Hollanda'da % 10 iken, Türkiye'de bu pay % 97,2 gibi bir düzeyde oluşmaktadır. 10 - 99 işçi çalıştıran işyerlerinin toplam içindeki payı, B. Almanya'da % 27, Hollanda'da % 39 ve Türkiye'de % 2,28'dir. 100 - 499 işçi çalıştıran kuruluşların toplam imalat sanayi içindeki ağırlığı, B. Almanya'da % 25, Hollanda'da % 13 olmasına karşılık ülkemizde yaklaşık binde 4 gibi bir değer olmaktadır. 500'den daha çok işçi çalıştıran işyerleri ise toplam B. Almanya'da % 35,

Hollanda'da % 38 pay alırken, Türkiye'de binde 1 gibi acıklı bir durum göstermektedir.

Bundan sonraki bölümde de yine çeşitli sanayi sektörleri ele alınarak Türkiye ve diğer seçilmiş ülkelerin kapasiteleri incelenecek ve bunlara ilişkin analizler yapılacaktır.

4 — SEÇİLMİŞ ÜLKELER ve TÜRKİYE'NİN KAPASİTELER YÖNÜNDEN KIYASLAMASI

Türkiye Sanayinin bir çok özelliğinin yanısıra çarpık, dengesiz ve küçük ölçekli (kapasiteli) işletmelerden oluşan yapısını gösterebilmek için, sanayi işletmelerinin diğer ülkelerle ve özellikle AET ülkeleri ile bazı sanayi dallarında kıyaslamasını yapmak yeterli olacaktır. Ortak Pazara girme düşlerinin, ülkeyi kalkındıracağı, sanayi atılımlarını hızlandıracağı ve kısa zamanda geri kalmışlık kısır döngüsünü kırdıracağı varsayımlarına dayandığı bilinmekte, arada bir yapılan eleştiriler ise, fazlaca sağlam temellere oturtulmadığından arada kaynayıp gitmektedir. Eleştiriler iki yönden gelmektedir. Bazı iş çevrelerini ve teknik eleman kuruluşlarını, meslek odalarını da içeren ilerici tüm çevrelerin görüşleri.

Biz burada «sanayide kapasite» konusunun dışına çıkmamaya çabalıyarak; tüketim malı, ara malı ve yatırım malı sanayilerinin bazılarında ve Türkiye için «tipik» denilebilecek alt sektörlerde, AET ve bazı sanayileşmiş ülkelerdeki kapasiteleri inceleyecek ve Türkiye'nin bu ül-

keler arasındaki yerini somut biçimde belirlemeye çalışacağız. Böylece «kapasite» kavramını soyut, spekülatif ve belirsiz bir temele dayandırmadan, rakamlar ile sanayimizdeki kapasite gerçeğini açıklamaya ve «AET - Türkiye» tartışmasına bu yönden bir yaklaşım getirmeye gayret edeceğiz.

Türkiye'nin tüketim malı üretimine öncelik verdiği, bu sektörde en azından optimal tekno - ekonomik ölçekte tesisler kurduğu ve ihracata yönelerek belirli bir düzeye ulaştığı söylenegelmiştir. O halde önce tüketim malı üreten sanayi dallarını ele alalım ve bu iddiaların (savların) gerçek olup olmadığını araştıralım.

Gıda Sanayii Konusunda Örnekler :

Gıda sanayii konusunda, artık sanayileşme doğrultusunda yeni birşey getirmiyecek dalları kapsayan, üç örnekle yetinecek ve Türkiye'nin durumunu bunlarla somutlayacağız.

Birinci örnek üretimi yapan tesislerin kapasitesi ile ilgilidir ve günümüzde bu alanda önemli teknolojik gelişmeler göze çarpmaktadır. Üretim yapan makinaların kapasitlerinin yükselmesi, yüksek devirde çalışabilir su soğutmalı vals makinalarının ortaya çıkması ve un diagramlarının geliştirlmesi, işçi sayısının, genel giderlerin azalmasına ve dolayısıyla maliyetlerin düşmesine olanak hazırlamış, bu nedenle de büyük kapasiteli tesislerin oluşturulması rantabl bir işletme kurabilmek için zorunlu duruma gelmiştir. İleri bir teknolojinin uygulanabilmesi, çeşitli un kalitelerini üretebilecek bir un diyagram tekniğinin ortaya çıkabilmesi için asgari kapasite 2 - 2,5 ton/ saat olmaktadır. Ancak yapılan hesaplar kârı maksimize

eden (maliyetlerin minimum olduğu nokta) kapasitenin 400 ton/gün (16 ton/saat) olduğunu göstermektedir. Kapasite değerleri çeşitli faktörlerle aşağıdaki gibi kıyaslanmıştır.

			Gün	24 Saat
Kapasite (Ton/Gün)	Toplam Makina Fiatı (SFR/ TonxGün)	Kapalı Fabrika Hacmi (m^3 TonxGün)	Toplam Enerji (PS/ TonxGün)	Birim üretim/ UstaxGün
50	18.800	66	3,5	8,3
100	13.440	45	3,2	17,0
200	10.600	30	3,0	22,0
400	9.980	26	2,8	31,0

Tablodan da görüldüğü gibi 200 ton/gün kapasite, makina giderleri yönünden optimal görünmekte, 400 ton gün kapasite ise tüm faktörler gözönüne alındığında en iyi sonuçları vermektedir. Türkiye'de 1980 yılında yaklaşık olarak 5 milyon ton kapasiteye ulaşılabileceği saptanmıştır. Bunun en az % 70'ini ilkel teknolojili, küçük ölçekli ve yüksek maliyetli tesislerin kapasiteleri oluşturmaktadır. Kapasiteler 10 ton/gün ile 50 ton/gün arasında değişmektedir. Kurulması tasarlanan ve teşvik alan 19 yeni projenin ortalama işletme kapasitesi ise 100 ton/ gün olmaktadır. O halde un üretim sanayiinde, modern teknolojinin uygulanması için, zorunlu 200 ton/gün'e erişilememiştir ve birkaç tesisin dışında mevcut potansiyel ile olası kapasiteler iç açıcı bir görünüm vermemektedir.

İkinci örnek, ihracat potansiyelimizin varolduğu, reklam ve porpagandalarda dünya ölçüsünde tesislerimizin bulunduğu söylenen salça üretim sanayiine ilişkin olmaktadır.

1975 yılında salça üretim tesislerinin toplam kapasitesi 98.500 ton/yıl'dır. Bu kapsama, ilkel tekniklerle çalışan ve sadece yöresel iç pazara yönelik olan küçük işletmeler girmemektedir. Büyük ölçekli 18 tesisin yaklaşık ortalama kapasitesi bu duruma göre 5.500 ton/yıl olmaktadır. 1978 yılında kapasitede 107.285 ton/yıl'lık bir artış olacak ve 23 tesis daha işletmeye geçecektir. Böylece 1978 yılı sonunda modern işletmelerin toplam kapasitesi 205.785 ton/yıl'a ulaşacaktır. Küçük işletmeler ise 11.000 ton/yıl'lık bir potansiyel oluşturmakta dolayısıyla toplam kapasite aynı yıl için 216.785 ton/yıl bulunmaktadır. 1978 de Türkiye'nin iç tüketimi (talebi) 33.700 ton olarak tahmin edilmektedir. O halde ihraç kapasitesi 183.085 ton yıl gibi bir değere yükselecektir aynı yıl.

1970 yılında 5.551 ton olan ihracat 1975 yılında 16.690 ton'a ulaşmıştır. Yıllara göre ihracatın gelişimi ve bunun kurulu kapasiteye göre oranı aşağıda verilmiştir.

Yıllar	Miktar (ton)	Fiili Üretim Oranı (%)	Kurulu Kapasiteye Göre Oran (%)
1970	5.551	66	26
1971	4.747	34	13
1972	8.640	50	19
1973	17.509	82	36
1974	12.265	27	19
1975	16.690	39	17

Kaynak : DİE Yıllık Dış Ticaret İstatistikleri.

Görüldüğü gibi 1975 yılında fiili üretimin ancak % 39'u ve daha önemlisi kurulu kapasitenin sadece % 17'si ihracata dönük kullanılmıştır. Dünya salça üretimi, salça fiatlarının durumu ve çeşitli firmaların bu konudaki tahminleri incelendiğinde gelecek yıllardaki gelişim ortaya çıkarılabilmektedir. 1975 yılı salça sezonundaki görünüm, bu yıl kapasitelerin çok altında üretim yapılmış olmalarına rağmen gelecek için umut verecek bir tablo ortaya çıkarmamaktadır. 1974 yılı salça stokunun 1974 üretimine oranı % 45 iken, 1975 yılında stokun aynı yıl üretimine oranının % 59'a ulaştığı görülmektedir. Gelecek beş yıl içinde erişilebilecek yıllık salça ihraç düzeyinin en fazla 40.000 - 50.000 ton/yıl dolaylarında olacağı sanılmaktadır. Türkiye'nin 1976, 1977 ve 1978 yıllarında gerçekleştirebileceği salça tesisleriyle erişeceği ihraç kapasiteleri ise sırasıyla 106.900, 138.835 ve 183.085 ton/yıl olmaktadır. Bu durumda önümüzdeki üç yıl içinde, mevcut ve devreye girecek olan tesislerin minimum stok seviyeleriyle çalışabilmeleri ancak % 40 - 50 kapasite kullanım oranları ile olanaklı bulunabilir.

Modern tekniklerin uygulanması ile kurulan tesisler; ihracata yönelik üretim yapsalar dahi, üretim anarşisinin ortaya çıkması ve seçilen modelin yanlışlığı aşırı toplam kapasitelerin oluşmasına ve dolayısıyla sonuçta atıl kapasite olayının yaratılmasına neden olmakta, maliyetler yükseleceğinden «dış - pazar» dan pay almak giderek zorlaşmaktadır.

Yukarıdaki salça örneği bir atıl kapasite olayını sergilemekte, kapasitenin işletme düzeyinde büyük olmasının, ileri tekniklerin işletmeye egemen olmasının tek başına anlam taşımadığını da belgelemektedir. Kaldı ki Türkiye'de salça ihracatında bugün % 20 vergi iadesi de uygulanmaktadır. Gelecekte maliyetlerin daha da yük-

selmesi, ihracattaki vergi mevzuatı yönünden ayrıca darboğazlar yaratacaktır.

Gıda sanayiinde kapasiteler yönünden örnek verilebilecek bir sektör de bitkisel yağ üretim sanayii olmaktadır. Son yıllarda Türkiye, bu alanda kurulu tesisleri ile iç tüketimi karşılıyamaz duruma gelmiş ve büyük ölçüde ithalata yönelmek zorunda kalmıştır. Özellikle mevcut tesislerden birçoğunun ilkel tekniklerle çalışan küçük ölçekli işletmeler olduğu, ancak yeni projelerde «extraction» la üretimin uygulamaya girdiği görülmektedir.

Bitkisel yağ üretim sanayiinde asgari tekno - ekonomik kapasite; ay çiçeği için 135 ton/gün ve çiğit için 240 ton/gün olmaktadır. Bu da yaklaşık olarak sırasıyla 38.000 ton/yıl ayçiçeği ve 68.000 ton/yıl çiğit işleme kapasitesi demektir. Özellikle «ekstraksiyon» tekniğinin uygulanabilmesi için işletmelerde entegrasyona gidilmesi zorunlu olmakta ve kütlü (çekirdekli pamuk) den başlayarak rafine yağa kadar bir düşey entegrasyon gerçekleştirilmelidir. Ayçiçeği için de durum aşağı yukarı bu şekilde olmaktadır.

İlkel teknolojili, küçük ölçekli ve yan ürün küspede fazla miktarda yağ bırakan (% 5 - 6) tesisler dikkate alınmadığında, ekstraksiyon yönetimi kullanan on modern işletmenin toplam kapasitelerinin 750.000 ton/yıl olduğu ve işletme başına düşen ortalama 75.000 ton/yıllık kapasitenin, asgari tekno - ekonomik sınırda bulunduğu söylenebilir. Halen projesi gerçekleşme durumuna girmiş 9 tesisin toplam kapasiteleri ise 365.000 ton/yıl'dır. Bir tesisin dışında diğer işletmelerin kapasiteleri asgari düzeyin altında olmaktadır. Ayçiçeği yağı üretecek altı işletmenin yatırımı sürmektedir ve ortalama işletme kapasitesi yaklaşık 28.000 ton/yıl oup en alt tekno - ekono-

mik ölçeğin (38.000 ton/yıl) altında bulunmaktadır. Kurulu kapasite ise 620.500 ton/yıl olup, işletme kapasitelerinde asgari kapasite sınırına yaklaşılmaktadır.

Burada da görüldüğü gibi bugün bitkisel yağ üretimi tesisleri de asgari tekno - ekonomik kapasitenin altında yada sınırında çalışmakta, çoğunda hammadde ziyanına neden olacak biçimde teknoloji kullanılmakta (küspe içindeki yağ miktarının fazlalığı) ve gelecek yıllarda yağ talebinin yine ithalatla karşılanacağı tahmin edilmektedir. Tesislerin entegre olması niteliği bu alana yapılacak yatırımların kısıtlanması olgusunu da birlikte getirmektedir. Dolayısıyla diğer gıda sanayi kollarındaki «kapasite» sorunu bir başka biçimde bu alanda da ortaya çıkmaktadır. Olay iki yönlüdür Geri teknolojili, küçük kapasiteli tesislerin yanısıra modern teknikleri uygulayan büyük kapasiteli, pazara ürün satamadığından atıl - kapasitede çalışan işletmeler. Sonuç ise, her ikisinde de maliyetlerin yüksekliği, satış darboğazları ve çarpık büyüme ile yansımakta, yatırımların rantabl olması ve rasyonel biçimde yapılması olasılığını doğal olarak ortadan kaldırmaktadır.

Tüketim malları konusunda ele alacağımız bir diğer örnek tekstil sanayiinin pamuklu dokuma dalıdır. Bu sektörün en büyük mal grubu olan pamuk ipliğinin, iğ sayısı itibariyle kurulu kapasitesinde Birinci Plan döneminde % 3,4, İkinci Plan döneminde % 29,8 artış olmuştur. Gene aynı dönemler içinde tezgah sayıları esas alınarak belirlenen pamuklu dokuma kurulu kapasitesinde ise sırasıyla % 19,1 ve % 15,6 artış kaydedilmiştir.

1967 yılına kadar yapılmayan pamuk ipliği ihracatı 1971'de 19,2 milyon dolara, 1967'de 0,5 milyon dolar olan pamuklu dokuma ihracatı ise 1971'de 7.7 milyon dolara yükselmiştir.

İhracattaki bu hızlı artışı yaratan etkinin, kapasitelerdeki artıştan çok, aynı dönemler içinde AET ülkelerinde görülen önemli kapasite düşüşlerinden olduğu sayfa 18'deki tablodan söylenebilir. Ortak Pazar üyesi ülkelerde pamuklu dokuma sanayisinde kapasite yönünden ortaya çıkan gerileme açıkça gözükmektedir.

Kolayca anlaşılabildiği gibi ilk bakışta olumlu gibi gözüken ve pamuklu dokuma sanayisinin düzeyinin yüksek olduğu izlenimini veren bu görünüş, bu sanayi dalının gerçek durumunun gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Örneğin, Japonya'da modren büyük işletmelerde kapasite asgari 100.000, ABD'de ince numaralarda en küçük işletmelerde kapasite en az 50.000 iğliktir. Çeşitli ülkelerde iplik üretiminde işletme başına düşen iğ sayıları sayfa 19'daki ilk tabloda görülmektedir.

Tablodan da görüldüğü gibi, bu sanayi dalında ileri sayılabilecek ülkeler esas alındığında, optimal kapasitenin 100.000 iğ dolaylarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de ise tesis başına ortalama iğ sayısının 17.320 olduğu gözönüne alınırsa, ne kadar düşük kapasitelerle üretim yapıldığı anlaşılabilir.

ORTAK PAZAR ÜYESİ ÜLKELERİNİN PAMUKLU SANAYİLERİNDEKİ GELİŞMELER (1963 - 1967)
(Dört Yılda Yüzde Artış Olarak)

	Kapasitede Gelişme		Üretim Artışı		Verimlilik	
	İğ sayısı (1)	Tezgah sayısı (2)	Pamuk İpl. (3)	Pamuklu Dokuma (4)	İğ başına Verm. (5)	Tezgah başına verimlilik (6)
Almanya	— 16	— 29	— 17	— 16	14	63
Fransa	— 12	— 19	— 11	— 13	35	80
İtalya	— 3	— 10	— 12	— 14	43	47
Hollanda	— 37	— 42	— 20	— 12	1	78
Belçika + Lüksemburg	— 25	— 37	— 7	— 14	41	71
AET	— 14	— 23	— 13	— 14	26	58
TÜRKİYE	+ 32	+ 17	+	+ 34	—	—

Kaynak : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973 - 1977) - S.338

Ülkeler	İşletme Başına Ortalama İğ Sayısı
B. Almanya	55 950
Fransa	59 900
İtalya	30 500
Belçika - Lüksemburg	51 206
A B D	160 000
İngiltere	145 000
Türkiye	17 320

Ara Malı Üreten Sanayilerden Örnekler :

Bu konuda ilk olarak deri sanayiini ele alacağız. Türkiye'de bu alanda üretim yapan kuruluşlar az sayıda işçi çalıştıran, düşük kapasiteli ve atölye niteliğindeki işletmelerdir. Bunların çoğu yüksek maliyetle çalışmakta ve ekonomik olmaktan çok uzak bulunmaktadırlar. Örneğin, istihdam edilen işçi sayısına göre deri işleme tesislerinin 1974'deki durumu şöyledir.

İşçi Sayısı	Tesis Sayısı
10 dan az	139
10 — 20	79
20 — 40	51
40 — 60	8
60 dan fazla	22
Toplam	299

Kaynak : Türkiye Ziraat Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği

Tablodan da görüldüğü gibi, toplam 299 tesisten 277 tanesi, yani % 93'ü 60'tan az işçi çalıştırmaktadır. Bu iş kolunda çalışan 299 tesisten 139'u (% 46,4'ü) ise 10'dan az işçi çalıştırmaktadır, yani küçük atölyeler düzeyindedirler. 60'tan fazla işçi çalıştıranlar ise ancak % 7,3'ünü oluşturmaktadırlar. Deri konfeksiyon üretiminin % 50'si küçük ve % 50'si de orta ve büyük olarak nitelendirilebilecek tesislerde yapılmaktadır.

Deri işleme sanayiinin ülkelere göre durumu ise şöyledir : (1963)

Ülkeler	Tesis Sayısı	Çalışanlar Sayısı	Ortalama İşçi Sayısı
B. Almanya	299	31.695	140
Fransa	295	19.170	65
İtalya	391	17.100	44
Hollanda	76	3.869	51
Belçika-Lüksemburg	25	3.294	131
Toplam AET	1016	75.128	74
Türkiye	63	2.100	32

Yukarıdaki tablodan kolayca anlaşılacağı gibi, AET ülkelerinde tesis başına düşen ortalama işçi sayısı Türkiye'dekinin iki katından fazladır. Ayrıca AET ülkelerinde büyük baş işleyen tesislerde 500 den fazla, küçük başlarda ise 100'den fazla işçi çalıştıran tesislerin optimal

büyüklük oldukları gözönüne alınacak olursa, bu dalda ne kadar küçük ölçekli işletmelerle üretim yapıldığı kendiliğinden ortaya çıkar.

Bu dalda ele alacağımız bir diğer örnek, demir - çelik sanayidir. Bu sanayi kolunda dünyadaki genel eğilim, büyük üretim kapasiteli tesislere gitmek yönündedir. Bu durumun doğmasında, cevher zenginleştirme ve ucuz nakliye tekniklerinin gelişmesi ile birlikte, sanayileşmiş ülkeler arasındaki rekabetin de rolü bulunmaktadır. 1964 yılında yüksek fırın başına yıllık üretim ortalaması AET'de 205.000 ton iken, ABD'de 478.000, Japonya'da ise 583.000 ton idi. Bu değer 1968 yılında Türkiye'de yüksek fırın başına 252.000 ton'dur.

Yüksek fırın başına yıllık üretim miktarlarının AET'de düşük olmasının nedeni, yüksek fırın çaplarının küçük olmasıdır. Bu durum aşağıdaki tabloda daha iyi görülmektedir.

Çaplar	Belçika	Lüksemburg	Fransa	İtalya	Türkiye
3 m. den az	—	—	2	—	—
3 - 4 m.	2	—	13	—	—
4 - 5 m.	17	4	31	6	2
5 - 6 m.	24	19	38	—	—
6 - 7 m.	5	7	27	5	—
7 - 8 m.	2	3	4	—	1
8 - 10 m.	2	—	6	5	1
Toplam	52	33	121	16	4

Kaynak : Ortak Pazar Demir Çelik Sanayii ve TÜRKİYE, DPT, Ankara 1970 (Hazırlayan Ayyıldız Mühendislik ve Müşavirlik Bürosu) S - 91.

ABD ve Japonya'dan geri lomakla beraber, İngiltere'de yüksek fırınların % 46,3'ünün çapları 7 m. den büyüktür. AET'de çapları 7 m'den büyük olan fırınlar % 32,5'tir. Türkiye'de ise bu oran % 50'dir.

Görüldüğü gibi fırın kapasiteleri yönünden Türkiye, AET ülkelerinin ortalamasının üzerindedir. Yalnız fırın sayısı, dolayısıyla toplam kapasite çok düşüktür ve bu nedenle ülke ihtiyacını bile tam olarak karşılamaktan uzaktır. Bugünkü koşular altında rekabete dayanabilecek ve maliyet indirimlerinden yararlanabilecek demir - çelik kapasitelerinin asgari 2 - 3 milyon ton ham çelik dolaylarında olması gerekmektedir. Yüksek fırınlarda pelet kullanılması halinde, bu asgari kapasite büyüklüğü daha da artmış olacaktır. AET ülkelerinde bugün toplam ham çelik üretiminin ancak % 36.2'si kapasitesi 2 milyon tonun üzerinde bulunan tesislerden elde edilirken, Japonya'da toplam üretimin % 54'ü, ABD'de % 68'i ve SSCB'de % 75'i yıllık kapasitesi 2 milyon tonun üzerinde bulunan tesislerden sağlanmaktadır.

Bu konudaki son örneğimiz döküm sanayii olacaktır.

Ülkemizde pik, çelik ve temper döküm dallarında üretim yapan dökümhane sayısı 440 adettir. Üretim kapasiteleri 500 ton/yıl'ın üzerinde, kum hazırlama, kalıplama, eğitme ve laboratuvar imkanları açısından yeterli sayılabilecek tesis adedi 75'dir. Geri kalan 352 dökümhane basit yöntemlerle yılda 200 - 300 ton pik dökümü yapabilen atelyeler niteliğindeki kuruluşlardır.

KURULU KAPASİTE

(1974 Sonu, Ton)

Döküm Türü	BÜYÜK TESİSLER Tesis Adedi	BÜYÜK TESİSLER Kapasite	KÜÇÜK TESİSLER Tesis Adedi	KÜÇÜK TESİSLER Kapasite	TOPLAM Tesis Adedi	TOPLAM Kapasite
Pik Döküm	53	268.620	349	90.465	402	359.085
Çelik Döküm	31	45.880	3	1.420	34	47.300
Temper Döküm	4	14.000	—	—	4	14.000
Toplam						420.385

Pik döküm dalında ortalama tesis büyüklüğü 893 ton olarak saptanmıştır. Durum gelişmiş ülkelerdeki dökümhanelerle karşılaştırıldığında tesis sayısının yüksek ortalama döküm kapasitesinin ise düşük olduğu görülmektedir.

ORTALAMA DÖKÜMHANE BÜYÜKLÜĞÜ

(1971 yılı, ton)

A.B.D.	10.100
Almanya	5.800
Fransa	4.800
İngiltere	4.240
Hollanda	3.400
Belçika	3.200

Bu ülkelerde, son 20 yıl süresinde faal dökümhane sayısının sürekli olarak azalmasına karşın tesis başına üretim büyümektedir. Özellikle döküm dalında, işçilik maliyetlerindeki yüksek artışlar küçük tesislerin kapanmasına yol açmıştır. Türkiye'deki dökümhane sayısı bu eğilimden farklı bir görünüm arzetmektedir.

Mevcut koşullarda küçük işletmeler üretimlerini sürdürebilmekte, 500 ton'un üzerindeki işletmeler ise sürekli olarak büyümektedir.

1974 yılı sonu itibariyle büyük dökümhanelere ait ortalama işletme büyüklüğünün 5.000 ton'a ulaşmış olması, bu işletmelerin, gelişmiş ülkelerdeki dökümhaneler gibi yeterli büyüklüğe kavuşmuş olduğunu göstermektedir.

Ancak işletmelerin çok azının büyük kapasiteli, diğerlerinin küçük ölçekli olması, ortalamayı büyültmekte ve hatalı bazı yaklaşımların yapılması durumunu doğurmaktadır. 25. sayfadaki tabloda bunu kanıtlar niteliktedir.

Tablodan da görüldüğü gibi, kamu kuruluşları sayıları az olmakla beraber, büyük kapasiteli tesislerdir. Özel sektörde ise çok sayıda, küçük ölçekli tesislerde üretim yapılmaktadır.

Burada yatırım malları üreten sanayi dalları için örnek verilmeyecektir. İlk iki sanayi sektöründeki (tüketim ve ara malları üreten sektörler) örnekler «kapasite sorununu» açık biçimde tartışmaya getirmektedir. Yatırım mallarında, hiçbir sanayileşmiş ülke ile kıyaslanmıyacak bir düzeyde olan Türkiye, daha doğru bir yaklaşımla, bu alanda henüz emekleme durumundadır. Dolayısıyla tebliğ kapsamının sınırlı oluşu ve bu gerçekler nedeniyle konuyu burada noktalamak yerinde olacaktır.

MÜLKİYET DURUMUNA GÖRE KURULU KAPASİTE (Net Döküm, Ton)

Döküm Türü	K A M U			Ö Z E L			T O P L A M		
	Adet	Kapasite	%	Adet	Kapasite	%	Adet	Kapasite	%
Pik	10	86.200	24	393	272.885	76	403	359.085	100
Çelik	5	8.900	19	30	38.400	81	35	47.300	100
Temper	—	—	—	4	14.100	100	4	14.000	100

5 — SONUÇ

Bu tebliğ kapsamının sınırlarını aşmayarak, Türkiye'de kapasite sorunu belirli ve somut örneklerle açıklamaya çalışılmıştır.

Ekonominin en önemli sektörü olan sanayimizin sağlıklı bir gelişme göstermedikçe, çarpık, dışa bağımlı, küçük ölçekli ve geri teknolojili yapısı değişmedikçe, Türkiye'nin umutlu yarınlara girmesi olanaksızdır. Bugün sosyo - ekonomik verilerle ortaya çıkan tablo, gerçekten hangi noktaya, nasıl geldiğimizi ve hangi yöntemle kalkınma yolunu seçtiğimizi açık seçik göstermekte; 2,5 milyon işçisi, 4 milyar dış ticaret açığı, tıkanan ihracatı, giderek eriyen döviz rezervleriyle Türkiye tam bir darboğaza girmiş bulunmaktadır. Türkiye sanayiinde üretim, iç tekeller ve çokuluslu şirketlerce denetlenmekte, halkımız aşırı tüketim mekanizmasının içinde yoksulluğa mahkum edilmektedir. «Kapasite Sorunu» bu gerçeklerin ışığında daha bir anlam kazanabilir ve tartışılabilir.

Ülkemizde sanayi tesislerinin kapasitesinin uluslararası düzeye ulaşabilmesi; optimal tekno - ekonomik ölçeğe erişebilmesi; ancak halkımızın gerçek gereksinmelerine yönelik alanlarda yatırım yapılabilmesi, sanayinin dünya maliyetlerinde bir üretimle dış pazarlara açılabilmesi ve dolayısıyla tekellerin egemenliğinin yıkılarak «ekonomik politika» nın çalışanlar yararına düzenlenmesi ile olanaklı görünmektedir.

Tebliğin son sözü budur.

KAYNAKLAR

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Ankara

Yıllık Programlar (1974, 1975, 1976), DPT Ankara

Döküm Sanayii Araştırması, TSKB Araştırma Md. İstanbul

Ortak Pazar Demir Çelik Sanayi ve Türkiye, DPT (Ayyıldız Müh. Müş. Bürosu, İstanbul)

Salça Sanayii Araştırması, TSKB Araştırma Md. İstanbul

Un Sanayii Araştırması, TSK Araştırma Md. İstanbul

Sanayileşme ve Türkiye, Özlem Özgür, Gerçek Y. İstanbul

1975 Sanayi Haftası ve Sergisi, MMO, Ankara

Ekonomik Rapor, DPT Ankara

TMMOB Makina Mühendisleri Odasının düzenlediği 1976 TÜRKİYE SANAYİ KONGRESİ, 23 - 27 Kasım 1976 günleri Ankara'da yapıldı. Kongrede Türkiye sanayiinin yapısal sorunlarını inceleyen 4 bildiri ve bu bildiriler üzerinde yapılan tartışmalar bu kitapta yer alıyor. ODTÜ öğretim üyelerinden Yakup KEPENEK'in bildirisi, «Sanayiin Üretim Yapısı» başlığını taşıyor. Nadir AKGÜL'ün bildirisi, montaj sanayiine ilişkin. DPT uzmanlarından Oktay VARLIER bildirisinde sanayileşme ve bölgesel dengesizlikler üzerinde duruyor. Bir başka DPT uzmanı Tunç TAYANÇ'ın kongreye sunduğu ve bu kitapta yayınlanan bildirisi ise Türkiye'de yabancı sermaye sorununu ele alıyor. Ayrıca, kongre dolayısıyla hazırlanan ve Türkiye sanayiinin yapısal sorunlarını konu alan, Özcan ERTUNA.nın «Sanayileşme ve Bölgesel Dengesizlik», Korel GÖYMEN'in «Türk Karma Ekonomisinde Kamu İktisadî Teşebbüslerinin Değişen İşlevleri ve Payları» başlıklı çalışmaları ile Yavuz BAYÜLKEN ve Alparslan ERTUĞ'un ortaklaşa hazırladıkları «Sanayide Kapasite Sorunu» başlıklı çalışmaları da bu kitapta bulabileceksiniz.

gürsoy matbaacılık sanayii
tel : 13 28 91 - ankara